

Jacques Lacan i lys av surrealismen

- et bidrag til ”bildet av Lacan”

Lars Bergesen

Masteroppgave i Idéhistorie

Veiledet av Espen Schaanning

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk

Vårsemesteret 2010

Sammendrag

Teksten presenterer den unge psykiater og etter hvert psykoanalytiker, Jacques Lacan, i lys av hans koblinger til den surrealistiske bevegelsen rundt André Breton og Salvador Dalí. Lacans doktorgradsavhandling fra 1932, om den paranoiske psykosen og tilfellet "Aimée", etablerer en kontaktflate mellom Lacan og surrealistene, som følges opp av Lacan i to artikler i surrealistenes tidsskrift *Minotaure*. Sentralt står avdekkelsen av den gales perspektiv på virkeligheten, og Lacan og Dalí finner en felles teoretisk plattform i begrepet om paranoia som et *tolkningsdelir*.

Videre skal det redegjøres for Lacans begrep om *paranoisk kunnskap*, som bygger på observasjonene fra avhandlingen. Begrepet er lite behandlet i litteraturen om Lacan, og jeg vil da se på hvordan det figurerer i Lacans tekster i perioden 1936-49. Paranoisk kunnskap beskriver hvordan selvet og "den andre" blir kunnskapens og begjærets sosiale objekter, og hvordan inngangen i kulturen gir liv til menneskets begjær. Ved å se på mekanismene i begrepet paranoisk kunnskap, vil jeg avdekke en bevegelse i Lacans forhold til surrealistene; fra en nærhet i interesser, overlappende idéer og terminologi på det tidlige trettitallet, og til et mer evaluerende blikk på surrealismen. Mens Lacan fremdeles anvender perspektiver avdekket av surrealismen skisserer han samtidig en kritikk av surrealistenes aspirasjoner om frigjøring gjennom begjæret og kjærligheten. Den paranoiske kunnskap munner ut i en teori om mennesket, som Lacan fremlegger i 1949 i sin programmatisk artikkel om *speilstadiet*. Jeg vil se på hvorledes Lacans ambivalente forhold til surrealismen og hans teori om den paranoiske kunnskap vil kunne belyse problematikken i denne artikkelen.

To vesentlige perspektiver, som begge er marginalisert i en stadig voksende forskning om Lacan, blir slik ledende for oppgaven: Lacans forhold til surrealismen og utviklingen av begrepet om den paranoiske kunnskap. Det er gjennom disse jeg her skal presentere *et bidrag til "bildet av Lacan"*.

Takksigelser

Takk til Espen Schaanning for all veiledning. Spesiell takk til Rolf Eirik Osland for kritiske lesninger, verdifulle innspill og gode diskusjoner. Takk også til Haakon Flemmen for hjelp med bilderedigering, og til Tord Bergesen og André Larsen Avelin for hjelp med korrektur. Kollokviegruppen "Chicago" har vært et nyttig organ for å lufte idéer, og en svært trivelig gjeng – takk til alle dere, ingen nevnt, ingen glemt!

Min kjære Dafne, takk for din enorme selvpoppofrelse og støtte.

Til Maya og Farmor.

Lars Bergesen, 22.05.2010.

Innhold

Innledning.....	1
<i>Bildet av Lacan, problemformulering og tekstens mulighetsbetingelser.....</i>	<i>1</i>
<i>Tekstens gang, forskningslitteratur og møtet med Lacans verk.....</i>	<i>4</i>
I. Den unge Lacan mellom surrealisme, psykoanalyse og psykiatri.....	9
<i>Surrealismen: tematikk og teoretisk posisjon.....</i>	<i>9</i>
<i>Frankrikes Freud, surrealistenes Freud.....</i>	<i>15</i>
<i>Psykiatristudenten Jacques Lacan.....</i>	<i>19</i>
<i>Lacan, Breton, Clérambault.....</i>	<i>23</i>
<i>Fra automatismen til objektets krise</i>	<i>26</i>
II. Dørterskelen til paranoia: avhandlingen om Aimée.....	29
<i>Resymé.....</i>	<i>29</i>
<i>Personlighet som menneskeliggjøring.....</i>	<i>31</i>
<i>Idealjeget som psykosens regulerende instans</i>	<i>34</i>
III. Aimée og den diskursive nærhet til surrealistene	38
<i>Menneskeliggjøring, marxisme og eksistensiell kamp.....</i>	<i>39</i>
<i>Idealjegets dimensjoner.....</i>	<i>44</i>
<i>Heltinnen Aimée: som poet, idealist og "femme noir"</i>	<i>47</i>
IV. Dalí og Lacan: to parallelle begrep om paranoia	54
<i>Paranoia: en kort begrepshistorie.....</i>	<i>54</i>
<i>De unge mestere møtes.....</i>	<i>57</i>
<i>To begrep om de paranoiske mekanismer</i>	<i>59</i>
<i>Sammenligninger: Dalí og Lacan.....</i>	<i>64</i>
<i>Lacans artikler i Minotaure.....</i>	<i>67</i>
V. Den paranoiske kunnskap.....	71
<i>Sporingen av et marginalisert begrep</i>	<i>73</i>
<i>To retrospektive definisjoner.....</i>	<i>81</i>
<i>Paranoisk kunnskap som en ambivalent kritikk.....</i>	<i>84</i>
VI. Til en teori om mennesket.....	91
<i>Teorien om speilstadiet.....</i>	<i>91</i>
<i>Om paranoisk kunnskap og surrealisme i speilstadiet</i>	<i>94</i>
Konklusjon.....	97
Litteraturliste	101
Appendiks: bildevedlegg (kun i trykt utgave).....	108

Innledning

Bildet av Lacan, problemformulering og tekstens mulighetsbetingelser

Den franske psykoanalytiker Jacques Marie Émile Lacan, født i Paris i 1901, har satt sitt preg på nyere fransk tenkning, spesielt siden begynnelsen av 1950-tallet og frem til hans død i 1981. Lacans ukentlige seminarer i Paris introduserte psykoanalysen for den akademiske filosofien i Frankrike, og hans karakteristiske obskure diskurs fungerte som et magnetfelt som skulle både tiltrekke og frastøte de som deltok. Begreper som *speilstadiet* og *den store Andre*, det *symbolske*, *imaginære* og *reelle*, paroler som *det ubevisstes struktur som språk* og *desentreringen av selvet* har forgrenet seg i det intellektuelt område; et område hvor kulturteori, film-, litteratur- og estetisk teori, saussureiansk språkfilosofi, strukturalisme eller såkalt poststrukturalisme krysser veier.

Lacan kan ses som en populærfilosof; allerede på femtitallet etablerte han seg i den franske intelligentsiaen og søkte selskap hos en filosofisk fortropp av eksistensialister og strukturalister. Men det var først og fremst i det påfølgende tiåret, da Lacans seminarer ble flyttet til *École normale supérieure* at hans idéer for alvor fikk innflytelse, blant annet formidlet via Louis Althusser.¹ Siden har Lacan kommet i bakevjen av en senere generasjon av franske tenkere, som Jacques Derrida, Gilles Deleuze og Félix Guattari, som likefullt spiller ut mye av sin tenkning henimot Lacan.² Deleuze og Guattari fremlegger, med verket *Anti-ædipe* i 1972, en kritikk mot psykoanalysens dogmer, som likevel på kuriøst vis beveger seg innenfor lacanianske begreper.³ I en annen berømt kritikk har Luc Ferry og Alain Renault tatt for seg det de betegner som en dehumaniserende tenkning i nyere fransk filosofi, hvor

¹ Roudinesco har i sin biografi kalt denne perioden "The power and the glory". (Elisabeth Roudinesco, *Jacques Lacan*, overs. av Barbara Bray (Cambridge: Polity Press, 1997), 292-348, heretter sitert som *JL*). Althusser skriver i 1963 artikkelen "Freud et Lacan", som presenterer en stringent tolkning av Lacan og hyller ham for å sette Freuds diskursåpnende oppdagelser i kontekst til samtidens vitenskap (Louis Althusser, "Freud et Lacan", *La Nouvelle Critique*, nr. 161-162 (desember 1964): 88-108). Det er også via Althusser at Lacan stifter bekjentskap med hans elev Jacques-Alain Miller, som siden blir Lacans elev og svigersønn. Miller har gjort Lacans verk videre kjent gjennom den pågående redigering og utgivelse av Lacans tretti år med seminarer.

² Hvorvidt disse også deltok i seminarene er det splid om i sekundærlitteraturen. En kan med sikkerhet fastslå at Claude Lévi-Strauss, Maurice Merleau-Ponty, Paul Ricoeur, Roman Jakobson, Michel Foucault, samt Luce Irigaray og Julia Kristeva, på ulike tidspunkt har vært til stede. Ikke med det sagt at de var hans elever – men at de snarere stod i en eller annen form for intellektuell kommunikasjon med ham. Se Elisabeth Roudinesco, *A history of psychoanalysis in France, 1925-1985*, overs. av Jeffrey Mehlman (Chicago: University of Chicago Press, 1990), 362, 392, 527 (Først publisert som andre bind av verket *La bataille de cent ans: Histoire de la psychanalyse en France*. Heretter sitert som *HPF II*); Roudinesco, *JL*, 276, 324; James Phillips, "Lacan and Merleau-Ponty: The confrontation of psychoanalysis and phenomenology" i *Disseminating Lacan*, red. av David Pettigrew og Francois Raffoul (New York: State University of New York Press, 1996), 82-83; Yannis Stavrakakis, *Lacan and the political* (London: Routledge, 1999), 149.

³ Gilles Deleuze og Félix Guattari, *Capitalisme et schizophrénie: l'anti-ædipe* (Paris: Minuit, 1972). Guattari selv hadde bakgrunn fra psykoanalysen, og gjorde sin læreanalyse hos Lacan.

Lacan anses å ta del i en uheldig og demoraliserende trend, som betegnes som ”desentreringen av selvet”.⁴ I vår nære samtid har tenkere som Alain Badiou, Jacques-Alain Miller og Slavoj Žižek, på ulike vis, igjen pustet liv i Lacans verk.

Ofte overses det faktum at Lacan aldri så på seg selv som noe annet enn psykoanalytiker og freudianer; hele hans virksomhet betegnes av ham selv som en vending tilbake (*retour*) til Freud. Likevel kommuniserer utviklingen av hans verk kontinuerlig med samtidens og fortidens filosofer. Det er rundt dette punktet, og hans teoretiske anliggender, at Lacan og hans angivelige uforståelighet, har blitt objekt for kritikk fra stemmer innenfor psykoanalysen selv. I Reuben Fines *A history of psychoanalysis* (utgitt av Columbia) tillegges Lacan én av nesten 700 sider: ”Noen av Lacans idéer kan kanskje vise seg å ha en verdi, men over det hele virker han altfor forvirret og uorganisert til å kunne gi noe reelt bidrag til hovedstrømninger i psykoanalytisk tenkning.” I motsatt ende finner vi sitater som Charles Shepherds, i Lacans *Cambridge Companion*: ”Ingen skribent i psykoanalysens historie har gjort mer enn Jacques Lacan, for å sette freudiansk teori i dialog med den filosofiske tradisjonen.”⁵

Hele Lacans karriere preges av en stadig konflikt med psykoanalysens institusjonaliserte etablissement – en konflikt som sirkulerte rundt hans syn på psykoanalysens formål og selvet, samt den flyktige lengden på hans behandlingstimer (som for Lacan hadde et terapeutisk formål). Lacaniansk psykoanalyse har like fullt stor utbredelse i dag, først og fremst i de romanskspråklige deler av Europa og i Latin-Amerika, hvilket kanskje er talende for språkets og kulturens rolle i psykoanalysen.

I takt med en stadig større sekundærlitteratur om Lacan krystalliseres et *bilde* av tenkeren, som opprettholdes av et samfunn av Lacan-forskere, med Miller og Žižek i spiss for denne gruppen. Dette bildet hviler på et samlet tekstutvalg i Lacans *Écrits*, og de seminarer som er utgitt. Mindre utforsket er den utløsende prosessen bak *Écrits* og seminarene, og hvordan denne i sin tur kan belyse et slikt ”bilde av Lacan”. Det er dette den foreliggende teksten sikter på å gi et bidrag til, altså ”oppdagelseskonteksten” bak den lacanianske diskurs.

Et aspekt som nevnes i omtrent enhver historisk tilnærming til Lacan er hans forbindelse med surrealismen. Likevel foreligger sjeldent noen dypere utredninger av

⁴ Luc Ferry og Alain Renault, *La pensée 68: essai sur l'anti-humanisme contemporain* (Paris: Gallimard, 1985). Denne kritikken rammer da også Derrida, Deleuze og Guattari. For behandlingen av Lacan, se s. 237-261.

⁵ Reuben Fine, *A history of psychoanalysis* (New York: Columbia University Press, 1979), 147; Charles Shepherds, ”Lacan and philosophy” i *The Cambridge companion to Lacan*, red. av Jean-Michel Rabaté (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 116.

forholdet, og i enda mindre grad teoretiske jamføringer og evalueringer av hvorledes forholdet belyser bildet av Lacan. I Patrice Schmitts ord: ”Få forfattere stopper opp ved denne etappen av den lacanianske odysseé, og desto mindre ved dens innflytelse på Mesterens tenkning”.⁶ Dette til tross for både eksplisitte referanser mellom Lacan og surrealistene og realhistoriske forbindelser som vennskap, møter og sampubliseringer.

Motivert av denne bakgrunnen lyder problemformuleringen således: *å belyse ”bildet av Lacan”, på bakgrunn av en undersøkelse av hans forhold til surrealismen.* Skisseringen av forholdet vil her ta fatt ved Lacans psykiatriutdannelse mot slutten av tjuetallet, og kulminere i hans endelige utgivelse av artikkelen om ”speilstadiet” i 1949. Lacan forholder seg til visse tematiske og teoretiske kjerner i surrealismen, og utviklingen av forholdet går fra det tematiske: gjensidige interesser og overlappende tematikk – til det teoretiske: et mer bevisst og reflekterende forhold, som lar Lacan anvende og samtidig evaluere surrealismens idéer og resultater. Tematikk og teori, tenkt på denne måten, kan ikke være gjensidig utelukkende – ei heller vil utviklingen være ensrettet. Snarere kan en tenke et slikt skille som et metodisk grep for å kartlegge særtrekk ved forholdet mellom Lacan og surrealismen. Videre vil Lacans refleksjoner rundt paranoia og paranoisk kunnskap fungere som en avgrensning av problemområdet. Valget av dette perspektivet er ikke vilkårlig, snarere viser det seg som en sentral ramme for problematikken mellom Lacan og surrealistene på bakgrunn av tekstmaterialet – en ramme i hvilken Lacan utvikler sin tenkning i forhold til surrealismen.

Artikkelen om speilstadiet skisserer Lacans teori om subjektet, og gir en naturlig avslutning på en uttømt problematikk, som avløses av nye orienteringer i Lacans tenkning. Det hevdes ofte at Lacans *imaginære* periode avsluttes der den *symbolske* initieres, med seminarene som tar til i 1953. Dette er en grei generalisering med tanke på avgrensningen av den foreliggende problematikken. Slik problemformuleringen står er det klart teksten bygges rundt Lacan. Gjennom surrealismen presenteres en av flere mulige innganger til den unge Lacans verker; det er etter min mening et nødvendig perspektiv for en idéhistorisk forståelse av den utløsende prosessen for Lacans diskurs, og det vil belyse en dimensjon ved Lacans tenkning som sjeldent, eller kun sporadisk, tar del i ”bildet av Lacan”.

I en bredere sammenheng kan Lacan og surrealistene plasseres i en *fornuftskritisk* filosofisk strømning, av det kartesianske subjekt som sannhetsgarantist. Frankfurt skolens Albrecht Wellmer har på treffende vis karakterisert en slik tradisjon, som han sporer tilbake til Nietzsche, og som går via gjennom tre vesentlige kanaler: psykoanalysens kritikk av subjektet

⁶ Patrice Schmitt, ”Dalí et Lacan dans leurs rapports à la psychose paranoïaque”, *Cahiers Confrontations*, nr. 4 (høst 1980): 129.

som ikke lenger ”herre i eget hus”, kritikken av den instrumentelle fornuften og den språkfilosofiske kritikken av en antatt transparent og tilgjengelig fornuft.⁷ Både Lacan og surrealistene etablerer seg som viktige skikkelser i en sådan større historisk bevegelse. Også henimot sin fremtid utøver både lacaniansk psykoanalyse og surrealismen innflytelse på et filosofisk område for subjekt- og fornuftsproblematikk.

Forholdet mellom Lacan og surrealistene tar også plass innenfor et teoretisk og historisk forhold mellom psykoanalysen og surrealismen, som lar seg spore til surrealistenes omfavnelse av Freud. Surrealistene, det vil si André Breton og kretsen rundt ham, gav vesentlig farge til resepsjonen av Freud i Frankrike. Men deres utlegninger om drømmen, assosiasjonene (eller automatismen, i surrealistenes vokabular) og galskapens mening, svøpt i deres eget bilde av psykoanalysen, møtte en kjøligere respons hos Freud selv. Med Lacan innledes en form for andre generasjons dialog mellom psykoanalysen og surrealistene, og denne gang er forholdet vel så gjensidig fra Lacan, som etter hvert skal representere den psykoanalytiske leiren. Lacan refererer eksplisitt til surrealistene i en tidlig tekst, han henvender seg til Salvador Dalí for en leksjon i hans teori om paranoia og han publiserer artikler surrealistenes, i samtiden, ledende tidsskrift. Videre fins det flere referanser til surrealistene både i *Écrits* og i seminarene. Motsatt forekommer Lacans navn både i surrealistenes egne skrifter og i sekundærlitteraturen om surrealismen. Lacan og surrealistene omgås hverandre og har en felles referanseramme som ivaretagere av ”den franske Freud”. Det har slik vært grunn til å anta at det er noe å finne av intellektuell og idéhistorisk interesse i deres forhold til hverandre. I Lacans artikkel om speilstadiet, som presenterer en teori som er gjennomgående for hele Lacans tenkning, forekommer to gåtefulle referanser: til surrealismen og til *paranoisk kunnskap*. Det er først og fremst disse referansene som har åpnet området for den undersøkelsen av forholdet som her skal fremlegges.

Tekstens gang, forskningslitteratur og møtet med Lacans verk

Oppgaven vil følge en kronologisk gang i Lacans utvikling henimot surrealismen. Det første kapittelet skisserer en kontekst for problematikken, samt den tidlige kontakten mellom Lacan og surrealistene. Sentrale problemstillinger i surrealismen vil nevnes: automatismen og forholdet til Freud, forholdet til marxismen, galskapens posisjon, begjærets og kjærlighetens

⁷ Albrecht Wellmer, *Dialektiken mellan det moderna och det postmoderna. Förnuftskritik etter Adorno*, overs. av Joachim Retzlaff (Stockholm: Symposium, 1986), 76-92. Uten at jeg følger Wellmers videre argumentasjon, gir denne skissen et bredt, men presist, bilde av den tradisjon hvor problematikken plasseres.

frigjøring, og forholdet mellom subjekt og objekt. Surrealismens teoretiske posisjon skisseres som en spenning mellom kritikken av det bestående og ønsket om dets overskridelse. Videre inntreffer et brudd eller en overgang fra en subjektorientert ”passiv” automatisme til en ”aktiv” oppsøkelse av objektet, vesentlig uttrykt av Dalí. Mens automatismen er sentral for den tidlige surrealismen og psykiatristudenten Lacan, er det de andre idékjernene som her skissert som skal bli gjenstand for Lacans videre skrifter, og de neste kapitlene.

Kapittel to og tre tar for seg Lacans doktorgradsavhandling om den paranoiske psykosen og tilfellet Aimée. Marxisme, sosial kritikk og galskapens posisjon vil her være sentral tematikk i forholdet til surrealismen. Surrealistenes resepsjon av avhandlingen vil omtales og det teoretiske området i mellom skal kartlegges.

I neste kapittel ser vi nærmere på begrepet paranoia i Lacans og Dalís utlegninger. Et myteomspunnet møte mellom de to unge mesterne skal presenteres, og jeg vil videre behandle Lacans artikler om paranoia i *Minotaure* i kjølvannet av Lacans avhandling.

I det femte kapittelet redegjøres det ekstensivt for begrepet paranoisk kunnskap, som bygger videre på resultatene fra avhandlingen om Aimée. Et erkjennelsesteoretisk nivå og en preliminær teori om selvets konstitusjon skal her skisseres, mens begrepets mekanismer vil videre belyses ut fra hvordan det forholder seg til surrealismen. Subjekt-objekt-problematikken blir sentral, samtidig som at Lacans teori om det paranoiske begjæret forholder seg kritisk til surrealistenes tanke om frigjøring og revolusjon via kjærligheten.

Oppgavens siste kapittel tar for seg Lacans artikkel om speilstadiet – en viktig tekst også for det omtalte ”bildet av Lacan”. Denne korte og kondenserte artikkelen forespeiler å presentere en generell teori om mennesket, som Lacan hevder tar del i den paranoiske kunnskapen. Begrepet *speilstadiet* ble introdusert av Lacan allerede i 1936, men artikkelen blir altså ikke publisert før i 1949. Teksten tar således opp en lenge latent problematikk, som jeg vil se på i lys av surrealismen og den paranoiske kunnskap. Problemområdet rundt paranoia, som tok fatt med avhandlingen om Aimée, kulmineres i Lacans teori anno 1949.

Som sagt er Lacans forholdet til surrealismen og de tidlige skriftene en side ved Lacan som kun sporadisk har blitt belyst. En kan dele Lacan-forskningen inn i tre felt: En problemorientert og fortolkende forskning i forhold til sentrale temaer hos Lacan (filosofien og psykoanalysen), en ”performativ” forskning som tar i bruk lacanianske poenger på andre områder (kultur-, film- eller litteraturteori) samt den litteratur hvor Lacan kontekstualiseres i henhold til en gitt ramme (eksempelvis kunst- eller idéhistorie). Den siste gruppen er nokså underrepresentert, men hvis en utvider feltet til også å omfatte tekster hvor Lacan inntar en

sekundær rolle, blir litteraturmengden naturlig nok vesentlig større. Det er betegnende at forholdet mellom Lacan og surrealismen som regel er omtalt i denne typen litteratur, og uheldig at det som oftest er behandlet av kunsthistorikere.

Likevel finnes unntak. Psykoanalytiker og historiker Elisabeth Roudinesco er en autoritet på "Historien om Lacan", med sitt ekstensive studium av psykoanalysens historie i Frankrike i to bind (hvor det andre bindet fra 1986 bærer tittelen *Jacques Lacan & Co*), samt hennes påfølgende biografi fra 1993. Roudinesco gir et godt bilde av hvordan både Lacan og den mangefasetterte psykoanalytiske "bevegelsen" er vevd inn i en intellektuell, akademisk og realhistorisk kontekst. Omtrent all kontekstualiserende litteratur om Lacan som siden har blitt publisert refererer da også til henne. Hun er med disse verkene også den som mest utførlig har behandlet Lacans forhold til surrealistene, og blir dermed både en viktig kilde og et naturlig utgangspunkt for undersøkelsen av problemformuleringen.

Et problem ved Roudinescos verker er likevel at biografi, historie og anekdoter inntar et rådende perspektiv på bekostning av de teoretiske linjene. Noe av litteraturen om Lacans idéutvikling berører hans tidlige skrifter: Mikkel Borch-Jacobsens *Lacan. The absolute master*, Philippe Juliens *Jacques Lacan's return to Freud*, Lorenzo Chiasas *Subjectivity and Otherness*, Madan Sarups *Jacques Lacan*, og også *Cambridge Companion* kan nevnes. Gitt spennet i Lacans tenkning, får likevel perioden som her angitt mindre plass hos disse.

Av litteratur om surrealismen regnes Maurice Nadeaus *History of surrealism* som et vesentlig historisk oversiktsverk. Boken er her brukt som hovedkilde, spesielt i studiet av den bretonianske surrealismen, og leses med andre verk og artikler som berører den anliggende problematikken. Haim Finkelstein har samlet Dalís skrifter, og gjort flere viktige studier av hans teoretiske posisjoner og utvikling av disse. Finkelstein blir således en viktig figur i litteraturen om Dalí som her skal behandles.

Med dette sagt vil teksten først og fremst ta form gjennom en nærlesning av Lacan og av den delen av surrealistenes skrifter hvor en teoretisk posisjon klargjøres. Av Lacans skrifter vil jeg behandle et par tidlige artikler, doktorgradsavhandlingen om tilfellet Aimée fra 1932, de påfølgende artiklene i surrealistenes tidsskrift *Minotaure*, samt andre relevante tekster frem mot artikkelen om speilstadiet. Mens for surrealismen er Bretons manifest essensielle, på lik linje med Dalís programmatisk skrifter og diverse andre artikler fra surrealistenes tidsskrifter *Le surréalisme au service de la révolution* og *Minotaure*. Den evaluering og kritikk av surrealismen som Lacan etter hvert utvikler vil ses i lys av Alexandre Kojèves forelesninger om Hegel på 1930-tallet, som er nedskrevet av Raymond Queneau.

Den foreliggende teksten kan plasseres både i den problemorienterte og den kontekstualiserende litteraturen som skissert ovenfor, og sikter på å vise Lacans idéutvikling ut fra både tematikk og teoretiske perspektiver i hans egne tekster, lest opp mot surrealismen.

Avslutningsvis, noen ord om metoden og hvordan å møte Lacans tekster. Det skal her ikke stilles spørsmål om hvem som leste hvem først, og hvem som påvirket hvem, utover den realhistoriske verdien i å tidfeste enkelte saksforhold (som eksempelvis rundt møtet mellom Lacan og Dalí). Snarere vil jeg forsøke å kartlegge et dynamisk forhold som tar form som en intellektuell dialog, og avdekke et gjensidig utbytte og teoretiske linjer mellom Lacan og surrealistene. Tematiske og teoretiske kontaktflater, idéer som utvikles parallelt i en slik dialog, overlappende diskurser, samt felles interesser og terminologi – det er slike trekk som vitner om en intellektuell nærhet, og ikke store avgrensede idéer som går i arv. Likeledes forutsettes en viss ”slakket” i sentrale begrepers meningsinnhold, som kan beveges i henhold til forhold som forskyvninger, overlappinger, negasjoner, affirmasjoner, kritikk, differensieringer, etc. Begreper kan gis ny mening i en ny systemkontekst eller diskurs, eller anta mening på bakgrunn av et kulturelt-intellektuelt område av smal eller bred definisjon. Begrepet om paranoia statuerer selv sin egen problematiske begrepshistorie, som en beholder hvor stadig nytt meningsinnhold tømmes og påfylles.

En slik begrepsforståelse er i en viss forstand noe som fordres av problematikken selv. Lacan hevder at en tekst alltid blokkerer forståelse, og begreper er også i konstant bevegelse innenfor hans egen diskurs – både innenfor rammen av hver enkelt tekst og i utviklingen fra tekst til tekst. Men på samme måte åpner begrepene for refleksjon.⁸ Lacans tekster sirkulerer rundt en mulig sannhet om mennesket, som samtidig unnviker å avsløre seg i kunnskapens form. Hans diskurs er, som psykoanalytikerens, en tyst speilflate som provoserer leserens eller analysandens⁹ egen tenkning – derved Lacans rolle som enten geni eller sjarlatan. Dette er *ett* perspektiv ved Lacans tenkning, men neppe det eneste, og da også tanker som er formulert på et senere tidspunkt enn den perioden vi her forholder oss til. I Chiasas tolkning er utviklingen av Lacans verk en kontinuerlig utfordring av diskursens egne begrensninger, slik at teksten alltid står i en utfordrende posisjon, og forsøker å besvare nye problemer.¹⁰ Speilstadiet er et

⁸ Problematikken formuleres av Lacan “[T]eksten er ikke ment å skulle forstås.” Men videre: ”Det er derfor dere ikke er tvunget til å forstå mine. Om dere ikke skulle forstå dem, desto bedre, det vil nettopp gi dere anledning til å forklare dem” Jacques Lacan, *Le séminaire, livre XX. Encore* (Paris: Éditions du Seuil, 1975), 35.

⁹ Altså pasienten, eller den som analyseres.

¹⁰ Lorenzo Chiesa, *Subjectivity and otherness. A philosophical reading of Lacan* (Cambridge: MIT Press, 2007), 4.

eksempel på en teori som utvikles frem til sin endelige utgivelse, og figurerer også på nye måter i Lacans senere skrifter.

Et annet problem melder seg i en idéhistorisk lesning av Lacan, tilknyttet hans bruk av referanser. En pågående debatt tar for seg Lacans ”plagiarisme”. Han oppgir sjeldent sine kilder, og når han gjør det er det gjerne i forbindelse med egne tolkninger som stadig forskyver opphavets mening. Et kroneksempel på dette er nettopp hans *retour à Freud*. Mye kan sies om denne problematikken. For Lacan selv finnes ingen intellektuell eiendom; han er en slags ”åpen plagiarist”, og innfører stadig intellektuelle stimuli fra samtiden i egne tekster. Samtidig er det denne karakteristiske syntetiseringen som skaper Lacans stil og originalitet, og beveger problematikken i tekstene. Meninger opererer gjennom subjektet, hevder Lacan – en slutning som på paradoksalt vis kan inneholde både Hegel, Lévi-Strauss og Althusser.¹¹

Med andre ord, både det å kommentere Lacan og å sette ham i en idéhistorisk sammenheng er ikke alltid enkelt – en kan like fullt slutte seg til Lacans oppfordring om å forklare tekstene. Tanken om en *innflytelse* fra surrealismen på Lacan må forholde seg til at *innflytelse* per se er et vanskelig begrep. Lacan og surrealistene skisseres i et forhold som går fra en gjensidig interesse og overlappende tematikk, og til Lacans bevisste anvendelse og kritikk av visse idéer hos surrealistene, i nye problemkontekster. En vil da måtte forutsette de begrepets bevegelser som nevnt ovenfor, og som ledende for oppgaven beveger meninger seg innenfor rammene av paranoia og paranoisk kunnskap.

En siste bemerkning om veivalget for oppgaven: Lacans tekster har ofte et høyt abstraksjonsnivå og et særegent begrepsapparat; spesielt blir dette tydelig når vi kommer til begrepet om paranoisk kunnskap. Som skribent må en forholde seg til et påtrengende problem: på den ene siden, å være tenkeren tro og kommentere på Lacans egne premisser, og på den andre siden, å gjøre problematikken tilgjengelig for den allmenne leser. Det er slik en fare for at utlegningen av problematikken enten blir uforståelig og intern, eller generaliserende og mister argumentenes kompleksitet. Jeg har forsøkt å være denne problemstillingen bevisst, og tatt sjansen på å beholde begge nivåer av problemet i min undersøkelse. Som et forsøk på å tilgjengeliggjøre problematikken har jeg oversatt alle sitater, og ved siden av gjengitt begreper hvis oversettelse kan ses å gjøre vold på betydningen.

¹¹ Borch-Jacobsen åpner for en slik tolkning. Mikkel Borch-Jacobsen, *Lacan. The Absolute Master*, overs. av Douglas Brick (California: Stanford University Press, 1991), 2. Se også Jacques Lacan, *Le séminaire, livre III. Les psychoses* (Paris: Éditions de Seuil, 1981), 92-93. Et bilde av debatten rundt Lacans bruk av referanser fremgår av Bilig og Stavrakakis ordveksling. Michael Billig, ”Lacan’s misuse of psychology: Evidence, rhetoric and the mirror stage”, *Theory, culture and society*, vol. 23 (2006): 1-26; Yanni Stavrakakis, ”Wallon, Lacan and the Lacanians: Citation practices and repression”, *Ibid.*, vol. 24 (2007): 131-138. Se også Roudinesco, *HPF II*, 140-141.

I. Den unge Lacan mellom surrealisme, psykoanalyse og psykiatri

I det følgende skal tre forskjellige bakgrunnspektiver for problemformuleringen skisseres. Vi skal først se på sentrale problemområder innenfor surrealismen, videre vil resepsjonen av freudianismen i Frankrike behandles og knyttes til surrealismen, mens via det tredje perspektivet fremheves Lacans bakgrunn og hans befatninger med psykiatri og surrealismen. Kapittelet fungerer som en konstellasjon av disse perspektivene, som danner en teoretisk og realhistorisk ramme for oppgavens problematikk. Med denne bakgrunnen klarlagt vil jeg avslutningsvis ta opp en ny orientering i surrealismen, i forbindelse med Dalís inntreden i den surrealistiske gruppen. Problematikken beveges her mot subjektets omverden og begrepet om paranoia, som blir et ledende tema i utviklingen av forholdet mellom Lacan og surrealismen.

Bildet av surrealismen må i denne sammenheng nødvendigvis bli noe rudimentært – en viss ”sondering av terrenget”; automatismen, marxismen, forholdet subjekt-objekt, kjærlighet og galskap (temaer som nevnt innledningsvis) vil her presenteres med tanke på hvordan de vil stå i forhold til Lacans tenkning, snarere enn som aksiomer for surrealismen. For psykiatristudenten Lacan (som for dette kapittelet) står begrepet om automatisme sentralt.

Surrealismen: tematikk og teoretisk posisjon

Hva var surrealismen? Spørsmålet utspiller seg mellom tanken om, på den ene siden: en tidsånd eller idé, og på den andre siden: visse mennesker og visse skrifter. Samtidig må surrealismen behandles ut fra hva slags kontekster den kan relateres til. Jeg skal her forsøke å generalisere ut fra idéproduksjonen knyttet til kretsen rundt André Breton og den surrealistiske bevegelsen slik den vokste frem rundt ham i Paris på begynnelsen av 1920-tallet, og skissere sentrale temaer og en teoretisk posisjon.

Surrealismen kan knyttes til den forutgående kunst- og litteraturhistorien og spesielt dadaismen, eller til ”realhistorien” og den forutgående verdenskrigen – to kontekster som med fordel kan ses i sammenheng. Som sosialt fenomen utspilte den seg som et politisk og kunstnerisk opprør. Men surrealismen representerte også en teoretisk holdning som var livnært av marxisme og psykoanalyse. Surrealismens *raison d'être* er både ganske kompleks og ganske enkel: den var et opprør mot *virkeligheten* slik den utspilte seg for surrealismens protagonister, og en diskurs om det surreelle som en alternativ virkelighet. Og om enn surrealistenes aspirasjoner for ettertiden kan virke uoverkommelige, historiserte og i dag kommersialiserte, var surrealistenes eksperimenter teoretisk funderte og med et uttalt politisk

mål: revolusjon, surrealistisk og marxistisk. Som teoretisk holdning avtegner den surrealistiske posisjon seg som en kritikk av virkeligheten og dens kulturelle mekanismer – virkelighetens ”fattighet” (*le peu de réalité*), som motiverer ønsket om dens overskridelse – surrealismen (*le surréalisme*).¹² Surrealistene kritiserer en virkelighet av innsnevring og strukturer: logikk og rasjonalitet, borgerskap og høykultur; familie, nasjon og religion – alle tok del i en moralsk ideologiproduksjon. Mot disse står galskapen, drømmen og det ubevisste.

Før vi går inn på surrealismens idékjerner, la oss først kort se på verdenskrigen og dadaismen, som to sentrale opphavskontekster. Disse markerer et naturlig utgangspunkt for historien om surrealismen, da de fremtidige surrealistene er involvert i begge. Louis Aragon, Paul Éluard, Benjamin Péret og Philippe Soupault – som var tilknyttet kjernen av den surrealistiske bevegelsen i Paris – hadde alle kjempet i krigen.¹³ Breton selv var utplassert som medisiner ved nevropsykiatriske klinikker ved St Dizier og, tilbake i Paris, ved Val de Grâce. Han ble her kjent med litteraturen til Sigmund Freud, Pierre Janet og Emil Kraepelin, men også samtidige psykiatere i Frankrike, som Angelo Hesnard og Emmanuel Régis.¹⁴ Etter sigende forstyrret av at hans pasienter var større poeter enn ham selv, og forlokket av deres virkelighetsbilde, vurderte Breton selv en karriere som psykiater.¹⁵ Kanskje var slike erfaringer en kilde til det surrealistiske uttrykkets register,¹⁶ men vi skal her anse en annen og bredere måte som krigen merket surrealismen, nemlig som et tegn på kulturens elendighet. Kunstretningen *dada* kan ses som et svar på denne tilstanden, som negasjonen av all moral og verdier, et nihilistisk og anarkistisk opprør mot all kulturell meningsproduksjon. Mening var for dadaistene fullstendig opprevet – alt som står igjen er det ostensive ”da, da, da”.¹⁷

¹² *Le peu de réalité*, refererer til Bretons fundamentale tekst med samme navn, som i surrealistisk stil reflekterer over denne ”virkelighetens fattighet”: sivilisasjonens form slik den er konstituert og gjentar seg. André Breton, ”Introduction au discours sur le peu de réalité” i *Œuvres Complètes*, red. av Marguerite Bonnet (Paris: Gallimard, 1992), 2:265-280.

¹³ Maurice Nadeau, *The history of surrealism*, overs. av Richard Howard (Middlesex: Penguin Books, 1978), 47.

¹⁴ Annette Becker, ”The avant-garde, madness and the great war”, *Journal of contemporary history*, vol. 35, nr. 1 (januar 2000): 76, 78-79.

¹⁵ *Ibid.*, 75-77.

¹⁶ Amy Lyford har eksempelvis argumentert for at deres traumatiske opplevelser var direkte knyttet til surrealismens kunstneriske uttrykk. Amy Lyford, ”The Aesthetics of Dismemberment: Surrealism and the Musée du Val-de-Grâce in 1917”, *Cultural Critique*, nr. 46 (høst 2000): 45-79. Lyford tar spesielt opp de traumatiske inntrykkene av deformerte kropp og kroppsdel, som hun sporer i den surrealistiske kunsten.

¹⁷ Et utdrag av Francis Picabias ”dada’s kannibalistiske manifest” lyder som følger:

”DADA selv følger ingenting, den er ingenting, ingenting, ingenting.

Den er som deres forhåpninger: ingenting.

som deres paradisi: ingenting

som deres idoler: ingenting

som deres politiske menn: ingenting

som deres helter: ingenting

Surrealismen vokser ut av dadaismen, om det ikke nødvendigvis alltid er bred konsensus om hvordan. Den deler dadaismens grunnlag som kulturell kritikk, samtidig som den bryter med dadaismen, i postuleringen av en positiv tese: den absolutte meningsfullhet i det surreelle. Psykoanalyse og marxisme er nye teoretiske redskaper som surrealismen tar i bruk i sin streben mot en kulturell og politisk revolusjon.¹⁸

Surrealismen kan ses på som en holdning og en livspraksis; kunsten selv er sekundær for surrealistene, og kun et middel til å nå det surreelle.¹⁹ Hele den surrealistiske praksis kan sies å utspille seg, som antegnet ovenfor, mellom kritikken av virkeligheten og ønsket om å overskride den. Der er denne grunnleggende problematikk som åpner området for surrealistenes spekulasjoner og eksperimenter. Nadeau beskriver i sin historie om surrealismen deres holdning: "De hadde ingen doktrine, men visse verdier de bar med seg som flagg: det ubevisstes og dets manifestasjoners allmakt: drømmen og automatskriften; og, som konsekvens, en destruksjon av logikken og alt som bygde på den. Destruksjon også av religion, av moral, av familie, de tvangstrøyer som hindret mennesket i å leve etter sitt begjær."²⁰ Rosemont oppsummerer videre: "Surrealismen, et enhetlig prosjekt for en total revolusjon, er fremfor alt en kunnskapsmetode og en livsførsel; i vesentlig større grad enn den er skrevet, avbildet eller omtalt, er den noe som utleves."²¹ Spørsmålet er slik ikke hva det surreelle egentlig er, men hvordan en praktiserer og teoretiserer surrealismen. Som metodisk kunnskap er den tidlige surrealismen knyttet til drømmen og *automatismen* – en metode som sikter på å gjengi tankens innhold spontant uten noe form for stilistisk eller rasjonell innblanding. Vi retter blikket mot Bretons definisjon av surrealismen i det første surrealistiske manifest, av 1924:

som deres kunstnere: ingenting
som deres religioner: ingenting"

Publisert i *Dadaphone*, nr 7 (1920).

http://dadasurr.blogspot.com/2010_02_01_archive.html. (oppsøkt 16.03.2009).

¹⁸ Forholdet mellom dada og surrealisme er mye diskutert. Surrealistene tok del i dada-gruppen i Paris før de definerte seg selv som surrealist. Theresa Papanikolas skisserer hvorledes dada og surrealisme deler samme kritikkgrunnlag og en anarkistisk holdning, men at Breton alltid var skeptisk til dada's destruktivitet og radikale individualisme – hvilket han selv bekrefter i "Après dada" i 1922 (André Breton, *Les pas perdus* (Paris: Éditions de la Nouvelle Revue Française, 1924), 123-128). Spesielt dadaismens anarkistiske individualisme var gjenstand for Bretons kritikk, da den umuliggjorde både kreativitet og sosial forandring. Theresa Papanikolas, "Towards a new construction: Breton's break with dada and the formation of surrealism" i *Surrealism, politics and culture*, red. av Raymond Spiteri og Donald LaCoss (Aldershot: Ashgate, 2003), 37-38, 42, 46-50.

¹⁹ Surrealistene proklamerer i "Déclaration du 27 janvier", *Bureau de recherches surréalistes* (1925): "Vi har ingenting med litteraturen å gjøre. Men vi er i stand til å benytte oss av den ved behov, som alle andre." <http://www.site-magister.com/surrealis.htm>. (oppsøkt 13.01.2010).

²⁰ Nadeau, *The history of surrealism*, 105.

²¹ Franklin Rosemont, "André Breton and the first principles of surrealism", innledende essay til André Breton, *What is surrealism? Selected writings*, overs. av Franklin Rosemont, 2.utg. (New York: Pathfinder, 2004), 26.

SURREALISME, s. Ren psykisk automatisme, gjennom hvilken en forespeiler å uttrykke, muntlig, skriftlig, eller på hvilken som helst måte, tankens virkelige funksjon. Diktert av tanken, i fravær av en hver kontroll utøvet av fornuften, bortenfor et hvert estetisk eller moralsk hensyn.²²

Slik automatisme, drømmen og den interesseløse tankens lek er de meningsbærende ikke-rasjonelle prosesser som psykoanalysen har frilagt, og Freud hylles for å ha belyst den viktigste delen av intellektets verden som har ligget i mørket – altså det ubevisste.²³ Surrealismen tror, erklærer Breton, på opphevelsen av de tilsynelatende kontradiktoriske tilstandene drøm og virkelighet til en absolutt virkelighet, en surrealityt.²⁴

Mens den tidlige surrealismen er preget av særegen kunstnerisk utforskning av det ubevisste, orienterer den seg etter hvert mer mot marxismen. I følge Nadeau skjer dette via Bretons lesning av Trotskys *Lenin* i 1925, hvorved han oppdager den russiske revolusjonens tyngde.²⁵ Dette var starten på en lang og kompleks affære med kommunistene. Breton insisterte alltid på revolusjon og sosial forandring, og var en kort periode i 1927 medlem av kommunistpartiet. Men surrealismens ubestridte leder kunne vanskelig holde ut med de bånd han der ble pålagt, og kommunistene hadde på sin side liten forståelse for surrealismen som revolusjonær, i deres mening. Raymond Spitiéri, og andre med ham, har argumentert for at politisk handling og den surrealistiske åndelige og mentale søken forble uforsonlige, og fortsatte som to relativt autonome aktiviteter.²⁶ Det var da også dette forholdet som forble kritisk for den surrealistiske kretsens medlemmer. For Breton derimot, var teoretiske uforsonligheter snarere mulige synteser – han opprettholdt alltid en tro på en marxistisk revolusjon (om enn han skulle anse at samtiden enda ikke var i en revolusjonær fase)²⁷, og han forlangte det samme av hver og en av den surrealistiske bevegelsens medlemmer. Dette var selvsagt et problematisk krav, da surrealistene bestod av ulike og særegne tenkere. I kjølvannet av Breton utrenskning av individualistiske, kunstneriske tenkere (nevneverdig Soupault og Antonin Artaud) og de som valgte kommunismen over surrealismen (Aragon),²⁸

²² André Breton, *Manifestes du surréalisme* (Paris: Gallimard, 1967), 37.

²³ Ibid., 19, 37.

²⁴ Ibid., 23-24. Ordet surrealisme stammer fra Guillaume Apollinaire, men det er Breton som tillegger det definisjonen som gitt ovenfor. Ibid., 36.

²⁵ Nadeau, *History of surrealism*, 132-133.

²⁶ Raymond Spitiéri, "The political physiognomy of the marvellous" i Spitiéri et al., *Surrealism, politics and culture*, 52-72. Se eks. Nadeau, *History of surrealism*, 139-144, for en illustrasjon av denne dualismen i den surrealistiske gruppen. Se også Bretons gjengivelse av hans omgang med kommunistpartiet (Breton, *Manifestes*, 99). Han blir bedt om å gjøre en statistisk rapport om "gasscellen" i stålproduksjon i Italia, og holde seg unna ideologiske betraktninger – hvilket for Breton var umulig og førte til bruddet med dem.

²⁷ Breton, *Manifestes*, 114. Fra det andre manifestet.

²⁸ Nadeau, *History of surrealism*, 170-186; Breton, *Manifestes*, 99-100, 106. Breton sier i det andre manifestet: "Jeg kan virkelig ikke se, til tross for enkelte av revolusjonistenes dogmatiske skikkelser, hvorfor vi vegrer oss

nådde et nytt surrealistisk tidsskrift overflaten, i 1930: *Le surréalisme au service de la révolution*, som avløste *La révolution surréaliste*. Titlene avspeiler de ulike formål.

Surrealismen forsøker over alt å *overskride* virkelighetens fattighet. I dette henseende ble den dialektiske materialismen, i deres eget bilde av denne, viktig for surrealistene. For Breton behøvde ikke denne modellen å beskjeftige seg kun med sosiale problemer.²⁹ På et erkjennelsesteoretisk plan – mellom subjekt og objekt – referer deres materialisme på paradoksalt (dog for surrealistene uproblematisk) vis til Hegel. Engels hadde karikert Hegel som følger: ”Rosen er en rose. Rosen er ikke en rose. Og likevel er rosen en rose.” Breton anser like fullt rosen som å besitte uante egenskaper, og fortsetter:

[M]en, om en lar meg tillegge den følgende parentes, som leder ”rosen” inn i en fordelaktig bevegelse av harmløse kontradiksjoner, hvor den suksessivt vil være den rose som kommer fra hagen, den som har en partikulær plass i drømmen, den som er umulig å adskille fra ”den visuelle bukett”, den som fullstendig kan forandre sine egenskaper i automatskriften, den som ikke besitter mer enn hva maleren har villet bevare av rosen i et surrealistisk bilde, og til slutt den, helt ulik seg selv, som vender tilbake til hagen.³⁰

Sitatet viser til surrealismens dialektiske materialisme: objektet, rosen, forvandles i den subjektive opplevelsen av rosens kvaliteter. Er virkeligheten ”fattig”, har mennesket mulighet til å forvandle den ved å overskride objektets gitte form. Surrealistenes materialisme tar for seg forholdet mellom tanken og objektet, som syntetiseres i det surrelle. Om Breton også posisjonerer seg mot Hegels ”idealisme” i definisjonen av surrealismen som materialistisk, er slike synteser utstrakte i surrealistenes tenkning – hvilket gjenspeiles mellom virkelighet og drøm, bevissthet og ubevissthet, liv og død, fortid og fremtid, og også marxisme og psykoanalyse.³¹ Vi ser siden nærmere på disse i forbindelse med Lacan.

Surrealismen er også en kjærlighetens frigjøring, snart omtalt som underet (*le merveilleux*), snart som konvulsiv skjønnhet.³² Surrealistenes kjærlighet har en ambivalent

for å løfte frem Revolusjonen, gitt at vi ser den fra de samme perspektiver som dem: problemene med kjærlighet, drømmen, galskapen, kunsten og religionen.” Ibid., 95-96.

²⁹ Breton, *Manifestes*, 95, 112.

³⁰ Ibid., 96-97.

³¹ Breton, *Manifestes*, 23-24, 76-77; René Crevel, ”Notes en vue d’une psycho-dialectique”, *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 5 (Mai 1933): 49; Sarane Alexandrian, *Le surréalisme et le rêve* (Paris: Gallimard, 1974), 65. Bernard-Paul Robert har redegjort for hvordan Breton får kjennskap til Hegels verk via Benedetto Croce, og hevder at Bretons formulering av syntesen mellom drøm og virkelighet til en absolutt virkelighet, i det første manifestet, må tillegges ham. Bernard-Paul Robert, *Antécédents du surréalisme* (Ottawa: Les presses de l’Université d’Ottawa, 1988), 57-63. Det er slik en Hegel-lesning som forutgår Alexandre Kojévés’ som vi skal se på senere.

³² Se Breton, *Manifestes*, 24: ”[U]nderet er alltid vakkert [*beau*], alle underer er vakre, det finnes ikke noe annet enn underet som er vakkert.” Samt André Breton, *Nadja* (Paris: Gallimard, 1964 [1928]), 190: ”Skjønnheten vil være KONVULSIV, ellers vil den heller ikke være.” Om kjærligheten som frigjøring skriver Breton i det andre manifestet: ”Mennesket, som uheldigvis lar seg skremme av enkelte gedigne historiske feilsteg, er fremdeles fri

karakter. Den omfatter nytelse og estetikk i det uventede, unormale og irrasjonelle, men også en *negasjon* av kjærlighetens institusjonaliserte rammer, i borgermoralen og familien. Kjærligheten er på denne måten, som surrealismen selv, strukturert av kritikken mot virkelighetens fattighet, og motivert av ønsket om overskridelse. Gitt at det surrelle enda ikke eksisterer er underet per definisjon noe ukjent, men tilgjengelig – noe som må utforskes og uteksperimenteres. I denne utforskningen, som tar kunsten i bruk, finnes ingen kontradiksjon mellom det skjønne og det stygge, sant og falskt eller godt og ondt; disse avfeies snarere som nedarvede moralske kategorier.³³ Og kjærlighetens uttrykk kan da gjerne anta et mørkt uttrykk. Begjæret og lysten, mediert via drømmene og automatskriften, har da en vesentlig plass i surrealistenes kjærlighet, som uttrykk for overskridelsen av borgermoralen. Fordi kjærligheten alltid er begrenset av moralen og strukturene er den intens og konvulsiv; den retter seg mot overskridelse og det ukjente, og den styres av ønsket om realiseringen av begjæret.³⁴ Det er i dette lys – eller kanskje snarere: i dette mørke – at Marquis de Sade og Comte de Lautréamont (Isidore Ducasse) finner plass som surrealistenes idealer; de er helter som lider under en sosial undertrykkelse.³⁵ Mens kvinnen, som symboliserer både kjærlighetens under og det ukjente, blir objekt for ulike forestillinger om det overskridende.

Galskapen er en annen form for sosial kritikk og konvulsiv overskridelse. Breton sier i det første manifestet om de gale (den galskap "en sperrer inne"): "[D]en fundamentale likegyldighet de manifesterer, i forhold til hvordan vi bedømmer dem, og selv i forhold til de ulike typer straff som de blir påført, lar oss anta at de finner en vesentlig trøst i sin fantasi, at de nyter sitt delir tilstrekkelig til ikke å bry seg om at dets validitet ikke strekker seg utenfor dem selv." En kan ikke neglisjere dette faktum hevder Breton, og fortsetter: "Jeg kunne ha tilbrakt hele mitt liv på å forsøke å frembringe den gales hemmelighet".³⁶ Denne interessen for den gale kunne kanskje ikke vært frambrakt uten Bretons erfaringer fra krigen og

til å tro på sin frihet. Han er dens mester, til tross for foreldede svevende skyer og blinde krefter han støter mot. Har han ikke en følelse av den flyktige skjønnhet som er stjålet fra ham, og av tilgangen til den langvarige skjønnhet han kan stjele tilbake? Kjærlighetens nøkkel, som dikteren hevder å ha funnet: om han leter nøye, ser han at han selv." Breton, *Manifestes*, 150.

³³ Breton, *Manifestes*, 78.

³⁴ Denne dobbelhet i kjærligheten uttrykkes i det franske ordet *désir*, som konnoterer både *ønske* og *begjær*; altså både et utopisk og drømmende ønske og et undertrykt og konvulsivt begjær.

³⁵ Lautréamont er kanskje det eneste ideal som surrealistene ubetinget hyller, og hans *Les chants de Maldoror* har en essensiell plass for dem. Verket er et prosaisk dikt som bærer likhetstrekk med surrealistenes oppløsende stil, og portretterer den onde anti-helten Maldoror. Breton skriver: "'Ondskap' er for Lautréamont (som for Hegel), den form i hvilken den historiske utviklings drivkraft uttrykker seg; det er viktig å styrke denne i sin *raison d'être*, hvilket en ikke kan gjøre på bedre måte enn å tuftes den på de forbudte begjær, iboende primitive seksuelle aktiviteter og spesielt tydelig i sadismen." André Breton, "Anthologie de humour noir" i *Œuvres Complètes*, 2:987; Comte de Lautréamont, *Maldorors sanger*, overs. av Annie Riis (Oslo: Gyldendal, 1988).

³⁶ Breton, *Manifestes*, 13-14.

psykiatrien. Hal Foster gjenforteller Bretons møte ved St Dizier, med en soldat som trodde hele krigen var et teater, med tilsminkede sår og utplasserte lik hentet fra medisinskoler. ”Denne soldaten fanget den unge Bretons interesse: her var en figur, skremt inn i en annen virkelighet som på et vis også var en kritikk av hans egen virkelighet.”³⁷ Galskapen tok da også del i surrealistenes eksperimenter. Breton beskriver hvordan René Crevel introduserte hypnose inn i gruppens aktiviteter, en aktivitet som endte med makabre scener.³⁸ Breton og Éluards *L’Immaculée Conception* er det mest fruktbare resultatet på slik eksperimentering – som fortsatte uten hypnose. Her simuleres en rekke psykotiske tilstander, som ble nedskrevet gjennom automatskrift. Effektivt forsøkte de å vise hvorledes en kan skli inn og ut av slike tilstander, og oppheve det skillet mellom galskap og normalitet som samtidsspsykiatrien så som fysiologisk betinget. På det sosiale plan skapte verket et teoretisk grunnlag for argumentasjonen mot innesperringen av de gale.

Frankrikes Freud, surrealistenes Freud

Freudianismen i Frankrike tok sterk farge av de miljøer hvor den slo igjennom, slik ofte var tilfelle for fenomenet Freud. Resepsjonen kan knyttes til to særs ulike grupperinger, foruten en del frittstående intellektuelle og skjønnlitterære forfattere; en vitenskapelig tradisjon og en intellektuell forgrening, som skulle formulere de freudianske idéer i sine egne språk – psykiatrien og surrealismen. Om deres respektive diskurser ikke stod i direkte kontradiksjon, var det to radikalt forskjellige utlegninger av Freud, to grupper med ulike intellektuelle verdier og mål. Mens den første gjorde vold på freudianismen ved å tilpasse den gjengse oppfatninger og fagtradisjoner, og omtrent overså dens subversive karakter, virket den andre på motsatt vis: det ubevisste, drømmen og de frie assosiasjonene var paroler som strakk seg langt utover Freuds opptegnede rammer, og ble hyllet som nye prerogativ på virkeligheten.³⁹

Men disse grupperingene stod ikke alltid for en homogen diskurs, og det fantes også grobunn for freudianismen i andre områder av det intellektuelle sjiktet. Surrealistene var de mest radikale blant en større gruppe av ulike forfattere som også anvendte freudianske idéer

³⁷ Hal Foster, *Compulsive beauty* (Cambridge: MIT Press, 1993), xi.

³⁸ André Breton, ”Qu’est-ce que le surréalisme?” i *Œuvres Complètes*, 2:244-245. Eksempelvis ble Éluard jagd rundt med en kjøkkenkniv av Robert Desnos. Roudinesco, *HPF II*, 25.

³⁹ Roudinesco stadfester i begynnelsen av sitt andre bind om psykoanalysens historie i Frankrike, som karakteriserende for spredningen av Freuds tankegods: ”Det finnes aldri noen ’korrekt’ assimilering av en doktrine, bare ’falske’ gjenkjennelser, som består av et forskjøvet syn.” Og videre: ”I litteraturen var tendensen å fremheve psykoanalysen som en genuint ny oppdagelse, mens for medisinerne ble den tilpasset til idealet av en idé om det latinske og kartesianske geni.” Roudinesco, *HPF II*, 3. Mottakelsen av Freud i Frankrike, som her omtales, tar utgangspunkt i de første kapitler av dette verket, s. 3-100, samt del 4 av det første bindet: Elisabeth Roudinesco, *bataille de cent ans: Histoire de la psychanalyse en France I, 1885-1929* (Paris: Seuil, 1986), spesielt 269-411 (heretter sitert som *HPF I*).

sin produksjon, som eksempelvis André Gide og Romain Rolland.⁴⁰ Videre skulle Freud som fenomen også i Frankrike trenge seg inn i populærkulturen og bli et intellektuelt, eller kvasiintellektuelt, moteobjekt – mye takket være surrealistenes formidling.⁴¹ De første spirene til den tiltagende freudianismen er å finne i årene før tjuetallet, men det er i dette tiåret at fenomenet Freud for alvor brer seg ut i Frankrike. Det fantes også et rom for hva som ble oppfattet som 'freudiansk materialisme' hos marxistiske tenkere og intellektuelle skikkelser. Den såkalte freudo-marxismen hadde ikke et distinkt uttrykk i Frankrike (som tilfellet var i Pavlovs Russland eller via Wilhelm Reich og Erich Fromm i den germanske verden)⁴², men Freud og Marx' innflytelse i Frankrike eksisterte side ved side, og frekvensen av oversettelser av deres verk økte i samme takt. De kunne gjerne ses i lys av hverandre, som to subversive doktriner om frigjøring, om enn syntesen av de to snarere tok form som en rekke heterogene uttrykk. Sterkest var koblingen i de surrealistiske kretser – da i nokså eksperimentelle former, som partikommunismen, slik vi har sett, helst ville ha seg frabedt.

Frankrikes Freud fant på denne måten i tjueårene sitt domene innenfor en progressiv og intellektuelt farget venstreside og en avantgardbevegelse, som – selv om de ikke alltid gikk hånd i hånd – delte mye av det samme verdigrunnlag og intellektuelle forutsetninger.

Dette grunnlaget var i liten grad delt av psykiatrien, som først mot slutten av tjuetallet skulle begynne å ta til seg Freuds lære. Psykiatrien i Frankrike på denne tiden lignet lite et teoretisk rammeverk bygd på allment delte premisser – ofte ble teoretiske byggeklosser reist rundt formuleringen av hver enkelt psykose, basert på pasientens karaktertrekk, og slik tuftet på *nosologiske* betraktninger og debatter.⁴³ En kan grovt inndelegge forskningen i to retninger: Den *konstitusjonelle* psykiatrien så galskap som nedarvet og medfødt, og grunnleggende ved pasientens natur. Sykdommen ble ansett som uhelbredelig, og pasientene ble behandlet dertil. Den *dynamiske* psykiatrien derimot, bygde på arven fra Jean Charcot og hans elev Pierre Janet, og studerte sykdommen som et samspill mellom underliggende mentale mekanismer og de resulterende observerbare følelsesprosesser og symptomer. Selv om denne formen for psykiatri også anså galskapen som organisk bestemt (om ikke nødvendigvis arvelig og uhelbredelig), stod galskap likefullt i tilknytning til pasientens sosialt betingende livshistorie.

⁴⁰ Roudinesco, *HPF II*, 80-94.

⁴¹ David Macey, *Lacan in contexts* (London: Verso, 1988), 47.

⁴² Ivan Pavlov gav form til psykologien som disiplin i Russland, og begrepsliggjorde en samstemthet mellom kommunistiske verdier og hans vitenskapelige teser. Freudianske impulser måtte da innordnes det pavlovianske prerogativ. Mens Reich er kanskje den skikkelse som gir begrepet freudo-marxisme sitt mest pregnante uttrykk. Roudinesco, *HPF II*, 38-51. For Fromms introduksjon av freudo-marxismen i Frankfurtskolen på trettitallet, se John O'Neill, "Psychoanalysis and sociology: From freudo-marxism to freudo-feminism" i *Handbook of Social Theory*, red. av George Ritzer and Barry Smart (London: Sage, 2001), 116.

⁴³ Nosologi: sykdomsklassifisering, her psykiatrisk.

Psykiateren ville kunne påvirke spillet mellom det organiske og sosiale, og dermed bidra til å kurere pasienten.⁴⁴

Innlýsende var det da innenfor den dynamisk orienterte tenkningen om galskap at psykoanalysen skulle få innpass, men den måtte med tålmodighet trenge gjennom et motstandens skjold som lå rundt fagpsykiatrien. Sherry Turkle retter søkelyset mot den rasjonalistiske arven fra Descartes som preget psykiatrien i samtiden (slik denne ble videreført av den store franske læremester Janet) i kombinasjon med det franske borgerskapets verdier, mens Roudinesco vektlegger også den rådende anti-germanismen i mellomkrigsårene; to fenomener som med fordel kan ses i lys av hverandre.⁴⁵ Deler av det psykiatriske etablissementet, innenfor den såkalte "sjåvinistiske gruppen", var da også assosiert med *Action Française*, som stod for nasjonalistiske ultrakonservative verdier (med andre ord i sterk kontrast til surrealistenes anti-nasjonalisme).⁴⁶ *Freudianismen* var en germansk kulturytring som måtte bekjempes, men *psykoanalysen* kunne la seg forme til et fransk fenomen. I 1926 fantes det krefter nok til å danne *Société psychanalytique de Paris* (SPP). Betegnende for den heterogene gruppen var den eiendommelige sammensetningen av (blant andre) de "ortodokse" freudianerne – representert av tyske Rudolph Loewenstein og den greske prinsessen Marie Bonaparte (som begge hadde vært i analyse hos Freud) – samt de franske "sjåvinistene", eksempelvis Édouard Pichon og Angelo Hesnard.

Forholdet mellom surrealistene og psykoanalysen er vel etablert i surrealismens historie, men snarere en mørk flekk i psykoanalysens historie. Det er et forhold som i all vesentlighet lar seg spore til Bretons interesse for Freuds verk, og hvordan den surrealistiske bevegelsen griper fatt i sentrale idéer i psykoanalysen: drømmen, det ubevisste, galskapen – som nevnt. Under disse ledende begrep åpnes andre sentrale topos for surrealismen. På den ene siden, motiver som lyst, drifter og ønsker, det mørke, bortenforliggende og kvinnelige; og på den andre siden, teoretiske perspektiver i forhold til virkelighet, språkets status, mentale assosiasjoner og automatisme, selvet og dets grenser eller dets mulige tilgang til

⁴⁴ Roudinesco, *JL*, 23

⁴⁵ Sherry Turkle, *Psychoanalytic politics. Freud's French revolution* (New York: Basic books, 1978), 27-46; Roudinesco, *HPF I*, 269-320; *HPF II*, 123; *JL*, 15-16, 22. Svein Haugsgjerd påpeker at *Société psychanalytique de Paris* først ble opprettet godt og vel et tiår etter lignende institusjonaliseringer av den internasjonale psykoanalytiske foreningen, hvilket også av ham tillegges "fransk psykiatri og psykologis selvstendighet, selvtilstrekkelighet og skepsis overfor fremmede – i særdeleshet germanske – strømninger." Svein Haugsgjerd, *Jacques Lacan og psykoanalysen. En presentasjon av Lacans liv og verk* (Oslo: Gyldendal, 1986), 9.

⁴⁶ Roudinesco, *HPF II*, 4-5; *HPF I*, 305-306 (om anti-germanismen og antisemittismen, se videre 395-411). For surrealistenes antinasjonalisme, se eks. André Breton, "Discours au congrès des écrivains" i *Position politique du surréalisme* (Paris: Denoël/Gonthier, 1972 [1935]), 87-88.

virkeligheten. Freud skrives inn som en bauta på veien til surrealistenes mål om erobringen av det surreelle. Synet på drømmen som ønskeoppfyllelse falt i god jord surrealistene, mens doktrinene om realitetsprinsippet og overjeget innebar et åpenbart potensial for en kulturkritikk, som Lacan senere skulle gripe fatt i, via surrealistenes mediasjon.

Jean-Michel Rabaté bemerker at Breton hadde en presis og helhetlig oppfatning av Freuds verk allerede under krigen,⁴⁷ og gjengir følgende sitat fra Bretons første manifest:

Fullstendig opptatt av Freud som jeg enda var i denne perioden og kjent med hans behandlingsmetoder, som jeg til en viss grad hadde hatt anledning til å praktisere med pasientene under krigen, bestemte jeg meg for å frembringe i meg selv det en forsøker å frembringe i dem: en monolog i raskest mulig flyt, til hvilken subjektets kritiske evne ikke vil kunne utøve noen dømmekraft, som i effekt ikke tynges av noen form for tilbakeholdenhet, og som er så nær en *tankens tale* som mulig.⁴⁸

Men en slik tankens tale (*pensée parlée*), som Breton forfekter, avdekker samtidig en kjerne hvor surrealistene og Freud var dømt til uenighet. Tankens tale viser til surrealistenes syn på det ubevisste, som den opphevede rene tanke, upåvirket av rasjonaliteten, mens automatismen var middelet for tilgang til denne. For Freud var derimot automatismen, eller assosiasjon (i psykoanalysens vokabular), en teknikk for å avsløre psykiske konflikter. Problematikken skisserer en karakteriserende splid for forholdet surrealismen og psykoanalysen, Breton og Freud, i synet på det ubevisste og formålet med tilgangen til det ubevisste.⁴⁹

I 1921 arrangerer Breton et besøk hos Freud, men skal gå skuffet hen etter møtet med den store mester, som viser liten forståelse for sine franske disipler. Et møte som, i Rabaté's ord, markerer begynnelsen på "en unnvikelsens vals og en misforståelsens tango" mellom de to.⁵⁰ Breton får lite ut av møtet annet enn høflighetsfraser fra mesteren, og gjengir sin skuffelse: "Jeg befinner meg i selskap med en kjedsom gammel mann, som mottar meg i sitt stakkarslige legekontor"⁵¹ Freud, på sin side, skriver i et brev til Breton (i kjølvannet av en forløst kontrovers hvor Breton anklagde Freud for plagiarisme i forbindelse med *Drømmetydningen*): "Smigret som jeg er over mottakelsen av så mange vitnesbyrd på den interesse som De og deres venner viser overfor min forskning, klarer jeg ikke å se helt klart

⁴⁷ Jean-Michel Rabaté, "Loving Freud madly: Surrealism between hysterical and paranoid modernism", *Journal of Modern Literature*, vol. 25, nr. 3-4 (sommer 2002): 59-60.

⁴⁸ Breton, *Manifestes*, 33-34.

⁴⁹ Jean Starobinski skriver i et innflytelsesrikt essay om dette forholdet: "[I] sin interesse for det ubevisste, tenkt som en psykens instans, gjør [surrealistene] en feil ved å lete etter en apologi på vegne av det ubevisste – en irrasjonell verdi som psykoanalysen systematisk spilte ut mot fornuftens primat." Jean Starobinski, "Freud, Breton, Myers", *L'Arc*, nr. 34 (1968): 88.

⁵⁰ Rabaté, "Loving Freud madly": 59.

⁵¹ André Breton, "Interview du Professeur Freud" i *Les pas perdus*, 118.

for meg hva det er surrealismen vil. Kanskje er jeg heller ikke i stand til å forstå, jeg som er såpass distansert fra kunsten.”⁵²

Likeledes som med automatismen og assosiasjonene forholdt det seg også med drømmens status. Freud hadde i *Drømmetydningen* gjenopplivet drømmen som noe meningsbærende for surrealisterne, men da igjen på deres egne premisser. Et annet av Freuds brev til Breton skisserer, i forhold til drømmen, en lignende kløft som for tilfellet med automatismen. Etter å ha blitt invitert av Breton til å bidra til en antologi om drømmen, skriver han tilbake: ”En samling drømmer alene, uten drømmerens assosiasjoner, uten noen kunnskap om drømmenes kontekst, har for meg ingen betydning, og jeg kan ikke forestille meg hva slags betydning den skulle ha for noen andre”⁵³ For surrealisterne var drømmen, som automatismen, i sin egenverdi tilstrekkelig som uttrykk for det ubevisstes ”under”; for Freud var de meningsløse uten sin tilknytning til bevissthet.

I 1929 gjør Dalí sin entré i den surrealistiske gruppen. Omtrent tre år senere initierer Dalí og psykiateren ”Dr. Lacan” en ny kontaktflate mellom surrealismen og psykoanalysen. Lacan var i motsetning til Freud svært interessert i surrealisterne og den kliniske verdien av deres eksperimenter, og han fulgte deres aktiviteter allerede før hans egen kontakt med Dalí. Vi skal se på disse tre årene i det følgende, men først nevne Dalís møte med Freud, som får et noe heldigere utfall. Freud blir presentert for Dalí gjennom Stefan Zweig, og Freud skriver tilbake til ham: ”Jeg må virkelig takke Dem for den introduksjon mine to besøkende brakte meg i går. For hittil har jeg vært tilbøyelig til å regne surrealisterne, som åpenbart har valgt meg til skytspatron, for absolutte (eller si 95 % som ved alkohol) narrer. Den unge spanjeren, med sine trohjertig fanatiske øyne og sitt ubestridelige tekniske mesterverk har nesten gitt meg et annet syn. Det skulle virkelig være interessant å utforske analytisk hvordan et slikt bilde blir til.”⁵⁴ Bildet Freud refererer til er *Métamorphose de Narcisse*, som vi skal se på senere – i forbindelse med Lacan snarere enn med Freud.

Psykiatristudenten Jacques Lacan

Hvem var så Jacques Lacan, og hvorledes skriver han seg inn i forholdet mellom surrealismen og psykoanalysen? En kort introduksjon av Lacan og hans inngang i dette intellektuelle

⁵² Sigmund Freud, brev til André Breton (26.12.1932), trykt i André Breton, *Les vases communicants* (Paris: Gallimard, 1955 [1932]), 204. Rabaté peker på den åpenbare parallellen til Freuds berømte enigma – *Was will das Weib?* (Hva vil kvinnen?); en mangetydig parallell som her får stå åpen for fortolkning.

⁵³ Sigmund Freud, brev til André Breton (1937), sitatet er gjengitt i Frederick B. Davis, ”Three letters from Sigmund Freud to André Breton”, *Journal of the American psychoanalytical association*, nr. 21 (1973): 128.

⁵⁴ Sigmund Freud, brev til Stefan Zweig (20.07.1938), trykt i Sigmund Freud, *Brev 1873-1939*, red. av Harald Schjelderup, overs. av Inger og Anders Hagerup (Oslo: Aschehoug & Co, 1971), 250.

området er på sin plass – en inngang som på paradoksalt vis går via den utskjelte, rasjonalistiske og sjåvinistiske, fagpsykiatrien. Lacan ble født i Paris i 1901, året etter at Freud hadde markert inngangen til det 20. århundret med *Drømmetydningen*. Lacanfamilien var i den øvre middelklasse; hans far var handelsmann og hans mor dypt troende katolikk. Lacan gikk på skole ved *Collège Stanislas*, som i 1915 delvis blir omgjort til sykehus for krigsskadede soldater. Han ser der noe av det samme som Breton hadde opplevd i krigen – ”manglende kroppsdelar og fortumlede blikk”, som Roudinesco foreslår kan ha påvirket hans karrierevalg som medisiner. Ved omtrent samme tid oppdager Lacan Spinoza, en innflytelse som skal følge ham helt frem mot doktorgradsavhandlingen i 1932.⁵⁵

På begynnelsen av tjuetallet blir han kjent med Breton og Soupault ved Adrienne Monniers bokhandel i Paris, hvor han også er til stede ved James Joyces’ høytlesninger av *Ulysses*.⁵⁶ Lacan fatter interesse for dadaismen, leser Nietzsche på tysk, og proklamerer sin ateisme.⁵⁷ I 1927 begynner han sin spesialisering i psykiatri ved mentalsykehuset Saint-Anne. Hans læremestere under utdanningen hadde røtter både i den dynamiske og den konstitusjonelle psykiatrien, men det er snarere kombinasjonen av interessen for surrealismen, lesningen av Freud og den germanske psykiatrien, sammen med hans filosofiske tilbøyninger som skal bidra til å forme den unge Lacans tenkning. Husserl leses med Jaspers, og Hegel med Lenin.⁵⁸ Videre identifiserer Lacan seg (i tilbakeblikk) snarere med gruppen *L'Évolution Psychiatrique*, enn den ortodokse fraksjonen av freudianere.⁵⁹ Denne gruppen var knyttet til den dynamiske revalueringen av psykiatrien; den bestod blant andre av enkelte medlemmer av SPP som tilførte psykoanalytiske idéer, men den tok også til seg både Henri Bergsons tenkning og fenomenologiske innflytelser fra eksempelvis Husserl, Jaspers og Ludwig Binswanger.⁶⁰ Interessante skikkelser i gruppen er blant andre Eugen Minkowski og Angelo Hesnard. Lacan fatter under utdanningen interesse for den paranoiske struktur, men uten å bidra spesielt utover de nosologiske betraktninger.⁶¹ Viktigere blir hans interesse for sine pasienters språklige ytringer.

Lacans krysning med surrealismen, materialiserer seg for første gang i hans egen produksjon i 1931, i en artikkel om såkalte ”inspirerte skrifter”. Før vi kan ta for oss denne må

⁵⁵ Roudinesco, *JL*, 6-11.

⁵⁶ Rabaté, *Cambridge Companion*, xx; Ferreira, *Dalí et Lacan*, 35.

⁵⁷ Roudinesco, *JL*, 13.

⁵⁸ *Ibid.*, 32; *HPF II*, 110.

⁵⁹ Lacan, *Écrits*, 65.

⁶⁰ Jean Garrabé, ”Évolution Psychiatrique”, *International Dictionary of Psychoanalysis*, red. av Alain de Mijolla (Michigan: Thomson Gale, 2005). <http://www.enotes.com/psychoanalysis-encyclopedia/evolution-psychiatrique-l-developments-psychiatry> (oppsøkt 13.11.2009); Roudinesco, *HPF I*, 413-426; *JL*, 45-46.

⁶¹ Vi skal i kapittel IV se nærmere på hans artikkel ”Structures des psychoses paranoïaques”.

vi først se nærmere på surrealistenes begrep om automatisme, kjernen i surrealismens første manifest.

Automatismen kan ikke ses utelukkende i sammenheng med Freuds assosiasjonsteknikk, men var et kompleks av flere innflytelser. I det andre manifestet oppfordrer Breton til en ”okkultisering av surrealismen”, og knytter automatismen til Orakelets funksjon.⁶² Breton skal ikke tolkes for bokstavelig, men det kan antas at den spiritualistiske bølge som preget Frankrike på 1850-tallet festet rot ikke bare i kulturen men også innenfor psykiatrien, slik eksempelvis psykiatrihistoriker Henri Ellenberger hevder.⁶³ Automatskrift og hypnose var elementer som igjen vekket interesse, nå i lys av psykologiske betraktninger. For surrealistene stod også en desentrering av subjektet på spill: Breton nevner i samme åndedrag Hegel og ”åndens disiplin”, hvilket kan knyttes til tanken om at ånden (det ubevisste eller det surrelle) opererer gjennom subjektet i automatismen, eller desentrerer subjektet automatisk.⁶⁴ En noe annen konnotasjon ved automatismebegrepet var surrealistenes fokus på den mekaniske kroppen og såkalte ”automaton”, som estetiske motiv for kunstverket. Det kan ses som et tidstegn (de forutgående futuristene omfavnet nettopp teknologien), et uttrykk for en søkt materialisme, men samtidig også som en kritikk av det varefetisjistiske samfunnet og tingliggjøringen, slik Marx’ kritikk lød.⁶⁵ Surrealistenes overskridende univers behøver, som vi har bemerket, ikke nødvendigvis å være konsistent. Det er også lett å tenke seg at teknologiens stadig voksende prerogativ på menneskeverdenen påvirket menneskets ulike forestillinger om verden og om seg selv.

Et vesentlig bakteppe for begrepet ligger også i Bretons bakgrunn i psykiatrien. Janets *L'Automatisme Psychologique* fra 1889, markerer en referanseramme som den franske psykiatrien i tiden videre forholdt seg til. Janet overvar, sammen med Freud, Charcots hypnosesesjoner, og bygget i likhet med ham sine første teorier rundt diagnosen hysteri. I den psykologiske automatismen er det en underbevisst prosess som finner sted, som adskiller seg fra jegets bevissthet. Automatismen var grunnleggende for menneskets psykiske liv, samtidig som at det for Janet var en primitiv form for bevissthet. Janet bidrar på denne måten til å

⁶² Breton, *Manifestes*, 139, 141.

⁶³ ”Spiritismens oppkomst var en svært betydningsfull hendelse i den dynamiske psykiatriens historie, da den indirekte gav psykologer og psykopatologer tilgang til nye måter å studere bevisstheten på. Automatisk skrift, en av prosedyrene som spiritualistene introduserte, ble tatt over av vitenskapsmenn som en ny metode for å avdekke det ubevisste.” Henri F. Ellenberger, *The discovery of the unconscious. The history and evolution of dynamic psychiatry* (New York: Basic Books, 1970), 85. Starobinski argumenterer for at Breton, mellom psykoanalyse og psykiatri, senere nettopp søker mot parapsykologien, og Frederic W. H. Myers verk, for vitenskapelige kilder til automatismebegrepet. Starobinski, ”Freud, Breton, Myers”: 92-96. Se her også André Breton, ”Le message automatique” i *Œuvres Complètes*, 2:379.

⁶⁴ Foster, *Compulsive Beauty*, 5; Breton, *Manifestes*, 144.

⁶⁵ Foster, *Compulsive Beauty*, 127.

menneskeliggjøre visse former for galskap ved å knytte dem til universelle prosesser, samtidig som han like fullt opprettholder en hierarkisk struktur av bevissthetsformer.⁶⁶ Begrepet om automatisme er ikke med Janet endelig definert, men han introduserer en ”arbeidsdefinisjon” for den franske psykiatrien, som danner en vesentlig del av rammen for Bretons og Lacans posisjoner – begge belest i Janets psykiatri.⁶⁷

Vi så at Breton og Éluard med *L’Immaculée Conception* ønsket å oppløse et slikt hierarki av bevissthetsformer, og deres prosjekt får også positiv omtale i Lacans artikkel ”Écrits ’inspirés’: Schizographie”, som (medforfattet av J. Levy-Valensi and P. Migault) utgis i *Les Annales Médico-Psychologiques*:

Eksperimentene gjort av visse skribenter i en form skrift de har kalt surrealistisk, hvor de meget vitenskapelig har beskrevet sin metode, viser hvilken bemerkelsesverdig grad av autonomi den skrevne automatismen kan anta, uten noen form for hypnose.⁶⁸

Eksperimentene refererer til verket som nevnt, og den ”vitenskapelige metoden” til Bretons første manifest. Lacans interesse for surrealismen virker å være det som retter søkelys på den gales litterære produksjon, hvordan psykologisk automatisme og automatiske reaksjoner tar form som automatskrift. Artikkelen tar for seg et tilfelle av paranoia, ”Marcelle”, den første i den unge Lacans rekke av galskapens og paranoiaens kvinner. Det foreligger ikke i teksten noe freudiansk begrepsapparat som gir mening til Marcelles skrifter, men en lingvistisk modell settes opp som analytisk redskap for å beskrive hvorledes automatikken utspiller seg i språket. Marcelle anser at hennes skrifter er åpenbaringer inspirert av en høyere intelligens, og hun ses av forfatterne å vise en ”non-konformisme” i forhold til språkets former (et uttrykk som Breton bruker om surrealistenes holdning). Hun er overbevist om skriftenes verdi, men samtidig perpleks når hun blir bedt om å redegjøre for deres innhold.⁶⁹

Artikkelen er bemerkelsesverdig. Forfatterens fascinasjon skinner gjennom den kritiske behandlingen av de språklige forstyrrelser, som tar form dels som psykiatriske betraktninger, dels som en slags litteraturanalyse. Skriftene knyttes til ulike psykiske

⁶⁶ Se eks. Barbara Friedman & Onno van der Hart, ”A reader’s guide to Pierre Janet: A neglected intellectual heritage”, *Dissociation*, vol. 2, nr. 1 (Mars 1989): 5; Turkle, *Psychoanalytic politics*, 36. Ellenberger påpeker at det var Janet som først myntet termen ’det underbevisste’. Ellenberger, *Discovery of the unconscious*, 406.

⁶⁷ Soupault bekrefter selv *L’automatisme psychologique*’s vesentlige rolle for den tidlige surrealismen. Se Becker, ”The avant-garde, madness and the great war”: 78. Se også Robert, *Antécédents du surréalisme*, 70-71, som viser til både Janets og Myers innflytelse på surrealismens automatismebegrep.

⁶⁸ Jacques Lacan, Jean Levy-Valensi og Pierre Migault, ”Écrits ’inspirés’: Schizographie”, *Les Annales Médico-Psychologiques*, vol. 2 (1931), 8. Gjenpublisert av *L’École lacanienne de psychanalyse* <http://www.ecole-lacanienne.net/pastoutlacan30.php>, (oppsøkt 07.01.2010). Sidenummereringen følger her dette dokumentet.

⁶⁹ Ibid., 1-5; Breton, *Manifestes*, 63.

prosesser som divergerer fra de normale, men måten å sette sammen meningsselementer på blir samtidig en kreativ, skapende og kunstnerisk prosess: ”En form for lekende aktivitet utspiller seg, hvor en ikke må overse verken den del som er intensjon, eller den del som er automatisme.”⁷⁰ Hennes psykiske tilstander kan ikke adskilles fra det kreative og det poetiske, hevder forfatterne, og sammenligner med surrealistenes litterære arbeider:

[I] deres produksjoner kan visse rammer være bestemt på forhånd, som en rytme i forhold til helheten, en konsis form uten med det å nedtone den voldsomme sammenstillingen av ulike bilder som befester seg og flyter ut igjen. En analog mekanisme virker å utspille seg i skriftene til vår pasient, som lest ut høyt avslører rytmens essensielle rolle. Denne har ofte, i seg, en vesentlig ekspressiv kraft.⁷¹

Artikkelen behandler, ganske originalt, en galskaps estetikk, og skal i følge forfatterne kunne avspeile en fenomenologisk analyse i relasjon til Marcelles delir.⁷² Galskapen fremstår i et snev av et heroisk lys: tekstene har en slags skjult beskjed, som blir interessant og som antar en estetisk kvalitet i sin ubestemmelighet. Ingen klare konklusjoner fremlegges, men snarere er det som om forfatterne oppfordrer oss til se hvor mye slike tekster kan romme. Skriftene blir et innpass i den gales verden, en mulighet til å avtegne den gales mentale trekk og fenomenologi, som Lacan skal trenge inn i, i doktorgradsavhandlingen.

Lacan, Breton, Clérambault

Forholdet mellom surrealismen, psykiatrien og Lacan danner et interessant idéhistorisk bilde. Surrealismen og psykiatrien er nokså eksplisitt artikulerte fiender, men er ikke nødvendigvis så teoretisk utdefinerende som Roudinesco vil ha det til. Surrealistene får impulser fra psykiatrien, Lacan fra surrealistene og psykiatrien igjen fra Lacan. Forholdet surrealismen og psykiatrien virker dessuten å være en slags drivkraft for Lacans produksjon. Samtidig forholder alle seg til et overlappende nettverk av psykiatriske og filosofiske teorier. Vi så at Breton i sin ungdomstid fattet interesse for Kraepelin, den nosologiske psykiatriens forfar, ved siden av Freud og Janet.⁷³ Og automatismebegrepet må, slik jeg har argumentert, nødvendigvis ses i sammenheng med psykiatrien; *L’Immaculée Conception* kunne heller ikke ha tatt sin form uten en vesentlig kjennskap til psykiatriske tilstander. En kan si at surrealistene låner idéer av psykiaterne, men bruker dem på helt andre måter. Ett eksempel

⁷⁰ Ibid., 8.

⁷¹ Ibid., 8-9.

⁷² Ibid., 10.

⁷³ Se her også Macey, *Lacan in contexts*, 52-53. I motsetning til Roudinesco fremhever han et teoretisk felleskap mellom surrealistene og psykiatrien.

bidrar særlig til å belyse dette spesielle forholdet, av teoretiske knutepunkter og radikal normativ opposisjon: forholdet Lacan, Breton, Clérambault.

Georges de Clérambaults navn krystalliserer seg i undersøkelsen av den unge Lacan og samtidspsykiatrien. Som Lacans læremester oppføres han, snarere enn Janet, som kilden til begrepet *mental automatisme* i artikkelen om Marcelle. Clérambault var administrerende overlege ved Parispolitiets pasientmottak for mentalt syke, og urokkelig bundet til konstitusjonalismen. I kraft denne tittelen var han naturlig nok en yndet skyteskive for surrealistene, som del av deres bredere angrep på innestengningen av de gale. Samtidig omtaler Lacan Clérambault i *Écrits* som sin eneste læremester i psykiatri.⁷⁴ Av Roudinesco beskrives han som følger: "[Som] en anakronistisk og marginal tenker lå Clérambault både bak sin tid (siden han forfektet en dogmatisk konstitusjonalisme på bekostning av en nedgradering av det dynamiske perspektivet) og forut for sine samtidige (siden han forstod viktigheten av strukturelle teorier, nødvendige for en ny organisering av kunnskap)."⁷⁵

Clérambault var i samtiden kjent for sin versjon av mental automatisme, og for ettertiden mer kjent for termen *erotomani*, eller "De Clérambaults syndrom", som Lacan også ivrig anvendte.⁷⁶ Mental automatisme var for Clérambault et trekk ved alle psykoser, og noe han derved forsøkte å gjøre til en grunnsten for klassifiseringen av psykoser. I følge Joan Copjec begynner Clérambault å utvikle sin egen definisjon av begrepet i 1919,⁷⁷ og summerer det på følgende vis i 1924: "[M]ed automatisme forstår jeg de klassiske fenomen: forutbestemt tenkning [*pensée devancée*], diktete handlinger, språklige impulser, tendenser til psykomotoriske fenomen [...]."⁷⁸ Automatismen avleses som et psykotisk symptom, altså ikke som definerende for sykdommen, men som et sykdommens tegn – dets indikasjon hos subjektet. I Roudinescos ord defineres dette symptomet som: "psykiske og sensoriske forstyrrelser [...] som var påtvunget subjektets tenkning på brutalt, 'automatisk' vis."⁷⁹ En slik definisjon er nært relatert til surrealistenes oppfatning av automatismen, om enn naturligvis beskrevet fra et noe annet perspektiv. Lacan, på sin side, følger Clérambaults definisjon i sine tidligste artikler, men nedtoner vesentlig den mentale automatismens rolle i

⁷⁴ Lacan, *Écrits*, 51.

⁷⁵ Roudinesco, *HPF II*, 106.

⁷⁶ Erotomani: deliret at noen elsker en selv, noen med høyere sosial status, og gjerne en fremmed og offentlig person. Martin Brüne: "Erotomania (De Clérambault's syndrome) revisited – clues to its origin from evolutionary theory", *Advances in Psychology Research*, vol. 21 (2003): 187. Lacans bruk omtales her i neste kapittel.

⁷⁷ Joan Copjec: "The Sartorial Superego", *October*, vol. 50 (høst, 1989): 75.

⁷⁸ Georges De Clérambault: *Définition de l'automatisme mental*, sitert i Patrick Herbert, "Un phénomène élémentaire du président Schreber" i *Ecole Freudienne* (essai collectif): *Savoir de la psychose* (Paris: De Boeck & Larcier s.a., 1999), 83.

⁷⁹ Roudinesco, *HPF II*, 105-106.

doktorgradsavhandlingen.⁸⁰ I *Écrits* derimot, hylles Clérambault for sin frileggelse av symptomet, hvori Lacan hevder han selv kunne oppdage galskapens kreativitet. Dette ledet ham i sin tur videre til psykoanalysen og formuleringen av den paranoiske kunnskap.⁸¹

På det normative og realhistoriske plan derimot, forholdt det hele seg særs ulikt. En kontrovers oppstår etter at Breton i *Nadja* skriver at om han hadde blitt internert ville han benyttet et delirisk utbrudd til å drepe noen i umiddelbar nærhet, og da helst noen av det medisinske personellet. Noen få sider unna, et fotografi av en av Lacans andre læremestere, Henri Claude, med undertittelen: "Som professor Claude ved Sainte-Anne..."⁸² Psykiateren Paul Abély adresserer denne antatte oppfordringen i et innlegg til *Société Médico-Psychologique* i 1929, og foreslår at psykiatere blir beskyttet og at Breton blir strafferettslig forfulgt. Clérambault, i den påfølgende diskusjonen, setter likhetstegn mellom surrealistene og tankeganger som ønsker å "spare seg bryet med å tenke", og tar til orde for ulike former for beskyttelse av psykiaterne.⁸³ Bretons tilsvaret til Clérambault står å lese i artikkelen "La médecine mentale devant le surréalisme": "Det er klart at psykiaterne, vant med å behandle de gale som hunder, finner det overraskende at de ikke, selv utenfor tjenesten, har autorisasjon til å skyte dem ned." Og videre: "En skjønner, i henhold til M. de Clérambaults uttalelser, at han ikke har funnet bedre måter å utøve sine briljante evner enn i en fengselssammenheng."⁸⁴ Clérambault har i følge Breton fullstendig underkastet seg borgermoralens justis, som dens trofaste tjener og som middel for en pseudovitenskapens rettferdiggjørelse av sosial undertrykkelse. Ordutvekslingen er talende for uoverkommelig splid i surrealistenes og psykiaternes syn på den gale, og på hverandre.

Like fullt tar surrealistene til seg automatismen, et begrep som er på moten i psykiatrien i Frankrike. Som med mange andre begrep fra psykiatrien, psykologien og psykoanalysen – fyller de det med sitt eget innhold; der Clérambault så et fullstendig fravær av mening i den gales diskurs, så surrealistene en guddommelig mening. Mens den unge Lacan i 1931 er Clérambaults hengivne student – både i det normative og teoretiske synet på galskapen; Clérambault, som var læremesteren som ville sperre inne galskapen og som

⁸⁰ Se Jacques Lacan, *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* (Paris: Éditions du Seuil, 1975 [1932]), 126-130, 311. Surrealismens automatisme tar like fullt plass i avhandlingen, slik vi skal se.

⁸¹ Lacan, *Écrits*, 66.

⁸² Breton, *Nadja*, 162, 166. *Nadja* er, som betegnende for forholdet: surrealismen og psykiatrien som beskrevet, dedikert til psykiateren Angelo Hesnard. Som freudianer, og medlem av SPP og *Évolution Psychiatrique*, var han like fullt skeptisk til den germanske doktrine og den seksuelle libido, og opptatt av å tilpasse psykoanalysen til idéen om "det latinske geni". Hesnard anerkjente dog surrealismens innflytelse, med visse forbehold. Becker, "The avant-garde, madness and the great war": 79; Roudinesco, *HPF I*, 269-279, 413; *HPF II*, 9-10.

⁸³ Innlegget og diskusjonen publiseres sammen med det andre surrealistiske manifestet. Breton, *Manifestes*, 74.

⁸⁴ André Breton, "La médecine mentale devant le surréalisme", *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 2 (juli 1930): 30.

forkastet enhver tro på behandling.⁸⁵ Via Marcelle og studiet av galskapens ytringer, og referanser som peker entydig mot surrealistene, kommer Lacan til vesentlige nye tanker. I avhandlingen, kun ett år senere, er det den gale som er offeret og samfunnet overgriperen. Lacan vil, i tråd med surrealistene og studiet av Marcelle, rette blikket mot den gales stemme, for dens egenverdi og for studiet av dens fenomenologiske ramme. Galskapen skal plasseres i en forklaringsmodell basert på sosial interaksjon og samfunnsmoral. Lacan trekker her sammen tråder fra den *konstellasjon* han befinner seg i – mellom surrealisme, psykiatri og i stadig økende grad også psykoanalysen. Impulsene fra surrealismen er dog i utvikling: fra Bretons automatisme til Dalís paranoia.

Fra automatismen til objektets krise

Nadeau beskriver surrealismens krise i 1929, hvor både ikke-revolusjonære og altfor revolusjonære skikkelser, slik vi har sett, kastes ut av bevegelsen. Det er samtidig en tid for nye impulser og teoretiske nyorienteringer i lys av en automatisme som er i ferd med å utspille sin sentrale rolle. Det er et spørsmål om dens natur og resultater, nettopp hvorvidt det er det ubevisste eller selve den psykiske konflikten som fremtrer, og om denne ”rene psykiske automatismen” kan være ubefengt av stilistiske virkemidler i surrealistenes uttrykk.⁸⁶ Nedtegningen av et andre manifest i 1930 vitner om et behov for å gjøre opp status og definere nye mål; for Breton er dette vesentlig en oppdatering og avklaring av surrealistenes aktiviteter og deres formål.

Denne krisen kan settes i relasjon til en annen omtalt krise blant surrealistene – en objektets krise, som ses i lys av et stadig større fokus på omverdenen og dens objekter, og hvordan Breton i økende grad strever med å formulere surrealismen som en materialistisk dialektikk. Breton annonserer *objektets krise* i 1934.⁸⁷ Kanskje har denne ligget latent siden surrealismens begynnelse, men den gjør seg tydelig spesielt i forbindelse med Dalís inntreden. Den ”unge spanjeren med sine trohjertig fanatiske øyne” gir, sammen med de andre surrealistiske billedkunstnerne, et nytt pust i den surrealistiske bevegelsen, ved at fokus rettes mot det visuelle aspektet ved subjektets omverden på bekostning av den automatiske poesien.

⁸⁵ ”Alle *deliriske* paranoikere bør interneres. På asyltet bør deres protester, uten unntak, regelmessig viderefremmes til den kvalifiserte administrative autoritet.” Og videre: ”Samtidig bør unge militære dissidenter, om et stadig økende omfang av disiplinær straff ikke skulle ha effekt på dem, snarest mulig stilles overfor det militære rettsapparat som i sin tur kan henlede til psykiater.” Jacques Lacan, ”Structures des psychoses paranoïaques”, *Semaine des Hôpitaux de Paris*, nr. 14 (1931): 444-445.

⁸⁶ Macey, Foster og Laurent Jenny har eksempelvis argumentert for slike poenger. Se Macey, *Lacan in contexts*, 52; Foster, *Compulsive beauty*, 1-18; Laurent Jenny, ”From Breton to Dalí: The adventures of automatism, October, vol. 51 (vinter 1989): 105-114.

⁸⁷ Breton, ”Qu’est-ce que le surréalisme?” i *Œuvres Complètes*, 2:258.

Det er objektets dimensjoner og betydninger for subjektet som blir viktige, slik Bretons hegelianske eksempel med rosens refleksive bevegelse alluderer til. Der dada er ren negasjon, og automatismen en subjektiv subjektpsykologisk virksomhet, er blikket mot objektet en aktiv oppsøkelse av *objektets surreelle kvaliteter*.

Breton snakker i forbindelse med objektets krise om eksempelvis *oneiriske* objekter, symbolsk fungerende objekter, eller reelle og virtuelle objekter.⁸⁸ Men i motsetning til Breton, som enda ser objektet som automatisk produsert,⁸⁹ fremkommer Dalís objekter av en nitidig oppsøkning av objektet. Dalí introduserer i artikkelen "L'Ane pourri" ("Det råtne esel") fra 1930, begrepet om den paranoisk-kritiske metode, hvor en *aktiv* fortolkende prosess foreslås som en surrealistisk metode, ved siden av den *passive* automatismen.⁹⁰ Vi skal se nærmere på artikkelen og den paranoisk-kritiske metoden i kapittel IV, og her kun bemerke hvorledes objektets karakter kan stadig endres for subjektet. Dalís bilder er særs karakteristiske for hvordan objekter fordobles eller forvandles, eller hvorledes ulike forestillinger fortettes i et og samme objekt. Bildet av en hest kan eksempelvis simultant fremstå som bildet av en kvinne.⁹¹ Helt vesentlig er det også for Dalís metode at subjektets fortolkning av objektet uttrykker et mer direkte og umiddelbart forhold til sine omgivelser – paranoikeren har et mer reelt, eller surreelt, forhold til virkeligheten enn den normale.

Ved å sette logikk, tid og rom i fokus er surrealismen en kritikk av en gjengs virkelighetsoppfatning. Surrealismen utspiller seg i det ukjente området utenfor, og forsøker med fokus på objektet å sprengte dets egne kvaliteter, slik det normalt anses som betinget av de ovennevnte persepsjonsformer. Bretons objekttyper kan ses å hvile på Dalís artikkel "Objets surréalistes" av 1931, hvor han kategoriserer flere av surrealistenes ulike håndlagde objektkreasjoner.⁹² "Objekter som fungerer symbolsk" lyder undertittelen, som han utdyper i en påfølgende artikkel: et konstruert objekt blir gjennom utallige merkelige prosesser – av ulike personer uten direkte tilgang til objektet – forandret, ødelagt og rekonstruert, inntil det er noe helt annet: et "psyko-atmosfærisk-anamorfisk objekt".⁹³ Betegnelsen refererer til alle sidene ved objektets konstitusjon: Psyko-atmosfærisk da dets dimensjoner i psyken bærer symbolske betydninger, bortenfor kategoriene tid og rom, og anamorfisk da objektet endrer karakter ut fra hver sammenheng som hver metamorfose relaterer til. Dalí snakker om

⁸⁸ Ibid. *Oneiros* (gresk): drøm. Altså drømme-, eller drømmerelaterte, objekter.

⁸⁹ Haim Finkelstein, *Surrealism and the crisis of the object* (Michigan: Ann Arbor, 1979), 29.

⁹⁰ Salvador Dalí, "L'Ane pourri", *Le surréalisme au service de la révolution*, nr.1 (juli 1930): 9.

⁹¹ Ibid., 10.

⁹² Salvador Dalí, "Objets surréalistes", *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 3 (desember 1931): 16-17.

⁹³ Salvador Dalí, "Objets psycho-atmosphériques-anamorphiques", Ibid., nr. 5 (mai 1933): 45-48.

objektets ”paranoiske tilkomst”, slik det, som paranoikerens objekter, bærer en fullstendig personlig mening – fremdeles materielt, men *rettet* mot en selv.⁹⁴

Fundamentalt for objektets symbolske funksjon er begjæret, liketil at objektet kan sies å konstitueres av begjæret. Det er i denne forstand at Dalí knytter an til Freud, ikke uten å støte på lignende konflikter som Breton:

Disse objektene, som antar kun en minimal mekanisk funksjon, er bygd på fantasiobjekter og representasjoner som virker å springe ut av realiseringen av ubevisste akter. Akter hvis realisering ikke forklarer den lyst [*plaisir*] de resulterer i, og som viser den feilaktighet i teorier bygd på sensur og fortrenning. I alle tilfeller som her analyseres, korresponderer disse akter med fantasier og distinkte erotiske ønsker [*désirs*].⁹⁵

Som hos Breton spiller altså begjæret en viktig rolle, men hos Dalí mer for dets egenverdi. En vil ikke finne noen kjærlighetens revolusjon på menneskets vegne hos Dalí (i så fall ikke annet enn for ham selv alene). Der Breton ser begjæret i sin konnotasjon som sosialt undertrykket kjærlighet, og derfor kontingent til menneskets tilstand, ser Dalí begjæret som en fundamental motivasjon for all representasjon; begjæret betinger erkjennelsen.

Jeg vil senere utdype dette forholdet i forbindelse med Lacan, og her kun trekke to slutninger angående Dalís fokus på objektet. Først hvorledes Dalís objekter og de aktive tilstander – persepsjonen, fortolkningen og objektets subjektive kvaliteter – er et brudd mot Bretons ”passive” automatisme (jamfør Dalís definisjon). Og med det hvorledes representasjonen av virkeligheten nødvendigvis blir personlig, og det surrelle som ”det Absolutte” blir en vagere idé. Om automatisme og paranoia for surrealistene på det tidlige trettitallet gjerne er compatible, snarere enn gjensidig utelukkende, er forholdet talende for Breton og Dalís ulike syn på surrealismen (en konflikt som vil krystalliseres i tiden videre).

Den andre slutningen er at denne utviklingen innenfor surrealismen også virker å sette spor hos Lacan. Der han i arbeidet med Marcelle refererte til den tidlige surrealismen og anvendte seg av både en surrealistisk og psykiatrisk automatisme, nedtones denne til fordel for et paranoiabegrep som forholder seg virkeligheten på lignende måter som Dalís paranoisk-kritiske metode. Likevel er dette kun et av berøringspunktene i en bredere kontaktflate mellom Lacan og surrealistene. Mens kapittel III tar for seg vesentlige momenter som skissert i dette kapitlet – marxisme og sosial kritikk, den gales perspektiv i skrifter, ytringer og handlinger, samt begjæret og overskridelsen – skal området som åpner seg mellom Dalí og Lacan, i begrepet paranoia, behandles nærmere i kapittel IV og V.

⁹⁴ Ibid., 47.

⁹⁵ Dalí, ”Objets surréalistes”: 16.

II. Dørterskelen til paranoia: avhandlingen om Aimée

Vi observerer en levende organismes væremåte: og denne organismen er et menneske. Som organisme fremviser det vitale reaksjoner som *i sin helhet*, hva enn skulle angå dets interne mekanismer, har en karakter *rettet* mot kollektivets ordning; som menneske, tar en vesentlig del av disse reaksjoner sin *mening* i funksjon av det sosiale miljøet som i menneskedyrets utvikling spiller en primær rolle. Disse vitale og sosiale funksjonene, sett fra det menneskelige fellesskapets posisjon, karakteriserer de direkte *forståelsessammenhenger*, som i subjektets representasjoner er polarisert mellom det subjektive idealbildet av en selv og de andres sosiale domsavsigelse, og det er da disse vi har definert som *personlighetens funksjoner*.⁹⁶

Doktorgradsavhandlingen om "Aimée", *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* (Om den paranoiske psykosen i sitt forhold til personligheten), kan ses som en dørterskel både til Lacans tenkning og til hans behandling av begrepet paranoia, og gav Lacan et navn hos et bredere publikum i samtiden. Roudinesco sammenligner avhandlingens betydning for den franske psykoanalysen med Freuds hysteristudier på 1890-tallet sin betydning for psykoanalysens historie.⁹⁷ Likeledes kan en si at Aimée og Anna O. har analoge roller, i etableringen av Lacan og Freuds verk, som springbrett til et psykoanalytisk system. Avhandlingen åpner problemområder som Lacan skal ta for seg i det videre forfatterskapet. I senere kapitler vil jeg vise hvordan resultatene av avhandlingen evalueres, men verket har også en egenverdi og en idéhistorisk klangflate som sier noe om dets historiske og kontekstuelle befestelse. I det foreliggende kapittelet skal avhandlingen da presenteres ut fra teksten selv – dens teoretiske kjerne og tematikken i Aimées delir – mens i neste kapittel vil vesentlige poenger være rettet mot surrealistenes resepsjon. Ved å sette et universelt personlighetsbegrep i sentrum for avhandlingen, til hvilket både den normale og den gale kan reduseres, bidrar Lacan til en *menneskeliggjøring* av den gale. Paranoia er for Lacan en diagnose som er betinget av forståelsen av ens egen livsverden, og de psykiske konflikter paranoikeren står overfor har sin rot i en sosial virkelighet som er felles for alle mennesker. I neste kapittel utypes tematikken i avhandlingen, og vi ser på hvorledes en intellektuell dialog mellom Lacan og surrealismen utspiller seg, som knyttet til marxisme, sosial kritikk og galskapens perspektiv.

Resymé

Avhandlingen forteller historien om "Aimée", en kvinne som ble innlagt på Saint-Anne-sykehuset, hvor medisineren Lacan holdt på med sin spesialisering i psykiatri. Hun hadde

⁹⁶ Lacan, *De la psychose*, 247.

⁹⁷ Roudinesco, *HPF II*, 114-115.

forsøkt å stikke ned en berømt og beundret skuespillerinne, "Mlle Z", utenfor et av Paris' teatre.⁹⁸ Skuespillerinnen var i Aimées øyne hovedpersonen bak et komplott, en svertekampanje mot henne, i samarbeid med en annen celeber forfatter. Lacans undersøkelse av tilfellet Aimée avbilder en kvinne oppslukt i en verden av populærlitteratur, hvor hun ser sin egen person innskrevet. Hun leser avisartikler som hun tror er rettet mot henne og hennes sønn, og hun anser at sønnens liv er truet av KGB og den overhengende faren for krig. Henimot en dekadent populærkultur som hun både hater og selv ønsker å være en del av – hun har svært seriøse forhåpninger til sin egen forfatterkarriere og anklager forleggere for å ha plagiert henne – og henimot bolsjeviker og krigstrusler, fremstiller hun sine messianske visjoner og sin rolle i en utopisk moralsk verdensorden. Aimée beklager seg til prinsen av Wales, som hun sender brev, dikt og sine refuserte romaner.

For Lacan er meningen med voldshandlingen, og selve nøkkelen til deliret, Aimées ubevisste ønske om å straffe seg selv. Skuespillerinnen inkarnerer for Aimée, på den ene siden et *idealbilde* av seg selv (slik hun selv ønsker å fremstå), og på den andre siden et objekt for en homoseksuell tilbøyelighet hos Aimée – en tilbøyelighet som i sin fornektelse slår ut i idéen om at det er skuespillerinnen som er hovedforfølgersken. Ved å eksponere seg selv for loven – det kollektive overjeg – med sin voldshandling, straffer hun ubevisst seg selv for sin egen konflikt: homoseksualiteten og hennes sosiale tilkortkommenhet. Handlingen følger på denne måten delirets logikk, men deliret oppløses i erfaringen av straffen. Underliggende Aimées *livsverden* er dynamikken mellom hennes sosiale situasjon og den inverterte virkelighetsfortolkningen, som utløses av hennes egne sosiale betingelser.

Avhandlingen presenteres i to deler: den første redegjør for Lacans personlighetsbegrep og dets forhold til den paranoiske psykosen, mens den andre eksemplifiserer gjennom monografien om Aimée. Det mest nytenkende aspektet ved avhandlingen for samtiden, som også resepsjonen viser til, er da galskapens menneskelige ansikt og fremleggelsen av den paranoiske psykosen som reduserbar til menneskets universelle eksistensielle konflikter. Presentasjonen av avhandlingen skal her ta fatt ved dette aspektet, ved avhandlingens første del om personlighetsbegrepet og hvordan Lacan plasserer det i sammenheng med den paranoiske psykosen. Personlighetsbegrepet vil kunne danne en tentativ personlighetsvitenskap, mens psykosen paranoia beskrives snarere som en effekt enn en egen entitet – det finnes ingen paranoia, kun *paranoiske* tilstander. Det er slik *mennesket* som står i fokus, og en materialisme som avfeier tanken om en essens i begrepet om paranoia.

⁹⁸ Aimée og Mlle Z's egentlige navn var Marguerite Paintaine og Huguette Duflos. Roudinesco, *JL*, 33.

Personlighet som menneskeliggjøring

I den grad Lacans studietid har vært preget av innflytelser både fra den konstitusjonelle og den dynamiske psykiatrien, legger han seg med avhandlingen nærmere den siste. Samtidig beveger han seg i en viss forstand forbi denne distinksjonen, i fremleggelsen av visse *fenomenologiske betingelser* for analysen av Aimée. På denne måten medierer Lacans perspektiv med surrealistenes tanke om galskapen som sosialt betinget. Organiske prosesser diskuteres, men har ingen forklaringsverdi for den paranoiske psykosen.

Om paranoikeren hos Lacan besitter mange av de trekk som konstitusjonalismen har avdekket, omdefineres deres begrep om karaktertyper her til et begrep om personlighet.⁹⁹ Ens karakter er da et resultat av visse universelle personlighetskriterier, som svarer til de nevnte fenomenologiske betingelser. Studiet av personligheten kan frilegges gjennom tre sådanne kriterier, som angår individets interne mentale mekanismer: 1) den biografiske utvikling og hvordan individet psykologisk forstår denne, 2) ens selvoppfatning og *dialektikken* mellom selvet og dets bilder av seg selv. En slik selvoppfatning fremtrer ofte som et *idealbilde*. Og 3) en sosial spenning – mellom ens pragmatiske oppførsel og pliktfølelsen i forhold til egne etiske standarder. Personlighetsbegrepet adskilles fra diverse filosofiske teorier om religiøs idealisme (sjel), subjektiv introspeksjon eller moral, og empiriske teorier à la Hume eller Locke – tanken om mennesket som en tom beholder, og minnets ekstensjon og kontinuitet som definerende trekk. Lacan befester sitt menneskesyn på materialistisk og fenomenologisk grunn; formulert som personlighetens interne opplevelse av dets omverden.¹⁰⁰

Deliret kan studeres via dets utløsende symptom, som Lacan kaller *psykogenus*. Symptomet avdekkes i sin funksjon som uttrykk for en psykisk konflikt, på begjærets, den ”vitale” situasjonens, eller den opplevde (*Erlebnis*) virkelighetens nivå.¹⁰¹ Det er her ikke snakk om Clérambaults organisk betingede symptombegrep, men et symptom som har rot i personens livsverden. Lacans termer indikerer snarere et vokabular som nedstammer fra en germansk tradisjon, som kombinerer det ubevisste og begjæret med fenomenologi og

⁹⁹ Lacan, *De la psychose*, 52-53, 346. Vi skal i lys av en av Lacans tidligere artikler se på konstitusjonalismens karakterbegrep i forbindelse med diskusjonen av paranoia i kapittel IV.

¹⁰⁰ Ibid., 33-44, 62.

¹⁰¹ Ibid., 45. *Erlebnis* knyttes her først og fremst til Karl Jaspers psykiatriske verk (Ibid., 39, 139-148), og vitalitet her til Eugen Bleuler (Ibid., 77). Begrepet *vitalitet* har mange konnotasjoner og fremtrer som et intellektuelt ”moteord”, som gjerne kan henspille både på Nietzsche og Bergson. Begrepet gjengår flere steder hos Lacan. I ”Structures des psychoses paranoïaques” tillegges begrepet biologien Jakob von Uexküll, og videre Ernst Kretschmers psykiatri (Lacan, ”Structures des psychoses”, 438). Ellenberger og Roudinesco viser henholdsvis til Jungs libidobegrep og Janets psykologi som nært relaterte til Bergsons *élan vital* (Ellenberger, *The discovery of the unconscious*, 818; Roudinesco, *HPF I*, 239-242). For Lacan virker begrepet også å romme *in vita* bokstavlig talt: *i livet*, i den *eksistensielle* situasjonen. Både det ”vitale” og det fenomenologiske perspektivet kan videre ses i sammenheng med *Évolution psychiatrique*-gruppen.

fenomenologisk psykiatri. Deliret må ses på bakgrunn av personlighetskriteriene, og behandles ved å avdekke det psykogene elementet, det vil si å føre pasienten tilbake til de sosiale situasjoner som utløste deliret.¹⁰² Slik psykoanalysen fastslår, må selve konflikten bevisstgjøres – for Lacan er dette et spørsmål om en konflikt i den enkeltes eksistensielle situasjon på bakgrunn av personlighetskriteriene. Derav den monografiske utlegningen av tilfellet Aimée og Lacans vekt på å lytte til pasienten og analysere hennes skriftlige ytringer. Han ønsker å finne ut som mye som mulig om pasienten, hennes historie og delirets manifeste og latente innhold – altså hva slags konflikt deliret uttrykker.

Personlighetsutviklingen følger en hegeliensk bevegelse. Dens utvikling beskrives som en suksesjon av mentale tilstander, som utvikler seg via konflikter til synteser.¹⁰³ Vi har sett Bretons fokus på syntesen: som karakteriserende for den franske lesningen av Hegel er det dog hos Lacan den eksistensielle kampen som vektlegges.¹⁰⁴ Lacan polemiserer her mot den konstitusjonelle psykiatrien, og paranoia-teoretikeren Georges Genil-Perrin som dens samtidige representant, over Promethevsmyten.¹⁰⁵ Promethevs var nettopp den greske gudeskikkelsen som gav ilden til mennesket – symbolet på den menneskelig evne, kunnskap og vesen. Vi minnes historien: Ved Zevs' bestraffelse ble han lenket fast, for hver dag å få leveren hakket opp og fortært av Zevs ørn, og for hver natt vokste den seg hel igjen. Der Genil-Perrin ser Promethevs som symbol på den degenererte paranoiske tilstanden, svarer Lacan med å henvise nettopp til det spesifikt menneskelige som myten representerer: "Er ikke dette snarere symbolet på selve personlighetens drama?"¹⁰⁶ Menneskets tilstand karakteriseres for Lacan nettopp av konflikt. Mer presist: dets utvikling defineres som en suksesjon av konflikter som erkjennes eller overkommes, hvorpå nye igjen utspiller seg.¹⁰⁷

¹⁰² Lacan definerer psykogenus slik: "Et symptom er psykogenisk – fysisk eller mentalt – hvis dets årsaker uttrykker seg som en funksjon av personlighetens komplekse mekanismer, hvor dets manifestasjon reflekterer disse, og hvor behandlingen avhenger av disse." Lacan, *De la psychose*, 45. Roudinesco påpeker at Lacan skaper termen *psykogenus* for å adskille sin teori fra konstitusjonalismens begrep om *psykogenese*. Roudinesco, *JL*, 45.

¹⁰³ Lacan, *De la psychose*, 37-38. "Personligheten stadfester primært en naiv psykologisk erfaring. I hver og en av oss fremtrer denne som et element i en syntese av våre indre erfaringer. Ikke bare bekrefter den, den realiserer også, vår enhet [...]" Ibid., 32.

¹⁰⁴ Alexandre Kojève krediteres ofte med å ha satt Hegel på dagsorden for den franske filosofien i forrige århundre. Men disse tok da ikke til før i 1933, året etter utgivelsen av avhandlingen. Likevel, slik Baugh påpeker, spredde den franske hegelianismen (som tar utgangspunkt i eksistensiell konflikt og historisk tilblivelse) seg allerede på tjuetallet i Frankrike via marxismen og eksistensialismen (Bruce Baugh, *French Hegel. From surrealism to postmodernism* (New York: Routledge, 2003), 9, 17). Ut fra Roudinescos verk, er det klart at Lacans første befatninger med Hegel må ha skjedd senest i 1931 (Roudinesco, *HPF II*, 110). Vi skal se på andre forgjengere i forbindelse med behandlingen av Kojève i kapittelet om paranoisk kunnskap.

¹⁰⁵ Genil-Perrin var med å grunnlegge *Ligue Nationale Française d'Hygiène Mental*, og var en særs engasjert motstander av psykoanalysen og dens inntreden i kriminologien. Carolyn Dean, *The self and its pleasures. Bataille, Lacan, and the history of the decentered subject* (New York: Cornell University Press, 1992), 34.

¹⁰⁶ Lacan, *De la psychose*, 75.

¹⁰⁷ Ibid., 37-38.

For å klargjøre paranoikerens forhold til personlighetskriteriene anvender Lacan Kraepelins definisjon av paranoia, som med sin nosologi hadde avgrenset begrepet til en gjengs definisjon for den moderne psykiatrien.¹⁰⁸ Det paranoiske deliret bestod, ifølge Kraepelin, av tre elementer: En gradvis og skjult utvikling, samt to motstridende trekk som like fullt ofte opptrådte sammen: storhetsdelir (megalomani) og forfølgelsesdelir. Disse er i følge Lacan *homologe* med personlighetskriteriene: Den første går på utviklingen av personligheten, den andre på oppfattelsen av seg selv, og den siste på spenningen i sosiale relasjoner som slår ut i idéer om forfølgelse.¹⁰⁹ Temaene storhet og forfølgelse skal bli gjenstand for senere tolkninger hos Lacan, men vi skal her kun anse meningen med denne strukturlikhet mellom personlighet og paranoia: nemlig at personlighetsstrukturen på denne måten bevares i delirets form. Lacan forsøker å skissere et dypere nivå enn de nosologiske betraktningene: paranoikerens diskurs og opplevelsverden er ikke noe som ligger radikalt bortenfor den normale – snarere er deliret reduserbart til personlighetens allmenne struktur. Det finnes med andre ord ingen avgrunn mellom galskap og normalitet.

Lacan knytter de konflikter den paranoide gjennomgår til de samme som alle og enhver strever med. Forskjellen på paranoikeren og den normale er at paranoikeren ikke overvinner og assimilerer de vitale konflikter, knyttet til det problematiske forholdet mellom begjær og virkelighet, men låser seg til dem. Konflikten kan slik unngås ved at personligheten unnviker virkeligheten og trekker seg inn i seg selv, hvilket gir grobunn for et storhetsdelir. Konflikten er videre knyttet til uinnfridde etiske og sosiale forventninger til bildet av en selv, hvis negative resultat fortrenses og inverteres til delirets temaer. Selvets mislykkethet vil da forklares av krefter i omverdenen, som i forfølgelsesdeliret. Lacan låner her direkte idéer hos Bleuler og Kretschmer, som skal nyanseres i behandlingen av Aimée.¹¹⁰ Begge disse hadde viktige roller i bevegelsen av paranoiabegrepet henimot en sosial ramme, og med Lacans personlighetskriterer løsrives paranoia ytterligere fra sin konstitusjonelle og karakterologiske ramme. Det er ved å se deliret på paranoikerens egne sosiale betingelser at Lacan kan bidra til en menneskeliggjøring av den gale. Erfaringen, den vitale situasjonen og ens sosiale betingethet, er faktorer som må være av essensiell interesse for psykiateren i behandlingen av sine pasienter. De sosiale forhold determinerer deliret i sømmene, og oppmerksomheten må

¹⁰⁸ Kraepelin skrev sine viktigste verk på begynnelsen av 1900-tallet, og Lacan bruker hans seneste *Lerbuch der psychiatrie* fra 1915 som referanse (Ibid., 21). Vi skal se mer på Kraepelin i kapittel IV.

¹⁰⁹ Ibid., 56.

¹¹⁰ Se Lacans redegjørelse for den tyske psykiatrien (Ibid., 76-103). Spesielt sidene 77 og 91 for poengene som her fremlagt. Begjær og ønske i denne sammenheng, som bakenforliggende konflikten, bemerkes igjen som konnotasjoner ved begrepet *désir*, hos Lacan.

rettes mot pasientens særegne historie. Psykosen er *forståelig* og psykiaterens oppgave er å avdekke psykosens *forståelsessammenheng*.¹¹¹ Via Bleuler, Kretschmer og den germanske psykiatrien slutter Lacan seg til konklusjonen at: ”Det finnes ingen paranoia, det finnes kun paranoikere.”¹¹²

Idealjeget som psykosens regulerende instans

Aimées konflikt skal altså spores i hennes livshistorie. Her avdekkes et komplekst forhold til hennes søster, samt et nært vennskap med en kvinnelig jobbkollega av høy sosial rang, som Aimée beundret og så opp til.¹¹³ Begge disse kvinnenes rolle i Aimées liv representerer konflikter som hun ikke har villet bevisstgjøre, og sentralt i disse konfliktene står det Lacan kaller Aimées *idealjeg* (*’idéal du moi’*). Lacan knytter med dette begrepet an til Freud, men det får en noe annen betydning, som konnoterer både idealjeg og Freuds *overjeg* (*’überich’*). Det er da ikke bare snakk om den regulerende, sensurerende psykiske instans som en vanligvis forstår med begrepet *overjeg*, men også selve bildet av hvordan selvet ønsker å fremstå, som et projisert ideal.¹¹⁴

Søsteren flytter som barnløs enke inn i Aimées familie – hvilket for Lacan tolkes som en inntrengelse overfor Aimées moralske plikter som kone og mor.¹¹⁵ Hun utdefinerer slik Aimées familierolle, samtidig som at hun representerer det idealbildet som Aimée ikke makter å oppfylle. Aimées jobbkollega er hennes idealbilde, i kraft av sin overlegne sosiale status i miljøet på arbeidsplassen. Kvinnene har da en analog rolle for Aimée.¹¹⁶ Mens konflikten med søsteren fornektes, inverteres den andre kvinnen til Aimées forfølger:

[B]ør man ikke her se en dypere sammenheng mellom forfølgersken og den hemmelige moralske konflikt som Aimée i mange år har levd i? Personen som således benevnt har for Aimée vært både hennes beste venn og samtidig en dominant skikkelse som hun har misunnet; hun fremstår som en substitusjon av Aimées egen søster.¹¹⁷

Denne hemmelige moralske konflikten refererer til den sensurerte homoseksualiteten, som skjuler seg bak Aimées beundring. Mens det i tilfellet for søsteren er en familiekonflikt, et søskenkompleks, som ikke når overflaten, er det i forholdet til den andre kvinnen snakk om et

¹¹¹ ”Relations de compréhension.” Ibid., 39-42, 335. Uttrykket er hentet fra Jaspers.

¹¹² Ibid., 102.

¹¹³ Ibid., 230-234.

¹¹⁴ Ibid., 263. Freuds andre topologi (*das Ich, das Es* og *das Überich*) skal her oversettes til: jeget, detet og overjeget. Jeg ser liten grunn til å anvende termene ego, id og superego, som fjerner seg mer fra originalspråket.

¹¹⁵ Ibid., 231-232.

¹¹⁶ Ibid., 253.

¹¹⁷ Ibid., 233.

undertrykt forbudt seksuelt objekt. Begge konflikter fornektes og sensureres, og er dermed ubevisste for Aimée. Aimées offer, skuespillerinnen Mlle Z, blir symbolet på de to konfliktene, som ikke lenger adskilles i delirets *forståelsessammenheng*. Hun fremstår som en fortettet doppelgänger av søsteren og kollegaen, som statueringen av idealjeget.¹¹⁸ Ved å ramme Mlle Z ønsket Aimée å utslette sin egen ”sykdom”, men mislykkes med det, og rammer i stedet kun *symbolet* for sykdommen. Symbolets plass vil da fortsatt stå åpen inntil opplevelsen av straffen, idealjegets normaliserende funksjon. Det er dette som er handlingens ubevisste og egentlige mening, hevder Lacan.¹¹⁹

Idealjeget er hos Aimée knyttet til et delir om storhet, hvor hun ser det som sin oppgave å skulle redde verden og sørge for en universell moralsk orden. Lacan fremhever flere steder hennes konsistente etiske anlegg og intense sosiale idealisme.¹²⁰ Samtidig er idealjeget også rettet mot en sosial anerkjennelse – det er som Mlle Z hun ønsker å fremstå: høykulturell, borgerlig og verdensvant. Vi ser med andre ord hvorledes personlighetskriteriene utspiller seg, som moralske krav og sosiale forventninger til seg selv, i relasjon til Aimées personlige historie. Men det da er nettopp slike karakterer som blir Aimées forfølgere.¹²¹ Lacan forklarer via en paranoisk deduksjon, som han avleser i Freuds studium av paranoia i Schrebersaken, hvor koblingen mellom homoseksualitet og paranoia teoretiseres.¹²² Deduksjonen tar utgangspunkt i det undertrykte forholdet: *Jeg elsker henne* (altså det homoseksuelle objektet, her skrevet om til Aimées tilfelle – som *henne*). Forholdet fornektes og sensureres, og når ikke bevisstheten. Men hvis *jeg ikke elsker henne*, hva er det

¹¹⁸ Lacan bruker dog ikke Freuds begrep om fortetning, men formulerer relasjonen som en form for sublimering: ”[D]e homoseksuelle driftene avslørt i deliret, er av svært sublimert karakter. De tenderer mot å forveksles med pasientens *idealjeg* [*idéal du moi*]. Dette stemmer godt overens med våre reservasjoner som har latt oss formulere diagnosen *psykisk inversjon*.” Ibid., 264. For ordet doppelgänger, som her anvendt, bruker Lacan termen ”*doublet*” (Ibid., 164-165): delirets prototypiske forfølger har flere ”duplikater”, personer som manifesterer de samme (idealtypiske) trekk.

¹¹⁹ Ibid., 253.

¹²⁰ Ibid., 93, 289.

¹²¹ ”Litterate kvinner, skuespillerinner, verdensvante kvinner, slike representerer det bildet Aimée gjør seg av kvinnen som [...] nyter av frihet og sosial makt. Men her kolliderer den imaginære identitet mellom temaene storhet og forfølgelse: det er nettopp en slik kvinne Aimée drømmer om å bli. Det samme bildet som representerer hennes ideal er også hennes hatobjekt.” Ibid., 253.

¹²² Sigmund Freud, ”Psycho-analytic notes on an autobiographical account of a case of paranoia (dementia paranoides)” i *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, overs. av James Strachey, 5.utg. (London: The Hogarth Press, 1968), 12:12-79, se spesielt s.63-66. Daniel Paul Schreber var en respektert tysk dommerfullmektig, som ved flere anledninger ble rammet av sinnsslidelser. Hans memorarer ble gjenstand for Freuds fortolkning, og han fikk slik en vesentlig rolle i psykoanalysens historie, som Freuds viktigste kasusstudium av paranoia. Freud tolket hans schizofrene idéer om hvordan det ville være å ha seksuell omgang som kvinne og illusjonene om at Gud forsøkte å omskape ham til kvinne, som en undertrykt homoseksualitet. Schreberstudiet ligner slik Lacans tolkning av Aimées delir: koblingen mellom paranoia og homoseksualitet er den samme, og tematikken i deliret gjengår. Eksempelvis tematiserer også Aimées skrifter en kjønnsmetamorfose (Lacan, *De la psychose*, 185).

da som hjemsøker dette forholdet til henne? Fire inversjoner av forholdet er mulige, gjenforteller Lacan:

- 1) Jeg *hater* henne, eller hun *hater* meg.
- 2) Jeg elsker *ham*, eller *han* elsker meg.
- 3) Det er *han som elsker henne*.
- 4) Jeg elsker *ingen*. Jeg elsker *ingen andre enn meg selv*.

Alle disse løsninger manifesteres hos Aimée. 1) som forfølgelsesdelir, 2) som *erotomani*¹²³, i dette tilfelle den seksuell undertrykkelse og overførsel på et ”trygt” begjærsobjekt – prinsen av Wales, 3) som sjalusi, uttrykt i Aimées urealistiske anklager mot sin ektemann, og 4) som megalomani og en narsissisme tilknyttet idealjeget, som vi skal se nærmere på. Det er således fornektelsen av forholdet som direkte årsaker delirets former.¹²⁴

Forholdet mellom homoseksualiteten og søskenkomplekset er da heller ikke tilfeldig, men står i samband på den måten at den uforløste sosiale konflikten i den problematiske realiseringen av idealjeget står i relasjon til en uforløst infantil homoseksualitet. Lacan snakker om en *libidoregresjon*, altså en tilbakegang til et av libidoens tidlige utviklingsstadier som tilsvarende den *sekundære narsissismen*.¹²⁵ Begge konflikter uttrykker en uteblivende realisering, eller sublimering, av selvet. Libidoens utviklingsstadier hos barnet skisseres i henhold til Freud-elev Karl Abrahams skjema, som beskriver en utvikling fra såkalt autoerotisme (et ett-til-ett forhold til virkeligheten, ingen eksterne objekter er differensiert) til libidoens fikseringen på objekter utenfor. Den sekundære narsissismen vil si det stadium hvor verden begynner å fremtre i ulike objekter, og jeget objektgjøres som et kjærlighetsobjekt *blant flere*. Eller i Lacans ord: objektet settes på jegets plass.¹²⁶ Med dette menes at jeget

¹²³ Se Clérambaults definisjon i forrige kapittel: deliret at noen elsker en selv. Erotomanien tar her form som et kjærlighetsforhold til en offentlig person: en som kan både fylle en symbolsk rolle som kompenserer for den homofile tendensen, og som er tilstrekkelig utilgjengelig til at paranoikeren ikke trenger å forholde seg til en mulig realisering av forholdet. Det er slik en form for sublimering.

¹²⁴ Ibid., 261-265. Alle uthevelser er her mine egne.

¹²⁵ Ibid., 259, 261.

¹²⁶ ”Denne perioden [...] viser til en reinkorporasjon overpå jeget [*au moi*] av en del av libidoen som allerede er projisert på objektene [...]” Ibid., 259. I Olsen, Kjær og Køppes redaksjonelle innledning til ”Om indførelsen av begrepet narcissisme”, leser vi at Freud er blitt oppmerksom på en libidoform som korresponderer verken med autoerotikken eller objektlibidoen. Løsningen blir da å innføre en mellomliggende narsissistisk fase (Freud, *Metapsykologi I*, 85). I denne fasen opprettholder Freud fortsatt en distinksjon mellom jegdrifter (knyttet til selvoppretholdelse) og seksualdrift (Ibid., 91). I den narsissistiske regresjonen trekkes objektlibidoen tilbake til en jeglibido, men det er uklart hva som er forholdet mellom autoerotisme og narsissisme. At idealjeget er en projisering av jegobjektet er greit nok, men den såkalte jegdriften som konstituerer narsissismen og jegobjektet (den *primære narsissismen*) har en problematisk og uavklart rolle mellom selvoppretholdelse og seksualdrift, som Freud selv virker å være bevisst (Ibid., 92). Lacans paranoiske kunnskap og speilstadiet (kap. IV-VI i det foreliggende) fremlegger et forsøk på å løse dette problemet.

identifiserer seg selv som objekt i identifikasjonen av andre objekter. Det er søskenobjektet som da blir det seksuelle objektet, og via denne forskyvningen et narsissistisk objekt.

Lacan hevder slike teoretiske punkter underligger tilfellet Aimée.¹²⁷ La oss da statuere problematikken ytterligere i freudiansk ramme: Aimées konflikt er traumatisk og uforløst, den veksler mellom to krefter som påføres subjektet utenfra og som projiseres på omverdenen innenfra: kastrasjonen i ødipuskomplekset (jeget oppdager at det ikke er det eneste kjærlighetsobjekt) og libidoens objektfiksering (på "familieobjektene") som må sublimeres (over på andre objekter) for en normal progresjon. Aimées sosiale forhold til sine idealobjekter leder henne tilbake til dette infantile stadiet, hvor den psykiske utviklingen, og med det personlighetsutviklingen, har stoppet opp.

Libido og idealjeg er da sentrale freudianske temaer i avhandlingens andre del om Aimée. De to har også en videre sammenheng: Selvbestraffelsen er en funksjon av idealjeget, men på to nivåer som flyter over i hverandre på grunn av problemene med at overjeget og idealjeget er knyttet sammen i ett begrep. På den ene siden er idealjeget den dømmende instansen og uttrykker en normal funksjon, som i Freuds overjeg. På den andre siden uttrykker idealjeget det bildet av selvet som er knyttet til den sekundære narsissismen, altså til objekter som selvet "vil være" (som det *identifiserer* seg selv med).¹²⁸ Forskyvningene mellom selvet og idealjeget overkommes ikke, og selvet blir fastlåst i en veksling hvor det tar både jegobjektets og objektet utenfor sin identitet. Idealjeget er med andre ord i stand til å utføre sin dømmende funksjon, men stanset i utviklingen av et normalisert selv. Forfølgeren er Aimées eget bilde av seg selv, og hennes psykose har en narsissistisk struktur.

Problematikken er her noe tung, hvilket dels kan ses i lys av at Lacan tar utgangspunkt i Freuds utlegninger av begrepet narsissisme fra perioden rundt 1914. Freud bruker begrepet idealjeg, som han selv skulle utvikle og redefinere til topologien om jeget, detet og overjeget først på tjuetallet. Videre er Lacans begrepsapparat i utvikling, og hans bruk av Freud tidvis hastig og uklar. Det har derfor vært nødvendig å kommentere og utdype problematikken i de siste to avsnitt. Den samme problematikk, knyttet til objektgjøringen av selvet og forholdet til den andre skal bli sentrale i det videre forfatterskap, og løses mer konsistent gjennom formuleringene av paranoisk kunnskap og speilstadiet. Libidoutviklingen, jamfør Freud og Abraham, erstattes da av en modell for selvets objektgjøring, slik at løsningen på problemet blir å skifte teoretisk grunn og reformulere problematikken i et annet begrepsapparat, som gjør relasjonen til idealjeget og den andre enn mer eksplisitt som et narsissistisk forhold.

¹²⁷ Lacan, *De la psychose*, 260.

¹²⁸ Dean, *The self and its pleasures*, 47.

III. Aimée og den diskursive nærhet til surrealistene

Lacans doktorgradsavhandling tar plass i et idéhistorisk bilde av sentrale brytninger i den europeiske tenkningen, både på et bredt og et smalere, geografisk og tematisk, plan.

I den akademiske filosofien er metafysikkens død en utbredt forestilling, et uttømt paradigme som skaper grobunn for nye tankeretninger. ”De tre H’er” – Hegel, Husserl og Heidegger – skal få en resepsjon i Frankrike, og etter hvert knyttes til den franske eksistensialismen. Det er samtidig en tid hvor marxismen er i utbredelse i Frankrike: en marxisme som er utbredt i de intellektuelle samfunnslag, og som krever at vitenskapen skal kunne reduseres til sosiale forhold, et materielt grunnlag. Mens freudianismen som fenomen er befestet i den franske intelligentsiaen, først og fremst (som vi har sett) hos de litterate, og i mindre grad blant psykiaterne selv. Men også psykiatrien i Frankrike preges av nye strømninger: troen på en dynamisk psykiatri, sykdommens helbredelighet og påvirkningen fra den fenomenologiske psykiatrien, mediert via *L’Évolution psychiatrique*. Og Lacans verk kommer på en tid hvor surrealistene har rystet grundig i tanken om den overlegne fornuften, og utfordrer skillet mellom galskap og normalitet, på veien til det surrelle.

Jeg skal her knytte en diskursiv nærhet som kan avleses mellom Lacans avhandling og surrealistene til tre hovedtemaer: 1) menneskeliggjøring, marxisme og eksistensiell kamp, 2) idealjegets dimensjoner, og 3) det kreative, kvinnelige og galskapens alternative perspektiv.

Forholdet mellom forfatter, verk og resepsjon er ofte av kompleks natur. Lacan skriver sin avhandling til en bestand av psykiatere, og verket er derved preget av samtidsspsykiatriens fagterminologi. Likevel virker det som om Lacan forsøker å balansere sin henvendelsesform, slik at den også kan ha tyngde for et bredere lag av intellektuelle. Resultatet blir at Lacan trekker frem en rekke problemer som han selv ikke gir noe tydelig svar på. Det vil si at han gjør rede for de kliniske svar om psykosens natur, mens han samtidig åpner større problemområder med tanke på hva slags samfunn som skaper psykotiske tilfeller, hva psykosen egentlig er en reaksjon på, og hvilke erkjennelser og perspektiv som ligger i den gales henvendelse til normaliteten. Vi skal se nærmere på denne tematikken i sin relasjon til surrealismens standpunter i det følgende. Mer enn å låne deres idéer spiller ut han sine egne mot dem, og går inn i en intellektuell dialog som vil oppfølges i artiklene i *Minotaure*. Det er her innflytelsesforholdet blir interessant: som en dynamisk idéutveksling under en felles tematikk, snarere enn som en statisk gjenbruk av idéer.

Hvor mye av Lacans intensjoner som retter seg spesifikt mot surrealistene er vanskelig å avdekke eksakt. Vi vet at han omgås surrealistene og leser, som dem, Freud, Hegel og liketil Lenin, og at deres interessefelt slik overlapper.¹²⁹ Men vel så viktig er det å se på dynamikken mellom selve verket og dets resepsjon. Lacans befestelse av psykosen til en materiell grunn, er etterlengtet i den franske psykiatrien – dette kan tydelig avleses i surrealistenes angrep på psykiaterne. Lacans verk etablerer en materialistisk fundert psykologi, samtidig som det åpner opp for hvilke spørsmål dette innebærer. Det treffer på denne måten en ”forventningshorisont”, samtidig som det skaper en ny horisont, med problemer som resepsjonen vil kunne forholde seg til.¹³⁰ Om Lacan henter idéer fra surrealistene, eller spiller idéer ut henimot dem, blir disse vel mottatt og lar Lacan – som vi skal se i de påfølgende kapitlene – ytterligere nærme seg surrealistenes problematikk.

Menneskeliggjøring, marxisme og eksistensiell kamp

Det er spesielt det menneskeliggjørende aspektet ved Lacans avhandling som treffer samtiden, og gjerne i enda større grad utenfor det psykiatriske forskningsfeltet. Lacan hadde effektivt argumentert for at roten til Aimées galskap var å avlese i hennes sosiale situasjon, og han berører tanken at det er den sosiale virkelighet som produserer galskapen, og dens paranoiske form. Fokus er flyttet fra en idealisme som underlegger galskapen essensialistiske kategorier, til en materialisme som ser galskapen som et kontingent resultat av betingelser i menneskets sosiale livsverden.¹³¹ Aimée er med andre ord ikke syk av natur, men av kultur, hvilket avspeiler surrealistenes syn på galskap og sosial undertrykkelse.

Marxismens vesentlige utstrekning i samtiden virker til også Lacans fortjeneste. Vi har i første kapittel sett marxismen som en essensiell bestanddel i surrealismen, og avhandlingen blir også andre steder knyttet til et marxistisk materialismebegrep. Marxistisk inspirerte tenkere som Jean Bernier og Paul Nizan skriver positive kritikker av avhandlingen for tidsskriftene *La Critique sociale* og *L'Humanité*. Begge knytter den til et marxistisk

¹²⁹ Roudinesco, *HPF II*, 110.

¹³⁰ Uttrykket er hentet fra Hans Robert Jauss: ”Litteraturhistorie som utfordring til litteraturvidenskapen”, overs. av Gunver Kelstrup, i Michel Olsen og Gunver Kelstrup, red., *Værk og læser. En antologi om receptionsforskning* (Holstebro: Borgens Forlag, 1981), 64: ”Den forventningshorisont, som således lar seg rekonstruere for et verk, gjør det mulig å bestemme dets karakter av kunstverk ut fra arten og graden av dets virkning på et gitt publikum”. Lacans avhandling kan følge samme modell, med surrealistene som et gitt publikum.

¹³¹ Det er ikke uten videre berettiget å bruke begrepet *idealisme*, som alt det den marxistiske materialismen *ikke* er. Her menes med begrepet en forutinntatt kategorisk inndeling av psykoser og karakterer, hvilket også innebærer at en antatt positivistisk psykologi kan lede inn i en idealisme. For en mer eksplisitt analyse av dette, se Lacans ”Au-delà du ’principe de réalité’” (Lacan, *Écrits*, 73-92) spesielt sidene 73-79, hvor han kontrasterer mot sin egen fenomenologiske metode.

materialismebegrep, og begge vektlegger hans rolle i etableringen av en ny psykiatri.¹³² Borch-Jacobsen har satt avhandlingen i relasjon til den samtidige filosof og (senere) marxist George Politzer, og dennes begrep om *konkret psykologi*. Politzer hadde skrevet en vesentlig kritikk av psykologiens fundamenter og argumentert for en ny psykologi bortenfor både psykoanalyse og psykiatri, hvor fokus var nettopp på det konkrete tilfellet og ens eget sosiale og eksistensielle drama.¹³³ Men vi skal her først og fremst se på hvordan avhandlingen vekket surrealistenes oppmerksomhet,¹³⁴ og ta René Crevels ”Notes en vue d’une psychodialectique” (fra mainnummeret av *Le surréalisme au service de la révolution* i 1933) nærmere i betraktning. Denne pamfletten er kanskje det viktigste og mest utfyllende dokumentet på den eksplisitte koblingen mellom surrealistene og Lacans avhandling.¹³⁵

For Crevel gikk Lacans verk overens med en marxisme og en dialektisk materialisme, i Crevels bilde, og forespeiles i artikkelen som en mulig vitenskapelig bakgrunn for surrealismen. Artikkelen behandler historien om Aimée og reflekterer videre over de teoretiske holdepunkter som Lacan har nedtegnet. Crevel kritiserer den idealisme og metafysikk som har preget vitenskapen, og spesielt psykiatrien. En materialistisk dialektikk kan henimot disse, på vitenskapens område, knytte sammen motstridende elementer, og helt sentralt: motsetningen subjekt-objekt. Han holder Lacans personlighetsvitenskap som en teori, enda i sin forløsning, som kan knytte sammen den indre og ytre verden (*le dedans* og *le dehors*, eller *Innenwelt* og *Umwelt* i Lacans vokabular),¹³⁶ via personlighetskriteriene.

¹³² Roudinesco, *JL*, 59-60; *HPF II*, 115. Bernier skrev for venstresidens tidsskrift *La critique sociale*, et demokratisk-sosialistisk organ, hvor han samarbeidet med blant andre Georges Bataille (Se Per Buvik, *Georges Bataille* (Oslo: Gyldendal, 1998), 28-35). Han var også engasjert med surrealistene via samarbeidsprosjekter som redaktør for tidsskriftet *Clarté*. Surrealistene fant inspirasjon i tidsskriftets evne til å produsere kritikk mot borgerskapet, og Clarté-gruppen anerkjente også surrealistenes revolusjonære kraft (Nadeau, *History of surrealism*, 129-136). Nizan var aktiv kommunist, men også filosof, og studerte med sammen med Sartre på *L'École Normale Supérieure* (Eduardo Mahieu, *Lacan, Aimée, Jaspers*, § 15. Seminar gitt ved *Cercle d'Études Psychiatriques Henri Ey de Paris*, 20.06.2002. <http://eduardo.mahieu.free.fr/Cercle%20Ey/Seminaire/lacan-jaspers.htm> (oppsøkt 15.02.2010)). *L'Humanité* var kommunistpartiets avis

¹³³ Georges Politzer, *Critique des fondements de la psychologie*, 4.utg. (Paris: Presses Universitaires de France, 1974 [1928]). Borch-Jacobsen: *Lacan*, 22. Lacan refererer kun sporadisk til begrepet om konkret psykologi, og uten referanse til Politzer: ”[S]ammen med de ulike apparater benevnt under titlene *psykoanalyse*, *konkret psykologi*, *individualpsykologi* og *karakterologi*, har en vitenskap befestet sitt utgangspunkt, som ikke står for noe annet enn psykologiens menneskelige side: vi kaller den *personlighetsvitenskap*.”

Lacan, *De la psychose*, 314-315. Se også Roudinesco, *HPF II*, 60-66.

¹³⁴ Det er ikke bare Roudinesco vedholder dette. Se også oversiktsverk både om surrealismen og Lacan: Nadeau, *History of surrealism*, 199-200; Madan Sarup, *Jacques Lacan* (London: Harvester Wheatsheaf, 1992), 27.

¹³⁵ Crevel var en essensiell karakter i den surrealistiske gruppen rundt Breton. Han var med i gruppen helt fra begynnelsen. Til tross for at han, grunnet en konflikt med Desnos, stod noen år utenfor gruppen beskrives han av Breton som en av dem som ”i sannhet, gjennom sine følelser og reaksjoner, konstituerte vår holdning” (Franklin Rosemont, innledende essay til *Selected writings* av André Breton, 58). Som kanskje den mest litterært anlagte av surrealistene skisserer hans skrifter angst, ensomhet og homoseksualitet. Crevel begikk selvmord i 1935.

¹³⁶ Crevel, ”Notes en vue”, 50. *Innenwelt* og *Umwelt* er, som *vitalitet*, hentet fra Uexküll (Lacan, *De la psychose*, 337). Forholdet klargjøres senere av Lacan som det mellom organismen og sin realitet. Lacan, *Écrits*, 98.

Gjennom dialektikken kan den materialistiske vitenskap ”gjenoppta kontakten med livet, og studere det i sine motsetningsfylte manifestasjoner”.¹³⁷ Et dialektisk blikk må derfor overta for det analytiske i naturvitenskapene. Under denne modellen kan Lacans verk underlegges surrealismens bredere prosjekt: å skulle komme til et høyere nivå, en surrealitet, i syntesen av den indre og ytre virkelighet. Videre, hevder Crevel, kan Lacans personlighetsvitenskap gi svar på begjæret og det psykoanalytiske kompleksets *determinerende* struktur,¹³⁸ hvilket korresponderer med surrealistenes eksplisitte interesse av å legge vitenskapelige forklaringer til grunn for sine eksperimenter. Kapitalisme og borgerskapets kultur, virkelighetens fattighet, gjennomsyrrer artikkelen, mens psykoanalysen og filosofien kritiseres for deres manglende evne til å kunne forandre menneskets fremmedgjorte tilstand. Marx’ berømte imperativ står slik bak kritikken av Freud og Heidegger, som i Crevels øyne gjør lite annet enn å beskrive verden. Avhandlingen om Aimée fremheves som et progressivt bidrag i denne kampen.¹³⁹

Lacans verk avspeiler en tematikk som surrealistene er opptatt av, nemlig hvorledes sosiale strukturer, eksempelvis familien, knyttes til individets *personlige drama* – som Lacan skisserer i Aimées situasjon. Surrealismens problem- og interesseområde er nettopp forsoningen av sitt subjektive, overskridende og konvulsive uttrykk med den verden som utløser deres forargelse og engasjement. Slik problematiseres forholdet subjekt-objekt hos Crevel, hvor objektet er tenkt som den materielle strukturen. Det er de materielle betingelser for kulturen som skaper det angstfylte, utdefinerte individet, og det er den skjeve relasjonen mellom subjekt og objekt som Crevel angriper: objektet determinerer subjektet. Surrealistene forsøker på sin side å omvende dette forholdet i den syntese de ser for seg. Crevel retter fokus på Aimées tekster som gir innblikk i hennes personlige drama, hennes komplekse karakter, og tragiske skjebne. Det er en antagonistisk relasjon mellom objekt og subjekt som utspiller seg hos Aimée: samtidig som at objektet (omverdenen, de materielle betingelser) determinerer hennes skjebne, makter hun selv ikke å inkorporere verden utenfor og forblir fanget i sitt eget subjektive drama, sin egen psykose. Hun skisserer for Crevel *menneskets* tilstand:

Det narsissistiske individ, har forblitt ved det orale stadiet for å konsumere universet, og fordi han har fortært og utslettet objektene, spiller han slik selv objektets rolle. Ikke bare er dette utilstrekkelig for ham, men i samme bevegelse utsletter han seg selv. På den øy som markerer konturene av hans lille vesen, forfaller han i sin ensomhet til en utforskning av speilet; en utforsker av de mest gråe, de mest tomme og de mest overfladiske hav.¹⁴⁰

¹³⁷ René Crevel, ”Notes en vue”: 48.

¹³⁸ Ibid., 50.

¹³⁹ Ibid., 48-53.

¹⁴⁰ Ibid., 49.

Crevel statuerer den narsissistiske ensomhet, knyttet til objektgjøringen av selvet, som i Aimées konflikt med sitt idealjag. Bildet av den angstfylte Aimée avtegner seg i Crevels lesning, som i sin undertrykte homofili ser seg tvunget til å "gå til mennene".¹⁴¹ Aimée er det fremmedgjorte vesen, hvis aspirasjoner aldri fikk gehør i en nådeløs virkelighet.

Denne kvinnen er, som et fermenterende gjær, fordømt til seg selv [*condamné à soi-même*]. Hennes raseri beveger de skjøre dypets skatter. På overflaten står tidevannet lavt. Der står hun ensom og forlatt på en øde strand, i den dødelige stillheten av et liv, vesentlig et liv i overflaten av en aktivitet hvis frie utøvelse praktisk talt er forbudt for det doble proletariat som er arbeidernes kvinner; fordi hun var kvinne, fordi hun var arbeider.¹⁴²

Det personlige subjektive drama som den surrealistiske kunsten uttrykker, henger for Crevel sammen med en determinerende og fremmedgjørende materialisme, som Lacan hylles for å ha brakt i lys.¹⁴³

Det er noe oppsiktsvekkende at Lacans biograf Roudinesco hevder at han, i forholdet til Aimée, "aldri forsøkte å lytte til noen annen sannhet enn de som ville bekrefte hans hypoteser."¹⁴⁴ Roudinesco tegner et bilde av Lacan som gjennomført opportunistisk og selv besatt av tanker om egen storhet. Det er her ikke rom for å diskutere dette bildet på et generelt grunnlag, men det kan være aktuelt for perspektivet om menneskeliggjøring som her er anlagt. I sterk kontrast står Alain Grosrichards beskrivelse av Lacans forhold til Aimée: "I henne fant han sannhetens lærer, slik Freud gjorde ved å lytte til sine første hysteriske pasienter".¹⁴⁵ Var Lacans menneskeliggjøring da ikke mer enn et egosentrisk forsøk på å bygge seg en akademisk karriere? En rekke aspekter virker å stride i mot Roudinescos bilde i dette tilfellet. Hun argumenterer i en viss forstand mot seg selv ved å fremheve den mindre begeistrede reaksjon av handlingen fikk i eget fagmiljø.¹⁴⁶ En kan nevne at Lacan, i følge Grosrichard, samtalte med sin pasient omtrent daglig i et og et halvt år,¹⁴⁷ og en kan nevne hvorledes Lacan trenger inn i hennes personlige historie og vier den en monografisk status. Kritikken åpner like fullt opp for spørsmålet om hva slags form for menneskeliggjøring det er snakk om, hvor originalt Lacans bidrag var og hvordan det tok sin spesifikke form.

¹⁴¹ Ibid., 50

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Roudinesco, *JL*, 44.

¹⁴⁵ Alain Grosrichard, "Dr. Lacan, 'Minotaure', surrealists encounters" i *Focus on Minotaure. The animal-headed review* (Genève: Prolitteris og Cosmopress, 1987), 171.

¹⁴⁶ Roudinesco, *JL*, 58.

¹⁴⁷ Grosrichard, "Dr. Lacan", 171.

Det eksistensielle nivå som Crevel ordlegger tilfører utvilsomt en ny dimensjon til den franske samtidspsykiatrien, og resepsjonen vitner om et påventet materialistisk bidrag til den franske intellektuelle scenen. Samtidig skriver Lacans avhandling seg inn i en freudiansk tradisjon, hvor fokus på galskapens kodede diskurs lenge har stått sentralt. Og den freudianisme som Lacan tar med seg er verken særlig original eller modnet, sett i forhold til Lacans senere skrifter. Det bidrag teksten utgjør skriver seg inn i en tradisjon for en mer dynamisk tilnærming til den gale, som er idéhistorisk knyttet til en menneskeliggjørende trend innenfor studiet av galskapen, representert av blant andre Freud og Janet, Bleuler og Kretschmer. Men det er hvordan han adskiller seg fra disse som gjør Lacans menneskeliggjøring særegen, og som vil kunne si noe om *hvordan* han lyttet til sin pasient. Dens formspråk kan da ses i lys av koblingen til surrealismens fokus på galskapens stemme for sin egen verdi, og på hvilken måte galskapens ytringer bærer sin mening.

På samme måte som surrealistene forfektet drømmens og automatismens egenverdi henimot Freud, var også galskapen i seg selv meningsfull. Videre er drømmen og galskapen nært beslektet både i psykoanalysen og for surrealistene: som symptomatiske og kodede diskurser for psykoanalysen, og som umiddelbar tilgang til det ubevisste hos surrealistene. Lacan fremlegger også den paranoiske psykosen som en *oneirisk*, altså en *drømmelignende* tilstand.¹⁴⁸ Og det er i behandlingen av Aimées skrifter som meningsproduserende, på samme måte som drømmen, at Lacan legger seg nære surrealistene. Skriftene behandles i høy grad slik de står, uavhengig av det psykoanalytiske begrepsapparatet; ut fra deres vidtgående assosiasjoner og ut fra hva som *fenomenologisk* kan kobles til Aimées tilstand. Freud, som vi har sett, ble snarere tolket av surrealistene som at drømmen kun ville være meningsfull som en *inversjon* av den psykiske konflikten. Det er nærliggende å trekke den samme konklusjon om galskapens ytringer: symptomer vil da være meningsfulle i den utstrekning de kan knyttes til sykdomsbildet, slik at det er pasienten og ikke samfunnet som må kureres. Dette er neppe eneste mulige tolkning av Freuds problematikk, men en forutsetning for visse retninger innenfor psykoanalysen, som eksempelvis den såkalte egopsykologien.

Her virker Lacans ”umodne” freudlesning til å plassere ham nærmere surrealistene: det er Aimées menneskelighet, og ikke kun den patologisk syke som fremstilles. Vi skal i det følgende se på hvorledes galskapen kan formuleres som en sosial kritikk, og videre hvorledes meningsproduksjonen fremgår av tekstene. Bak Aimées personlighet ligger det en kompleks

¹⁴⁸ Lacan, *De la psychose*, 210. Lacan sporer begrepet til den tyske psykiatrien, men det var også i bruk blant surrealistene – som vi har sett hos Breton allerede i 1930, som en betegnelse på billedkunstnerens objekter i surrealismen. Breton, *Manifestes*, 116.

karakter, et sosialt og etisk engasjement, og et litterært talent – punkter som avspeiler seg i Lacans avhandling. Aimées tekster behandles vesentlig ut fra sin egenverdi og historien om Aimée på bakgrunn av hennes egen eksistensielle situasjon. Mange refleksjoner rundt Aimées situasjon og tekster står alene, uten å ensrettes mot en forutinntatt teori, slik Roudinesco hevder. Og slike perspektiver kunne neppe ha kommet til syne uten å lytte til den paranoides ”beskjed”. Viktigere enn hvorvidt Lacan var opportunist eller ei, effektuerte arbeidet med Aimée en menneskeligjøring av galskapen, som la seg nære surrealistenes oppfatning.

Idealjegets dimensjoner

Mens de sosiale betingelser som determinerer tilfellet Aimée kunne ses som klassekamp av de mer hardbarkede marxistene, ibefattet de for surrealistene også en *samfunnsmoral* som vekket deres programfestede avsky. Lacans idealjeg tematiserer denne samfunnsmoralen.

For surrealistene er det moralske subjektet opprettholder av den orden de selv vil rive ned. Breton sier i det første surrealistiske manifestet: ”Surrealismen, slik jeg ser den for meg, erklærer vår absolutte non-konformisme, liketil at det ikke kan være spørsmål om å oversette den til et forsvarets vitne, i saken om virkeligheten.”¹⁴⁹ Altså, en nonkonformisme gjennomsyrrer surrealismens innstilling og prosjekt, som ikke står i behov av noen rasjonell eller moralsk rettferdiggjøring. Surrealismen er definitivt moralsk orientert, deres helters hedonisme til tross. Det er snarere snakk om en frigjøringens moral, fast bestemt på å rive ned borgermoralen som begrenser mennesket i alle sine væremåter, og på å bygge opp surrealismens virkelighet. Det moralske idealjeget, eller overjeget, objektgjør de sosiale instanser som surrealistenes kritikk retter seg mot, og skaper det ubevisste som en negativitet – det området som surrealistene setter for seg å gjenerobre.

Hvis, med surrealismen [...] vi ikke finner ord nok for å svartmale Vestens tenkning, hvis vi ikke er redde for å gjøre opprør mot logikken, hvis vi nekter for at en akt som utspilles i en drøm har mindre mening enn en akt som utspilles i våken tilstand, hvis vi ikke en gang er sikre på om vi ikke også vil kvitte oss *med tid* [...] hvordan kan en forvente seg at vi skal utvise noe empati eller toleranse for et apparat for sosial konservasjon, hva enn det skulle være? Dette ville vært den eneste galskap vi virkelig ikke kunne ha akseptert. Alt gjenstår å gjøres, et hvert virkemiddel må være verdt å anvende for å legge idéene om *familien, fedrelandet og religionen* i ruiner.¹⁵⁰

Moral knyttes igjen til familie, nasjon og religion; som et massens opium og som subjektets, og dets virkelighets, begrensende struktur. Denne moralen samsvarer med de to funksjoner ved idealjeget hos Lacan: som bilder av selvet, slik en streber etter å være (oppfyllelsen av

¹⁴⁹ Breton, *Manifestes*, 63.

¹⁵⁰ Ibid., 81-82. Fra det andre manifestet.

familieplikten, nasjonsforkjemperen, den gode kristne), og som den psykiske instans som representerer strukturen, det samvittighetsfulle overjeget, hvis funksjon er undertrykkelsen.¹⁵¹

Videre kan idealjeget knyttes til borgerskapets ideologi som reproduseres i den attråverdige celebre rollen som Mlle Z innehar. Borch-Jacobsen peker på hvordan Lacan vektlegger Aimées "homososiale", fremfor de homoseksuelle trekk. Aimées konflikt er "homososial" i den betydning at hennes begjær, eller ønske (*désir*), er essensielt knyttet til den sosialt betingede rollen som kvinnen innehar, som er delirets primære og utløsende mekanisme.¹⁵² I Aimées tilfelle manifesterer idealjeget de "småborgerlige" (*petit bourgeois*) idealer. *Petit bourgeois*, slik termen var myntet hos Marx refererer til den ikke-proletariske og ikke-kapitalistiske middelklasse. Men uttrykket designerer ofte noe mer i sin bruk – en normativ dom beroende på hvem som bruker begrepet og hvem det er myntet på. En kan adskille et intellektuelt *petit-bourgeoisie* som tok opp proletariatets kamp (til hvilket surrealistene tilhørte), og et *petit-bourgeoisie* som ønsket å definere seg over proletariatet og ta del i borgerskapets ideologi, eller som lot seg underkaste deres *ideologiproduksjon*.¹⁵³ Det er disse siste som surrealistene ser som sin fiende, i vel så stor grad som høykulturen (*la haute bourgeoisie*). Surrealistene var jo selv småborgerlige jamfør Marx' definisjon – en identitetskonflikt som ikke ville dempe deres aggresjon.¹⁵⁴ Småborgerligheten bestod av de som ønsket høyere sosial rang og lot seg lokke av ideologiproduksjonen, eller de som ikke stod i behov av politiske interesser. Surrealistene derimot, ønsket opprør og politisk effekt, og strebet bort fra det lukkede og selvtilstrekkelige sosiale stratum som kjennetegner denne middelklassen.

Småborgerligheten kunne under modernismens tideverv kobles til den fremvoksende populærkulturens idoler eller en sosial status som dannet og kultivert. Lacan knytter Aimées tilfelle til en slik kulturproduksjon:

Psykosens selve konsepter [...] kan på besynderlig vis oversettes til visse former for sosial deltakelse, særegne for vår sivilisasjon. Det er i effekt intet annet enn slik rolle som bekles [av Aimée], knyttet til den menneskelige massen som karakteriserer denne sivilisasjonen, via bildet av *stjernen*, det være seg fra avisene eller fra filmerretet.

Dyrkelsen av *stjernen* og populærkulturen foreslås som en form for kulturell sublimering:

¹⁵¹ Vi ser her *subjektets* videre betydning, nettopp som den *subjekterte* (*le sujée*), den som er *underlagt* noe.

¹⁵² Borch-Jacobsen, *Lacan*, 24.

¹⁵³ Ideologiproduksjonen er et viktig marxistisk begrep, som også surrealistene anvendte. Se eksempelvis Crevels "Notes en vue".

¹⁵⁴ Breton virker å se seg tvunget til å svare for dette problemet, at surrealismen ikke var noe annet enn et intellektuelt tidsfordriv, og kontrær med å appellere til ungdommens og arbeidernes revolusjonære kraft for sin egen sak. Breton, *Manifestes*, 87-88.

Dette er ikke plassen for å bedømme hvorvidt slike bilder kan fylle menneskets personlighets særegne behov for spektakulær ekstase og moralsk fellesskap, eller substituere orgiastiske eller universelle riter, religiøse eller rent sosiale, i hvilke de forløpig har vært uttrykt.

Videre knyttes denne rollen spesifikt til et arbeiderklassens idealjag:

Det er heller ikke plassen for å undersøke hvorvidt prestisjen i disse bildene, til tross for deres rent kvantitative utstrekning, ikke kan knyttes til det moderne og industrielle arbeidets særs abstrakte og inhumane karakter; det være seg arbeideren ved samlebandet, regnskapsføreren eller postarbeideren.¹⁵⁵

”Dette er ikke plassen...”, skriver Lacan. Og det skal påpekes at sitater som disse heller ikke gjennomsyrrer Lacans avhandling. Gitt dens format og den forskertradisjon den skriver seg inn i, kan sådanne ytringer kun komme eksplisitt til syne i uttrykksformens marginer. Men like fullt er det nettopp her, i denne plassen han lar stå åpen, at han *kan* bevege seg utenfor sin sjanger. Det retoriske ”Dette er ikke plassen...” uttrykker nettopp at betraktningene *har* en plass i beretningen om Aimée, samtidig som at han med denne ordleggelsen rettferdiggjør seg selv overfor en bestand av fagpsykiatere. Det er en plass som gjennomsyrrer avhandlingen, men som aldri helt gjøres eksplisitt. Snarere uttrykker plassen det spørsmål Lacan stiller med avhandlingen, en plass som surrealistene og den bredere resepsjonen kan fylle ut.

Lacan er i det store og hele deskriptiv, og beveger seg kun unntaksvis inn på det normative. Slik er det vesentlig tematikken som ligger surrealismen nært, og som fanger deres interesse. Lacans ”Dette er ikke plassen...” er en subtil intellektuell flørt med allmennhetens Freud og Marx, surrealismens mestere. Det er i disse sitatene snakk om en – i Marx’ forstand – fremmedgjort arbeiderklasse, som lider under ”virkelighetens fattighet”. Det er en tilsvarende kapitalismens massekultur som Crevel polemiserer mot, og det er det samme massens opium som Freud har kartlagt. Psykiateren Lacan sier ikke nødvendigvis det samme som surrealistene, og han henvender seg i et annet språk. Men de har et felles interesseområde og problematikk, og kan utfylle hverandres diskurser.

For surrealistene vil Aimée kunne ses både som heltinne og offer, slik Crevels artikkel gjenspeiler. Som offer uttrykker hun borger- og småborgermoralens kvelning av individet, og hennes konflikt tematiserer det surrealistene hater i denne moralen. Gjennom voldshandlingen fremstår hun som heltinne. Breton uttrykker i sitt andre manifest at:

Den enkleste surrealistiske handling består i å, med revolver i hånden, gå nedover gaten og skyte det en kan, inn i folkemengden rundt seg. Den som ikke, i det minste en gang i livet, har følt en trang til på

¹⁵⁵ Alle tre sitater: Lacan, *De la psychose*, 317-318.

denne måten å gjøre av seg med det nedverdiggende og fordummende snevre system, har effektivt holdt av sin plass i denne folkemengden, med magen i skuddhøyde.¹⁵⁶

Men Aimée er den tragiske heltinne; beslutningen om å realisere voldshandlingen har ikke gitt noen tilfredsstillende. Denne oppnår hun først ved å stille seg lagelig til for hugg, overfor loven, det kollektive overjeget. Hennes handling gir først mening da hun gjennom straffen underkastes en moralsk orden. Det er på denne måten en må forstå Lacans betraktning at Aimée er ”hypermoralsk” fremfor amoralsk – hun *statuerer* snarere moralen.¹⁵⁷ Som symbolsk skikkelse har hun likevel knust løs mot moralitetens tvangstrøye og statuert dens effekt på individet. Dette er symbolikken som Lacan har åpnet, og som surrealistene – nevneverdig Crevel, Éluard og Dalí – utfyller i sin interesse for Aimée, *cause célèbre*.¹⁵⁸

Slik nyanseres den eiendommelige overenskomst mellom Lacan og surrealistene. Teoretisk inntar Lacan en posisjon på et annet nivå enn surrealistene, samtidig som at Aimées ”konvulsive moral” nyter surrealistenes hyllest. Og hennes aggresjon er uløselig knyttet til borgermoralen og de moralske bud. Videre står Lacan, som psykiater, for en normaliserende behandling som surrealistene vanskelig kan like, samtidig som at han effektivt menneskeliggjør galskapen ved å lytte til dens virkelighetsperspektiv. Det er gjennom dette aspektet – den gales diskurs lest på den gales premisser, for dens egenverdi og som det som sprenger den rasjonelle og moralske normaliteten – at en ny kontaktflate kan skisseres mellom Lacan og surrealistene. Denne vil behandles i det følgende.

Heltinnen Aimée: som poet, idealist og ”femme noir”

Det er tydeligst i frileggelsen og fokuset på den gales særegne diskurs at Lacan og surrealistene deler interesser, og det er her surrealistenes innflytelse på den unge Lacan fremstår tydeligst – fra studiet av Marcelles skrifter til artiklene i *Minotaure*. Lacan retter oppmerksomhet på Aimées skrifter og finner en kompleks karakter: et alternativt virkelighetssyn, en kommentar til normaliteten og en estetisk begavelse – kvaliteter som går sammen med en tiltrekning til det mørke, konvulsive og kvinnelige. Han har både en interesse for Aimées estetiske kvaliteter og en intensjon om å skrive Aimée inn i et estetisk perspektiv.

¹⁵⁶ Breton, *Manifestes*, 78.

¹⁵⁷ Lacan, *De la psychose*, 270.

¹⁵⁸ Se eks. Catherine Clément, *The lives and legends of Jacques Lacan*, overs. av Arthur Goldhammer (New York: Columbia University Press, 1983), 79; eller Sarup, *Jacques Lacan*, 27, for uttrykket *cause célèbre*, som refererer til den offentlige interesse for saken. Violette Nozière og søstrene Papin var lignende tilfeller, hvor surrealistene tok posisjon for overgriperen som borgermoralens offer (Macey, *Lacan in contexts*, 68-70). Dalís omtale av Lacans avhandling og Lacans omtale av Papinsøstrene (som begge står på trykk i *Minotaure*) skal behandles i neste kapittel. Hva angår Éluard, skal han senere publisere utdrag fra Aimées tekster.

Freuds sammenstilling av kunst og sublimering er vel kjent. Lacan sier, ved utgivelsen av *Écrits* i 1966, at det var studiet av galskapens symptomer som ledet ham til å se hvorledes disse slo ut i kreative effekter.¹⁵⁹ Men han virker, slik vi så i artikkelen om Marcelle, å hente dette fra Breton (eller Bretons lesning av Freud), snarere enn fra Freud selv. Breton sier om sublimeringen: ”Presset av våre indre fortrelgelser, skaper vi i oss selv et liv i fantasien som, ved å realisere våre ønsker [*désirs*], kompenserer for virkelighetens utilstrekkelighet.” Og videre: ”Under visse fordelaktige omstendigheter kan [mennesket] enda finne andre midler til å gjøre sine fantasier virkelige, i stedet for å distansere seg fra dem via regresjonen til barndommen; jeg tror at hvis det besitter *en kunstnerisk begavelse* – i seg en psykologisk gåte – kan det forvandle sine drømmer til kunstneriske verk, snarere enn til symptomer.”¹⁶⁰ Vi ser galskapen og kreativiteten som nært relaterte. Lacan går da gjerne enda lenger enn Breton i dette sitatet, ved å se på det kreative i selve galskapen, uanfektet av sublimering.

Det er ikke slik at Lacan gjennomgående legger vekt på Aimées begavelser – de eksplisitte referansene er mer sporadiske, om enn hennes etisk konsistente karakter er gjennomgående for deliret. I så måte tar de samme form som Lacans marxisme og samfunnsmoralske betraktninger. Men det er snarere hvordan Aimée skildres, hva slags historie hun går inn i, og det oppsiktsvekkende i det at hun i det hele tatt omtales på denne måten – ut fra hennes eget blikk på virkeligheten – som gjør galskapens innsikter til et vesentlig tema. Det underligger hele historien om Aimée en dragning mot hennes perspektiv – en vilje til å se verden på hennes premisser og utforske delirets ”forståelsessammenhenger”.

Aimée er for Lacan interessant fordi hun er kompleks, litterær og strengt etisk anlagt. Lacan snakker om en ”sensitiv karakter”, et begrep som han videre skal knytte til Aimée. Han alluderer til Kretschmer for beskrivelsen av en sådan personlighet: ekstraordinært imponerende mennesker med høye og bestemte ambisjoner; komplekse og svært intelligente, verdifulle, med et tilnærmet prikkfritt etisk anlegg og avanserte evner for selvkritikk og introspeksjon.¹⁶¹ Det finnes en egenverdi både i den paranoide karakter og i selve psykosens uttrykk. Lacan ligner Aimée med ”den store paranoiker” Rousseau, og statuerer den paranoiske karakterens elitistiske trekk via, den store forfatter, Paul Valéry.¹⁶² La oss her illustrere Lacans syn på psykosen med en lengre passasje:

¹⁵⁹ Lacan, *Écrits*, 66.

¹⁶⁰ Breton, *Manifestes*, 119.

¹⁶¹ Ernst Kretschmer, *Die sensitive Beziehungswahn*, sitert i Lacan, *De la psychose*, 92. Lacan understreker at karakterbegrepet ikke har noen konstitusjonell konnotasjon.

¹⁶² *Ibid.*, 278 - 289.

[V]i kan ikke definere den morbide [psykotiske] bevissthet, som noen form for degradert normal bevissthet. Vår skribent [Aimée] ser snarere mer *udifferensierte* representasjoner av virkeligheten, det vil si mer direkte *enhetlige* med virkelighetens rytme, og mer umiddelbart avledet av de *vital sammenhenger* med selvet, men derfor også *asosiale* og *ukommuniserbare*.” [...] En kan slik ikke avkrefte a priori at det kan finnes en fordelaktig side ved psykosen. En slik fordel kan realiseres på bekostning av subjektets sosiale og selv biologiske tilpasning, men dette underslår på ingen måte den humane betydningen av visse representasjoner av morbid opprinnelse. Visse utsøkte sensible trekk hos vår pasient: hennes innsikt i barndommens følelser, entusiasmen for naturens fenomener, hennes platonske kjærlighet, samt hennes sosiale idealisme som ikke vil tjene henne om hun lar den stå ubrukt – alle disse virker åpenbart som egenskaper i en positiv kreativitet; egenskaper som ikke kun er beholdt intakt, men snarere direkte skapt, av psykosen. [...] Denne gleden ved å skrive, [...] denne nesten følgbare nytelse hun legger i ordene i sitt språk, denne karakter av personlig nødvendighet som det litterære verket antar for henne – er alle disse trekk som forutgår psykosen? En kan med sikkerhet avkrefte dette, da hun ikke kunne ha realisert sine aller beste og viktigste skrifter – som en direkte innflytelse fra de deliriske idéer – før den mest akutte psykosen slo ut. Psykosens avtakende grad virker da også å være forbundet med hennes nå mere sterile pennføring.¹⁶³

Lacan tolker og tematiserer Aimées skrifter mer inngående enn Marcelles. Han fordypet seg i språklige bilder, tolker relasjonen mellom skrift og mentale størrelser, og hvordan mening transformeres mellom disse. Han ser elementer som relaterer til en form for automatisme hos Aimée, hvilket den manglende strukturen i passasjene og den ”klossete” relasjonen mellom sekvenser, vitner om. Aimée skriver uten plan, men uten å avbryte seg selv – med den neste siden blank, slik surrealistene skriver. Jo nærmere delirets tema skildringen ligger, jo mer anspent og ”tvunget” blir språket, anser Lacan, men det foreligger ingen syntaktiske feil.¹⁶⁴

Linjene i Aimées delir er da også å finne i skriftene. Sjalousi og angst tematiseres, og det finnes en form for panteistisk naturfølelse som Lacan knytter til en ekspansjon av selvet. Aimée beskriver det idylliske, enkle og landlige – som avbrytes av det ”ondens” representanter, som vil ha ”hennes diamanter”. Mer eksplisitt omtaler hun seg selv som en heltinne i napoleonsk stil, og hun sverger for monarkiet mot pøbelen og Paris’ svinesti av forfattere og samfunnskritikere (som hun nettopp ønsket å være en del av). Hun skriver negativt om kommunisme og positivt om den religiøse følelsen og mirakelet. Kvinnene ”fra teateret” (*les courtisanes*) er de verste, blant journalister, diktere og andre stjerner. Paris (hvor Aimée bosatte seg, borte fra familien) er ”skammens kongerike”, som kontrasteres mot det idylliske landlivet.¹⁶⁵

Surrealistene hadde postulerte skriften det ubevisstes medium – og spesielt som poesi og litterær produksjon, hvilket særtegnert dem i enda større grad i forhold til Freud. Lacan anvender en slik grunnidé i behandlingen av Aimées skrifter. Det er en vekt på ordet og språket selv som er viktig for Lacan; enten dette er et produkt av hans ”umodne” Freud-

¹⁶³ Ibid., 288-289.

¹⁶⁴ Ibid., 179, 191.

¹⁶⁵ Ibid., 185-199.

lesning eller en bevisst identifisering med surrealistene fremfor ham, i synet på den gales diskurs. Lacan refererer tilbake til arbeidet om Marcelle i behandlingen av språk og automatisme, og anvender den samme metode, som han i denne artikkelen knyttet til surrealistene. Det karakteristiske ved paranoikerens litterære diskurs skal igjen bli emne for en av Lacans artikler i *Minotaure*, som behandles i neste kapittel. Aimées skrifter ble også holdt høyt av surrealistene – ikke bare av Crevel, men også av Paul Éluard som senere publiserer enkelte av Aimées tekster i verket *Poésie involontaire et poésie intentionnelle*, samt av surrealistenes belgiske venn, Joë Bousquet.¹⁶⁶

Videre kan en omtale det distinkte estetisk perspektiv som Lacan selv anlegger, som kunne gjøre ham spiselig for surrealistene. For det første, slik Roudinesco har påpekt, skrives Aimée selv inn i en litterærdramatisk ramme.¹⁶⁷ Lacans eget språk er spenningsskapende og adjektivbruken søker å fremstå suggerende. Det er en reise fra Aimées gåtefulle opptreden og inn i hennes egen verden, dechiffrert via hennes egne litterære produksjoner, som Lacan vil ta oss med på. Dekknavnet han gir til sin pasient er tatt fra hovedpersonen i hennes egen roman: ”Aimée” – den elskede; Lacan forsterker koblingen mellom det ytre og det indre. Han tegner bildet av Aimée som protagonist i sitt eget delir, og ”[...] ekstrapolerer over på Aimées karakter en tragisk skjebne som en samtidens Emma Bovary”, i Roudinescos ord.

Den retoriske effekten av Lacans historie ligger i et helt annet leie enn hva en kan forvente av en psykiatrisk avhandling. Og monografien om Aimée tar en annen form enn avhandlingens første del, hvor Lacan diskuterer paranoiabegrepet med samtidige psykiatere. Men Lacan har selvsagt også målt sitt publikum. Han kan ikke bevege seg veldig langt utenfor sin egen akademiske sjanger; han kan ikke si hva som helst, og han kan ikke referere til hvem som helst. Nettopp derfor er referanser til surrealistene utelatt fra avhandlingen, og derfor er også den subversive moralske beskjeden Aimée bærer med seg subtil og dempet. Lacan balanserer det kjølige språket mot det utfordrende, og mot de tomme plassene i språket. Hans eksplisitte hyllest forholder seg nokså normativt, og han besitter enda ikke de teoretiske verktøy for å grundig dechiffrere teksten etter en psykoanalytisk metode.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Lacan, *Écrits*, 168; Macey, *Lacan in contexts*, 70.

¹⁶⁷ Roudinesco, *HPF II*, 112.

¹⁶⁸ Som sagt knyttes dette til hans ”umodne” freudlesning. I ”Au-delà du ’principe de réalité’” fra 1936 er betydningen av språket betraktelig modnet og knyttes til en fenomenologisk subjektiv mening. I ”Fonction et champ de la parole et du langage” fra 1953 (Lacan, *Écrits*, 237-323) presenterer Lacan sin første teori om språket, som knyttes til Saussures struktur om tegn og det betegnede, mens han i *Les Psychoses* av 1954-55 (247-263) knytter Freuds begrep om fortetning og forskyvning til Roman Jakobsens teori om metafor og metonymi – hvilket gir ham grunnlaget for den berømte formuleringen at *det ubevisste er strukturert som språket*. Lacan er altså enda ikke der, men ved å rette fokus på språket, finner han enda en ”nøkkel” til sin videre problematikk.

Den kreative kraft i Aimées alternative virkelighet forblir også *teoretisk* uforløst, men har sin åpne og frilagte plass, som metakommentar til historien om Aimée. Lacan setter først om fremst den gale i respekt ved å se på personen i sin komplekse helhet. Gjennom undersøkelsen fremheves en stemme som står utenfor normaliteten, et ståsted fra hvilket den kan omtales og kritiseres. Lacan og surrealistene gjør samme bevegelse, de må begge sprengne normaliteten og forsøke å se den utenfra. Motivasjonen er dog ulik: mens surrealistene i praksis (gjennom kunsten) er rettet mot å *oppsøke* det som ligger utenfor, er Lacan rettet mot forståelsen av de psykologiske mekanismer. Det er altså igjen et skille mellom en normativt og en deskriptivt orientert diskurs. Men selve idékonteksten er felles: det medieres hele tiden mellom menneskets begrensning og hva som ligger utenfor. Paranoikeren har en unik rolle da hun, i kraft av sin galskap, vil sette grensepunktet mellom gjengs virkelighet og det overskridende i relieff gjennom sin alternative tolkning av virkeligheten, sitt ståsted utenfor. Denne rollen er den samme for Lacan og for surrealistene, selv om den anvendes på ulike vis.

Det er den allmenne struktur, på individ- og samfunnsplan – virkelighetens fattighet – som surrealistene ønsker seg bort fra. Det er grensen mellom kjernen av virkelighet og hva som står utenfor de forsøker å utfordre, mediere og teoretisere, og det er samme grenseland Lacan forsøker å kartlegge. Både Lacan og surrealistene oppfatter at den gale, snarere enn å være kilde til meningsløshet, nettopp vil kunne kommentere hvordan mening konstitueres – den spesifikke mening i den gales diskurs, og dens kodede form må observeres med største oppmerksomhet. I den gales alternative tolkninger av virkeligheten ligger muligheten til å sette ens egen virkelighet i perspektiv, avdekke samfunnet og moralens mekanismer, ”velge” en alternativ virkelighet. Den gale kan si noe om den snevre virkelighet, samtidig som hun (da det for Lacan og surrealistene som regel er en kvinne) kan negere den. Derfor er den gale surrealistenes helt, og Lacans interesseobjekt. Som Freud, lar Lacan den gale belyse psykens funksjoner, og som hos surrealistene fungerer den gale også som talerør for en sosial kritikk.

For Lacan har Aimée rørt ved noe i normaliteten som enda ikke står så klart for ham selv, men som vil avdekkes i utviklingen av hans begrep om den paranoiske kunnskap. Nemlig at hun ikke bare er hypermoralisk, men også hypernormal; hennes konflikt statuerer normaliteten på et dypere plan. Men da må Lacan først nedtone den fenomenologiske situasjonsbetingethet til fordel for en vekt på subjektets psykologiske struktur. Samtidig skal han fortsatt mediere med surrealistenes perspektiv på ”virkelighetens fattighet”, og ønsket om å gå bortenfor, som blir et problemområde helt frem til speilstadiets pessimistiske løsning.

En siste tematikk mellom Lacan og surrealistene skal først skisseres, nemlig billedgjøringen av det kvinnelige, av *heltinnen*. For kvinnen har på samme måte som den gale posisjonen utenfor – og er slik et paradoksalt objekt, som tema både for dogmatiserende forestillinger og ekspanderende meningsinnhold. "[F]ordi hun var kvinne, fordi hun var arbeider", skriver Crevel om Aimée. Og videre: "Offeret som aksepterer å være offer, martyren, har i livet en motbydelig fremferd som et vandrende kadaver."¹⁶⁹ Aimée nekter å ta denne rollen. Hun er en heroinne i sitt forsøk på å stå alene mot verden; hun har i surrealistenes øyne nektet å akseptere den virkelighet som var forespeilt henne, og i stedet valgt en annen.

Aimée stopper ikke opp, eller bestemmer, sin vei. Hun går inn i en beundringsverdig, panisk og fryktinngytende, konvulsiv tilstand. Hennes krefter slår imot en ugjennomtrengelig kjerne, vemmelig og uforståelig. Hennes behov for moralsk og intellektuell solidaritet har overalt blitt hånliggjort.¹⁷⁰

Den konvulsive skjønnhet er, som nevnt, preget av kritikk og overskridelse, og har vesentlige seksuelle konnotasjoner, som en begjærets frigjøring. Teoretisk knyttes seksualiteten til Freuds libidobegrep, som hos ham også står i relasjon til dødsdriften. Dødsdriften er et spekulativt og komplekst begrep hos Freud, en destruktiv og oppløsende kraft, knyttet til vissheten om døden. Som drift er dødsdriften biologisk, samtidig som den er et såkalt metapsykologisk begrep.¹⁷¹ Den viser seg hos Freud som tvangen til å gjenta traumatiske konflikter og situasjoner, som kan fremstå som fremmede og uhyggelige, eller "uhjemlige" (*Unheimlich*).¹⁷² Lacan knytter i 1938 dødsdriften til selvets utilstrekkelighet – det som ikke lar seg representere i subjektets (paranoiske) kunnskap, og fremfor alt til det utilgjengelige "morsimagoet" (en perfekt og udifferensiert, men forlatt tilstand).¹⁷³

Hos surrealistene, argumenterer Hal Foster, er de to driftene lyst og død ikke adskilt som hos Freud, og: "Siden dødsdriften er 'erotisk fargelagt' kan en føle nytelse i destruksjon og begjær opphisset av døden."¹⁷⁴ Han argumenterer for at surrealistene ikke så denne begrensningen, det gjentakende og traumatiske, som Freud hadde skissert i tilgangen til det ubevisste; eller at de bagatelliserte denne. På samme måte som med automatismen, ville surrealistene effektivt måtte fokusere på selve sensurens form og konflikten, i stedet for på det ubevisste selv. Men det kan også argumenteres for at de ikke aksepterte denne begrensende

¹⁶⁹ Crevel, "Notes en vue", 51.

¹⁷⁰ Ibid., 50. "à tous les coins de rue" er her oversatt til "overalt", hvilket mister noe av den poetiske beskrivelsen – hvordan en hver dagligdags hendelse, samtaler Aimée overhører, retter seg mot henne selv.

¹⁷¹ Sigmund Freud, "Hinsides Lystpricippet" i *Metapsykologi*, se spesielt 33-34, 44-47, 59-64.

¹⁷² Se Freuds essay om "Det uhjemlige", i Sigmund Freud, "The Uncanny" i *The Complete Works*, 17:219-252.

¹⁷³ Jacques Lacan, *Les complexes familiaux dans la formation de l'individu. Essai d'analyse d'une fonction en psychologie* (Paris: Navarin Éditeur, 1984), 33-34. Vi ser nærmere på dette bildet i kap. V.

¹⁷⁴ Foster, *Compulsive beauty*, 13.

funksjon (som tilfellet var for drømmen), at døden var et naturlig overskridende og negerende uttrykk, eller at dødsdrift og lyst vil kunne syntetiseres i det surreelle. Den paradoksale, sadistiske og utopiske, seksualitet tematiseres allerede hos Lautréamont og (naturlig nok) hos Sade, og befester seg i surrealistenes kunst og litteratur. I en mer idealisert form hos Breton, men også i mer aggressive form, som destruktiv og dødelig, eksempelvis hos den surrealistiske kunstneren Hans Bellmer.¹⁷⁵

En kan knytte interessen for Aimée til en slik mørk og destruktiv tendens, en voldshandling knyttet til seksualitet, som Lacan utdyper i desto større grad i artikkelen om Papinsøstrene i *Minotaure*.¹⁷⁶ Det er både for den unge Lacan og surrealistene slike kvinner, galskapens kvinner, som tematiseres. Kvinnen blir billedgjøringen av det irrasjonelle og konvulsive, det som står utenfor og ikke assimileres i mannens virkelighet. Men dette bildet av kvinnen har da heller ingen grenser, i sin *negativ* definisjon. Det uhyggelige, spennende og overskridende ved kvinnen er en stor ukjent x. Og nettopp mangelen på definisjon gjør at felles interesser og enighet blir mindre teoretisk forpliktende, samtidig som at det i større grad kan skape en tematisk identifisering med hverandre. Det er et mystisk, samtidig aggressivt og utopisk, begjær som knytter seg til mannens andre – som likevel ikke hindrer Lacan og surrealistene å teoretisere over fenomenet kvinnen.

Som galskapen, og *i* galskapen, blir kvinnen oppslukende for Lacan og surrealistene, som inkarnasjon av det ukjente og overskridende, som den dionysiske "*femme noir*", og som symbol på det som ligger bortenfor det rasjonelle og det sedelige – den trange virkelighets tvangstrøye. Kvinnen er et samlingspunkt både for seksualitet og seksualitetens overskridelser. Som i surrealistenes ekstase over den hysteriske kvinnen,¹⁷⁷ ser vi i Aimée, og senere i Papinsøstrene, Lacans fascinasjon for den paranoisk utagerende kvinnen.

¹⁷⁵ Se da eksempelvis Dalí og Hans Bellmers kollasjer, *Le phénomène de l'extase* og *La Poupée: variations sur le montage d'une mineure articulée* i *Minotaure* nr. 3-4: 76-77, og nr. 6: 31-32, for en sammenstilling av det sublime og det aggressive begjæret. Mens Dalís kollasj avbilder den kvinnelige nytelses mange ekspressive uttrykk, er Bellmers dukker en samling av deformerte unge kvinnekropper. Bellmer var regelmessig bidragsyter i *Minotaure* og illustrerte George Batailles *Histoire de l'oeil (Historien om øyet)* Bataille har en kompleks historie med den surrealistiske bevegelsen; hans verk har ingen utopisk dimensjon, men han ligger nære deres teoretisk posisjon som kritikk og overskridelse. Han har et nært forhold til Lacan, han var i enkelte av surrealistenes omgangskrets, og det finnes grunnlag for å ta for seg deres gjensidige intellektuelle utbytte. Dette blir liggende utenfor problemstillingen her, men *Historien om øyet* bør nevnes i denne sammenheng for koblingen til Bellmer, og for verkets overskridende aggressive erotiske, som knytter "den gale" og kvinnen sammen. Georges Bataille, *Historien om øyet*, overs. av Tomas Espedal (Oslo: Spartacus, 2002). Se videre Alyce Mahon, "Hans Bellmer's libidinal politics", i Spitieri et al., *Surrealism, politics and culture*, 259.

¹⁷⁶ Papinsaken omhandlet to søstre og tjenestepiker som på det mest brutale vis drepte mor og datter i familien der de tjenestegjorde – en sak som vakte stor oppsikt for både for samtid og ettertid. Lacans tolkning vil behandles i det påfølgende kapittelet.

¹⁷⁷ Se Breton og Aragons "La cinquantenaire de l'hystérie" ("Hysteriets femtiårsjubileum") i Breton, *Œuvres Complètes*, 2:948-950.

IV. Dalí og Lacan: to parallelle begrep om paranoia

Med den skisserte kontaktflaten mellom Lacan og surrealistene som bakgrunn, skal vi se videre på paranoia som forståelse og erkjennelse av virkeligheten, og forholdet Lacan og Dalí. Definisjonen av begrepet paranoia har gjennom historien har vært i konstant forandring. ”Historisk, har ingen andre ord skapt mer kontrovers og forvirring innenfor psykiatrien”, hevder historiker Ian Dowbiggin.¹⁷⁸ Begrepets etymologi er gresk, og består av *para*: utenfor, og *nous*: sinn, hvilket i seg ikke legger store begrensninger på diagnosen. Det ble da også brukt av de greske antikke tenkere som en betegnelse på galskap generelt.¹⁷⁹ Vi skal her kort se på paranoias moderne historie, før begrepets funksjon hos Dalí og Lacan behandles. Paranoia uttrykker hos begge et spesielt kognitivt forhold til virkelighet, som uttrykkes via *tolkningsdeliret* – en term hvori de to tenkerne møtes. Deres *realhistoriske* møte er dog noe av en kuriositet for historikerne, hvis gjenfortellinger divergerer betraktelig. Dalís egen gjenfortelling er tydelig merket av hans egne minneillusjoner, og for den historiske interessen av forholdet er det nødvendig å gjøre enkelte komparative studier for å nærme oss en tidfestelse av dette møtet og se på hva som utspilte seg. Avslutningsvis behandles Lacans to artikler om paranoia, publisert i surrealistenes tidsskrift *Minotaure*.

Paranoia: en kort begrepshistorie

Paranoia er, som sagt, et flytende begrep i historien, hvis definisjoner utspiller seg først og fremst på fransk og germansk territorium, fra slutten av 1700-tallet og frem til Lacans avhandling. Med forløpere som Boissier de Sauvages og R.A. Vogel (for øvrig elev av Immanuel Kant),¹⁸⁰ trekker moderne psykiatrihistorikere oftere frem Johann Heinroth som en viktig skikkelse i grunnleggelsen av paranoiaens moderne definisjoner. Heinroth beskriver paranoia i 1818 som en morbid tro, hvor virkeligheten har en endret form. Paranoia knyttes til begrepet *Verrücktheit* og såkalt ”stormannsgalskap”.¹⁸¹ I Frankrike, i første halvdel av samme århundre, kategoriserer Jean-Étienne Esquirol paranoia som en *monomani*, som avgrenses som en partiell galskap hvor den logiske evnen forblir intakt. Charles Lasègue avgrenser

¹⁷⁸ Ian Dowbiggin, ”Delusional diagnosis? The history of paranoia as a disease concept in the modern era”, *History of Psychiatry*, vol. 11 (januar 2000): 38.

¹⁷⁹ Se eks. Aubrey Lewis, ”Paranoia and paranoid: a historical perspective”, *Psychological Medicine*, nr. 1 (1970): 2-12.

¹⁸⁰ Se Oxfords første psykiatriordbok, *Psychiatric Dictionary*, 1940, s.v. ”paranoia”; Lewis, ”Paranoia and paranoid”: 2.

¹⁸¹ Dowbiggin, ”Delusional diagnosis”: 40; Lewis, ”Paranoia and paranoid”: 2-4; Edward Shorter, *A historical dictionary of psychiatry* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 206.

diagnosen ytterligere, som et forfølgelsesdelir.¹⁸² Vidt brukt i den tyske psykiatrien i det nittende århundret, var diagnosen fremdeles særs omfattende og omfattet de aller fleste tilfeller av galskap, mens paranoia i Frankrike under tiden (i følge Lacan) var mer brukt for å karakterisere visse særtyper: intolerante, selvforhøyende og upålitelig personer.¹⁸³

Diagnosen ble betraktelig avgrenset og frilagt gjennom Emil Kraepelins nosologi, som gav en gjengs definisjon for paranoia og paranoiske tilstander ved inngangen til det 20. århundre. Det var, jamfør psykologihistoriker Henri Ellenberger, Kraepelins nosologi som tegnet hovedlinjene for den moderne psykiatrien ved begynnelsen av det 20. århundre.¹⁸⁴ Kraepelin markerer således vår kontekst, den som Lacan i 1932 forholder seg til. I følge Kenneth Paradis ble Kraepelins distinksjon mellom *dementia paranoides* og *dementia praecox*, viktig for ettertiden, helt frem til i dag.¹⁸⁵ Mens begge er uhelbredelige former for mental degenerasjon beholdes resonneringsevnen i høy grad hos den paranoide, hvis sosiale evner også vil kunne fungere inntakt. Paranoia utvikles hos Kraepelin, som vi så i kapittelet om Aimée, i det skjulte, og defineres av tanker om egen storhet og forfølgelse. Deliret tar form som et resonnerende system, men bygd på en mistenkeliggjøring av omverdenen; denne utvikler seg videre til visse dommer over virkeligheten, som i sin tur knyttes til den direkte persepsjonen av virkeligheten. Virkeligheten struktureres slik som en "morbid tro".¹⁸⁶

Men Kraepelins definisjon av paranoia var problematisk selv i hans egne øyne, og diagnosens grenseland virker ut fra hans egne leksjoner flytende.¹⁸⁷ Likevel la hans definisjon grunnlaget for de teorier som utviklet seg i de påfølgende decenni – et område som var preget av skikkelser som Bleuler og Kretschmer, slik det også gjenspeiles i Lacans egen vektige oppsummering av begrepets historie – fra Kraepelin og frem mot hans egen avhandling. Paranoia rykkes i den tyskspråklige verden mer og mer ut av sin konstitusjonelle definisjon, og ses i større grad i sammenheng med sosiale tilstander. Med Freud allmenngjøres begrepene om drifter og kompleks, og deres forhold til lyst og realitet. Også

¹⁸² Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 41; Shorter, *Historical dictionary*, 206; Lacan, *De la psychose*, 24, 109.

¹⁸³ Lacan, *De la psychose*, 21; *Les psychoses*, 13; Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 44.

¹⁸⁴ Ellenberger, *The discovery of the unconscious*, 285. Kraepelins betydning for den moderne psykiatrien og paranoiabegrepet er ubestridt i psykiatrihistorien. Se videre Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 44; Kenneth Paradis, *Sex, paranoia and modern masculinity* (New York: State University of New York Press, 2007), 25.

¹⁸⁵ Kenneth Paradis, *Sex, paranoia and modern masculinity* (New York: State University of New York Press, 2007), 25.

¹⁸⁶ Emil Kraepelin, *Lectures on clinical psychiatry*, overs. av Thomas Johnstone, 3.utg. (New York: William Wood & Co, 1913 [1904]), 142-152.

¹⁸⁷ Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 45; Krapelin, *Lectures*, 142-162. Jean Garrabé gjør oss oppmerksom på at det var Kraepelin som først tok i bruk uttrykket "paranoïaque", altså *paranoisk* og ikke *paranoid*, gitt problemene med å definere en kjernestruktur i deliret. Jean Garrabé, "Clérambault, Dalí, Lacan et l'interprétation paranoïaque", *Annales Médico Psychologiques*, nr. 163 (2005): 360.

paranoiaens struktur kan reduseres til disse. Skillet mellom konstitusjonell og dynamisk psykiatri oppløses til fordel for en universell teori om psyken, som kan behandles terapeutisk med utgangspunkt i kompleksene. Freud vier likevel ikke altfor mye oppmerksomhet til paranoia. Foruten den omtalte Schrebersaken, skriver han en artikkel om paranoias relasjon til homoseksualitet og sjalusi, som Lacan oversetter til fransk det samme året som avhandlingen publiseres. Her redegjør Freud for hvordan en fortrent homoseksualitet slår ut i sjalusi og paranoia, som vi så var et ledende tema hos Aimée.¹⁸⁸ Lacan beveger seg dog i mye større grad enn Freud mot det sosiale, eller det ”homososiale”, ved å knytte paranoia til idealjeget.

I Frankrike lever paranoiabegrepet lenge på 1900-tallet under dets konstitusjonelle rammeverk, spesielt knyttet til Valentin Magnans teori om demens og degenerasjon. Paul Serieux og Jean Capgras’ teorier om tolkningsdeliret tillegger paranoia visse psykogenetiske elementer (galskap som en reaksjon), men idéen om konstitusjonelle karaktertyper bevares likefullt.¹⁸⁹ Samtidig som at forfatterne fremhever paranoikerens rasjonelle tilgang til virkeligheten og dens tilgjengelige (forståelige) karakter, er det snakk om en mental predisposisjon for paranoia som skaper en sekundær virkelighetsforståelse, og ikke en primær kontakt med virkeligheten – slik vi skal se blir tilfellet for Lacan.

Lacan oppsummerer selv, i en tidlig artikkel av 1931, resultater fra den franske forskningen på paranoia i tre typologier, eller ”strukturer” – et ord som forsøker å gi et nytt nivå til forskningen, men som avspeiler lite annet enn de nosologiske øvelser som har karakterisert samtidspsykiatrien i Frankrike. La oss se på disse for å skissere omtrent hvordan Lacans umiddelbare forskningsfelt så ut før avhandlingen. Typologiene er som følger: 1) *Den paranoiske konstitusjon* opererer med et elementært paranoisk karakterbegrep, hvis trekk er som følger: a) overvurdering av en selv, b) mistro, eller mistenksomhet, c) feilslått dømmekraft, og d) manglende sosial tilpasning. 2) *Tolkningsdeliret*, jamfør Serieux og Capgras, kan utløses av traumer eller organiske prosesser og karakteriseres av delirets umiddelbare idéer som implementeres på subjektet. Syklisk gjenkomst, inverterte dagligdagse erfaringer, diffushet og et avvik i emosjonelle reaksjoner er kjennetegn. 3) *Lidenskapsdeliret* viser til en manisk følelsesmessig spenhet hos subjektet. I følge Clérambault, har deliret tre former: a) påståelighetsdelir (*délire de revendication*), eksempelvis kverulanter eller hypokondere, b) erotomani, og c) sjalusidelir.¹⁹⁰ Det paranoiske delir er ureduserbart i sin

¹⁸⁸ Sigmund Freud, ”Some neurotic mechanisms in jealousy, paranoia and homosexuality” i *The complete works*, 18:221-232.

¹⁸⁹ Shorter, *Historical dictionary*, 206; Lacan, *De la psychose*, 66.

¹⁹⁰ Lacan, ”Structures des psychoses”: 437-442.

struktur, hevder Lacan.¹⁹¹ De ulike paranoiabegreper konstrueres slik på overflaten av pasientens symptomer; organiske prosesser og en abstrakt medfødt konstitusjon virker som lite annet enn *ad hoc* hypoteser, mens sosiale prosesser gis en marginal forklaringsverdi.

Paranoiabegrepet er frem til våre dager fremdeles svært omstridt. Dowbiggin foreslår at paranoia ligner hysteri, i den forstand at det er en diagnose som ikke lenger holder stand klinisk, om enn symptomene kan være reelle. Snarere er paranoia i økende grad gjenstand for hverdagsspråket eller den historiske interessen. Den populære og stigmatiserende konnotasjonen ved begrepet blir forsøkt unngått, og andre mer presise diagnoser overtar.¹⁹² En kommer i denne forbindelse ikke utenom Foucaults berømte studium om galskaps historie som peker på diskursens mekanismer som definerende for galskap gjennom historien.¹⁹³ Om vi her ikke behøver å trenge inn dypere inn i hvilke historiske faktorer som bestemmer begrepet, kan det fastslås at vi beveger oss et område hvor definisjoner fortsatt er svært omstridte, og både deres skapende og effektskapende mekanismer er i bevegelse i mediasjon med språklig-kulturelle utviklinger. Også Dowbiggin selv konstaterer problemer ved den moderne overtakelse av begrepet som han forfekter, *Delusional disorder* (DD): "[G]rensen mellom DD og andre forstyrrelser, som schizofreni, affektive forstyrrelser, obsessiv-kompulsive forstyrrelser og geriatrike tilstander fluktuerer uopphørlig."¹⁹⁴

De unge mestere møtes

Tilbake til det tidlige trettitallet finner et myteomspunnet møte sted, mellom psykiateren Lacan og surrealistene Dalí. Historiens overtyre begynner med at Jean-François Millets maleri "L'Angélu" i 1932 blir angrepet av en besøkende på Louvremuseet. Dalí er på denne tiden dypt fascinert av bildet, og angrepet forsterker dets gåtefulle tiltrekningskraft. Vandalen tas da hånd om av den unge psykiater Lacan, som intervjuer ham og forhører seg om motivet.¹⁹⁵

I Dalís gjenfortelling av møtet ble han oppringt av "Dr. Lacan", som Breton hadde satt ham i kontakt med. Lacan ber Dalí om en samtale om kunstnerens forståelse av paranoiamekanismene. Dalí mener at han selv var 33 år da denne telefonsamtalen skal ha funnet sted, hvilket vil datere hendelsen til 1937. Videre hevder han at Lacan ringer ham etter

¹⁹¹ Ibid., 443.

¹⁹² Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 38.

¹⁹³ Michel Foucault, *Galskaps historie* (Oslo: Gyldendal, 1999).

¹⁹⁴ Dowbiggin, "Delusional diagnosis": 38-39. Hans diagnose kategoriserer for øvrig mange av de samme symptomer som Lacan påpeker i 1931: "Forfølgelsesdelir konstituerer faktisk bare en type delir i DD; andre typer er erotiske, storhet, sjalusi og hypokondri." Ibid., 38.

¹⁹⁵ Whitney Chadwick, "Dalí's *Mythe tragique de l'angelus de Millet* and the paranoiac-critical method" i *Myth in surrealist painting 1929-1939* (Michigan: UMI Research Press, 1980), 62.

å ha lest hans artikkel om de interne mekanismene i den paranoiske aktivitet i *Minotaure*.¹⁹⁶ Denne referansen kan da tilsynelatende kun referere til Dalís artikkel i den første utgaven i 1933, hvor Dalí hyller Lacans avhandling.¹⁹⁷ Men som Ferreira påpeker er det svært usannsynlig at Lacan, fire år etter sine egne artikler i *Minotaure*, lenge etter hans omgang med surrealistene, skulle oppsøke Dalí om dette temaet.¹⁹⁸ Ifølge Dalí oppdaget han selv at de to, til begges overraskelse, var enige om opposisjonen mot de konstitusjonalistiske teoriene. Dette daterer nødvendigvis møtet til før Dalís artikkel, som nettopp tar opp dette temaet. Ferreira viser til flere urimeligheter i Dalís gjenfortellinger, som virker å legge møtet til et enda tidligere tidspunkt enn 1933. Dalí skriver at han samme dag jobbet med et portrett på kobberplate av visegrevinnen av Noailles. På grunn av gjenskinnet i kobberplaten hadde han festet en papirbit på nesen, for å unngå refleksjon som forstyrret detaljene i bildet. Dalís portrett av grevinnen er datert til 1932, og videre er det ikke malt på kobber, men på tre. Dalís eneste maleri på kobber er et utitulert verk med motiv av William Tell og Grady fra 1931.¹⁹⁹

Det må slik dreie seg om en tidligere tekst av Dalí som presenterer hans teori om paranoia. Sarane Alexandrian påpeker at Lacan under tiden følger med i surrealistenes tidsskrift *Le surréalisme au service de la révolution* mens han jobber med avhandlingen (hvilket er overveiende sannsynlig gitt hans interesser for surrealismen), og videre at Lacan *inviteres* til å kollaborere i *Minotaure*, som var Dalí og Crevels hjertebarn.²⁰⁰ Den eneste programmatisk tekst for paranoiabegrepet fra denne perioden er da Dalís ”L’Ane pourri” (som vi kort så på i det første kapittelet), som stod på trykk i første utgave av *Le surréalisme au service de la révolution*, fra juni 1930. Det virker overveiende sannsynlig at det er denne artikkelen det er snakk om, da det ikke foreligger andre artikler av Dalí som fremlegger paranoia-kritikkens spesifikke mekanismer før publikasjonene i *Minotaure*.²⁰¹ Møtet kan slik dateres til en gang etter juli 1931 (hvor Lacan i ”Structures des psychoses paranoïaques”

¹⁹⁶ Salvador Dalí, *La vie secrète de Salvador Dalí* (Paris: La table ronde, 1952), 18

¹⁹⁷ Salvador Dalí, ”Interprétation Paranoïaque-critique de l’image obsédante de ‘L’Angélu’ de Millet. Nouvelles considérations générales sur le mécanisme du phénomène paranoïaque du point de vue surréaliste”, *Minotaure*, nr. 1 (1933): 65-67. Dette er den eneste artikkelen i *Minotaure* som tar opp den nevnte problematikken.

¹⁹⁸ Jose Ferreira, *Dalí – Lacan, la rencontre. Ce que le psychanalyste doit au peintre* (Paris: L’Harmattan, 2003), 66.

¹⁹⁹ Ibid., s.68.

²⁰⁰ Alexandrian, *Le surréalisme et le rêve*, 67.

²⁰¹ Det er da denne artikkelen både Schmitt og Roudinesco tar utgangspunkt i, i Roudinesco, *HPF II*, 110; *JL*, 31; Schmitt, ”Dalí et Lacan”: 129. Like fullt tar de dette noe for gitt – Roudinesco referer til Schmitt som ikke selv presenterer noen begrunnelse for at det er ”L’Ane pourri” det er snakk om. Dalí-ekspert Haim Finkelstein peker slik pertentlig på deres manglende dokumentasjon, og at det ville vært i Dalís interesse å påpeke at det var hans tidlige artikkel som vakte Lacans oppmerksomhet (Haim Finkelstein: *Salvador Dalís art and writing, 1927-1942: The metamorphoses of Narcissus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 297, n16). Likevel fremstår denne som den eneste mulige teksten, om de angitte premisser for møtet stemmer.

fortsatt forsvarer konstitusjonalismen) og en tid før det første nummeret av *Minotaure* i juni 1933 (som gir Dalí tid til å lese avhandlingen, og skrive sin egen artikkel). Mest sannsynlig, jamfør argumentet ovenfor, i 1931 eller 1932.

Også papirbiten på Dalís nese har en rolle i historien om det store møtet, og tolkes i flere retninger. Roudinesco vil ha det til at det var en plasterbit, som Dalí bar for å provosere en reaksjon, mens hos Alexandrian er det snakk om et sigarettpapir. Mange gjenfortellinger leker med Dalís bevisste eller ubevisste ”triks”. I Dalís egen gjenfortelling foreligger det dog ingen annen mystikk enn at han selv hadde glemt å fjerne papirbiten som han bar mens de to, i alvorlig tone, hadde tatt for seg dype transcendentale spørsmål. Først i ettertid så han det ”surrealistiske” preget han selv hadde tilført samtalen. Et poeng av anekdotisk verdi, og en ytterligere tåkelegging av mystikken rundt møtet mellom de to unge mesterne.²⁰²

Forvirringen rundt møtets tidfestelse har gitt hver en forsker anledning å trekke sine slutninger om innflytelsesforholdet.²⁰³ Det kausale forholdet er her av mindre interesse enn den intellektuelle dialogen mellom Dalí Lacan, og hvor de teoretiske linjene går mellom de to. Å spørre seg hvem som var først er en form for psykologisk-positivistisk problemstilling; hva jeg vil frem til er at Dalí og Lacan finner hverandre i et åpent og tilgjengelig begrep, hvor likheter, ulikheter og meningsforskyvninger utspiller seg. De holder begge under tiden på å utarbeide sine egne teorier om paranoia, og den gjensidige innflytelsen avspeiles i deres teorier. I formuleringen av paranoia som en virkelighetsforståelse spilles disse teoriene ut på et erkjennelsesteoretisk nivå, som her indikerer min videre behandling av begrepet paranoia, og i neste kapittel, paranoisk kunnskap.

To begrep om de paranoiske mekanismer

Dalís såkalte paranoisk-kritiske metode refererer i artikkelen ”L’Ane pourri” til de mangfoldige perspektiver gjennom hvilke virkeligheten kan tolkes visuelt. Hans malerier viser til denne samme *trompe l’oeil*-teknikk, hvor et objekt simultant kan tolkes som flere ulike objekter.²⁰⁴ For Dalí er dette en visuell teknikk som tolker virkeligheten i alternative bilder til en gjengs oppfatning. På et dypere nivå er det en erkjennelsesteoretisk utfordring av

²⁰² Dalí, *La vie secrète*, 19. Dalí tar opp igjen denne situasjonen når han senere møter Lacan i 1975 i New York. Papirbiten er nå, jamfør Roudinesco, en bandasje. Kunstneren spør om hvorfor Lacan ikke reagerte på dette opptrinnet, hvorpå Lacan svarer at det var ingen grunn til det, da han visste at det ikke var noe galt med ham. Dalí utbryter: ”Fantastisk! Du var den eneste som ikke sa noe!” Roudinesco, *JL*, 378-379.

²⁰³ Slik Finkelstein hevder at Lacan gir Dalí de nødvendige verktøy for å fullbyrde sitt paranoiabegrep (Haim Finkelstein, ”Dalí's paranoia-criticism or the exercise of freedom”, *Twentieth Century Literature*, vol. 21, nr. 1 (februar 1975): 64) hevder Roudinesco det stikk motsatte. Roudinesco, *JL*, 31.

²⁰⁴ *Trompe l’oeil*: Et ”øyets triks”. Som Wittgensteins eksempel med tegningen av anden som samtidig er en hare.

hva virkeligheten er, og hva menneskets forhold til virkeligheten er, gitt at den kan fremtøne seg gjennom et ubegrenset spekter av perspektiver på et objekt. Dalí skriver:

Jeg tror det øyeblikk er nært hvor det – gjennom en tankens prosess som er aktiv og paranoisk i sin karakter – vil være mulig (simultant med automatismen og andre passive tilstander) å systematisere forvirring og å bidra til den fullstendige diskreditering av den verden som virkeligheten utgjør.²⁰⁵

Det paranoiske hos Dalí refererer til hvordan virkeligheten fremstår for et subjekt, gjennom en *aktiv* fortolkningsprosess henimot den passive automatismen. Hans anerkjennelse av automatismen, satt i parentes, reduserer samtidig dens sentrale rolle for surrealismen, til fordel for hans egen paranoisk-kritiske metode (slik vi bekreftet i første kapittel). På samme måte som paranoikeren skaper en alternativ forståelse av virkeligheten, prøver Dalí å simulere samme tilstand i sin kunstneriske skapelse – som en *kritikk* av rasjonalitetens prerogativ på tolkningen av et objekt. I så måte følger han Breton og Éluards metode i *L'Immaculée Conception*; han induserer seg selv i en drømmelignende tilstand – *oneirisk*, slik både Breton og Lacan har betegnet denne, men knyttet til objektet utenfor. Et objekt kan på denne måten simultant fremtre som en kvinne eller en hest; et dødt esel, befengt av fluer og maur, kan i sin forråtningsprosess fremtre som refleksjonen av blendende edelstener.²⁰⁶ Paranoikeren forholder seg til samme erfaringsmateriale som den normale (som hos Kraepelin), og den eksterne verden kan på denne måten brukes til å rettferdiggjøre, eller støtte opp under, ens paranoiske idéer.²⁰⁷ Som et mentalt og subjektivt perspektiv er tid og rom oppstykket i persepsjonen av objektet, slik vi så i Dalís videre artikler i *Surréalisme au service de la révolution*. Det vil si at fokus på objektet selv, som *umiddelbart* erkjent, forutgår fornuftskategoriernes antatte betingelser for persepsjonen.

Det finnes med andre ord ikke bare én måte å tolke (eller skape, i Dalís vokabular) virkelighet på. Objektene blir simulakra hvor uendelig med tolkninger er mulige. De partikulære tolkninger av objektet tilsvarende ens *idealbilder* – slik en ønsker å se verden – hevder Dalí; og disse er uløselig knyttet til begjæret. Den paranoiske virkelighetsforståelsen er styrt av begjæret, og det er begjærets bilder som fremtrer. Med sine malerier ønsker Dalí å statuere den paranoiske mentale prosess, henimot en moralfostrende kunst: han vil vise begjærets uttrykk og objekt, men samtidig utfordre begjærets stengsler.²⁰⁸ Det er med andre ord ikke bare snakk om det uhildrede ubevisstes uttrykk, men også en kommentar til hvordan

²⁰⁵ Dalí, "L'Ane pourri": 9.

²⁰⁶ Ibid., 10-11.

²⁰⁷ Ibid., 10.

²⁰⁸ Ibid., 12.

persepsjon og virkelighet (og da effektivt: erkjennelse) determineres av begjærets forhold til dets fortrykkende instanser. Dalí er slik ikke er redd for å utforske sitt eget begjær og sine egne kompleks i sine bilder. Eksempelvis er den truende farsfiguren William Tell et gjengående motiv, som tematiserer overjeget og kastrasjonsangsten.²⁰⁹

Dalí omtaler samme år Freuds kontrast mellom lystprinsipp og realitetsprinsipp (som objektet utenfor) i et foredrag holdt i Barcelona, "La posició moral del surrealisme". Men i selve verket umuliggjør han denne opposisjonen, gitt at lysten tar form som et paranoisk begjær, og realitet som objektet utenfor (for å unngå dobbel oversettelse gjengis det her fra Shafirs oversettelse fra katalansk):

Recently, through a decidedly paranoiac process, I obtained an image of a woman whose position, shadow and morphology, without altering or deforming anything of her real appearance, are also, at the same time, those of horse. It should not be forgotten that it is just a question of applying a more violent paranoid intensity in order to obtain a third image and a fourth, or indeed thirty images. In this case, it would be interesting to know what the image in question represents in reality and wherein lies the truth, and at once we're faced with the mental doubt of knowing whether the same images of reality are simply the product of our paranoiac faculty.²¹⁰

Dalí setter med andre ord spørsmålstegn ved objektets konstitusjon: lystobjektet og virkelighetens objekt sammenfaller aldri som noe kompromiss, men er alltid subjektivt definert. I "L'Ane pourri", blir dette enda tydeligere, og Dalí foreslår også at en normal persepsjon vil på samme måte være preget av ens idealbilder. Det er slik snakk om et brudd mellom subjekt og objekt, og i motsetning til tilfellet for Breton virker denne kløften hos Dalí uoverkommelig – en kan bare sette ulike virkelighetsoppfatninger opp mot hverandre, og ikke syntetisere med objektet utenfor.

Hos Lacan så vi hvorledes paranoiaen forholdt seg til "vitale situasjoner". En konflikt markerer personlighetsutviklingen, noe den ikke makter å forholde seg til. Herved oppstår den paranoiske prosess – den psykiske inversjonen av verden utenfor (*objektet*). Eksempelvis intensifieres deliret da Aimées første graviditet resulterer i et dødfødt barn. Hennes jobbkollega, via en uskyldig telefonsamtale etter fødselen, blir med ett til forfølger.²¹¹ En uklar og traumatisk hendelse åpner for en annen fortolkning, en inversjon av Aimées forhold til venninnen, som nå retter seg mot henne selv.

²⁰⁹ Finkelstein, *The metamorphoses of Narcissus*, 131-132; Eugene de Klerk, "A striptease in pink limelight: Removing the veil between the subjective and the objective", *eSharpe*, nr. 5 (sommer 2005): 8-9.

²¹⁰ Salvador Dalí, *The paranoid-critical revolution. Writings 1927-1933*, red. av Robert Decharnes, overs. av Yvonne Shafir (Boston: Exact change, 1990), 112.

²¹¹ Lacan, *De la psychose*, 160.

Aimées virkelighet får en alternativ og dyp personlig betydning. Avisartikler dreier seg om hennes liv, objekter gjøres til symboler som leses innenfor referanserammen av hennes egen livsverden. Slik skaper også Aimée sin egen virkelighet av det fenomenologiske erfaringsmaterialet rundt seg, en virkelighet som bygges opp rundt hennes begjær og det konfliktfylte forholdet til omverdenen. Det er der den gjengse virkelighet slipper for Aimée, at Lacan beveger seg inn på det freudianske område – hvorledes virkeligheten inverteres, jamfør den paranoiske deduksjonen i Freuds Schreberstudium.

Den første diagnosen Lacan setter er et systematisert delir, og et tolkningsdelir.²¹² Den paranoiske fortolkningen tar i bruk mekanismer som ligner drømmens: de oneiroide tilstander mellom drøm og våkenhet.²¹³ Lacan alluderer til Freud for drømmens mekanismer, uten noen videre redegjørelse. Videre snakker han om delirets personlige betydning, og vektlegger de objekter og hendelser Aimée fortolker som spesifikt sosialt symbolske. Persepsjonsillusjoner, minneillusjoner, transformasjon av omverdenen, depersonalisering, pseudohallusinasjoner og også sporadiske hallusinasjoner, er de mentale prosesser i deliret (Lacan nedtoner likevel ettertrykkelig hallusinasjonens forekomst).²¹⁴ Samtidig fungerer tolkningene, som hos Dalí, selektivt i forhold til det virkelighetens materiale de bygger på. Det vil si, disse prosessene knyttes til konflikten rundt hennes idealjeg, mellom *begjæret* til idealjeget og *ønsket* om å ta dens plass. I alle andre henseender fungerer Aimée normalt; hun fortsetter i sin jobb (og stiger faktisk i gradene) mens deliret vedvarer i mange år før hun aksjonerer mot sin ”sykdom”.

Det er *i selve persepsjonen* at deliret formes, som en primær kontakt med virkeligheten, de vitale relasjonene, og ikke en sekundær ordning av en normal rasjonell persepsjon, som hos eksempelvis Serieux og Capgras. Lacan ligger i så måte nærmere Dalí enn de psykiaterne han selv diskuterer og forholder seg til. Han foreslår denne persepsjonen som en besjeling eller mytologisering av virkeligheten, og vektlegger virkelighetens symbolske og personlige betydning for paranoikeren.²¹⁵ Videre ses deliret som det ubevisstes uttrykk – men da som en aktiv fortolkning av ens egen ubevissthet, henimot den passive drømmen og automatismen.²¹⁶ Aimée i større grad aktør i skapelsen av sin egen virkelighet. Lacan bruker begreper som en *pre-logisk* og *imaginær* tilgang til virkeligheten. Fire prinsipper ordner en sådan umiddelbar form for paranoisk virkelighetsfortolkning:

²¹² Ibid., 199, 203.

²¹³ Ibid., 210.

²¹⁴ Ibid., 271.

²¹⁵ Ibid., 292, 296.

²¹⁶ Ibid. 293.

- 1) Klare og tydelige meningsfulle konsepter.
- 2) En upresis ordning av tid, rom og logiske prinsipper.
- 3) En virkelighetens kvalitet (*Valeur de réalité*), som et direkte uttrykk for en konflikt med omverdenen, som er ukjent for subjektet selv.
- 4) Et iterativt (gjentakende) pre-logisk og identifiserende prinsipp (slik forfølgerens prototype har mange ”duplikater”).²¹⁷

Persepsjonen ordnes gjennom disse prosessene på bakgrunn av delirets kjerne: den psykiske og sosiale konflikten, og beskrives som en fenomenologisk og direkte forståelse av vitale forhold.²¹⁸ Tilnærming til virkeligheten er en *imaginær* utvidelse, som like fullt beholder en intuitiv kontakt med virkeligheten. Lacan stiller den imaginære tilgangen til virkeligheten opp henimot en rasjonell tilgang:

[P]roblemene med dømmekraften, som for vårt subjekt er et resultat av denne dominerende imaginære aktiviteten, avslører ingen rasjonell struktur, verken i sitt opphav eller i sin utvikling. Både deres kilde og uttrykk er essensielt av følelsesmessig [*affective*] natur. De svarer ikke til noe abstrakt, men til subjektets bestemte posisjon vis-à-vis dets interne og eksterne realiteter.²¹⁹

Lacan trekker frem dette imaginære som noe positivt (som eksempelvis i naturfølelsen i Aimées skrifter), men unnlater å sette i klartekst hva som produserer en rasjonell, eller normal, virkelighetsforståelse henimot denne. Nok en gang lar han store spørsmål henge uforløst i luften for leseren.²²⁰ Både sammenhengen mellom paranoisk galskap og rasjonell normalitet, og sammenhengen mellom det imaginære og virkeligheten, vil bli spørsmål som skal prege problemområdet i Lacans videre tenkning. Det *reelle* og det *imaginære* utvikles til sentrale begrep; mens det reelle alltid forblir noe vanskelig og usymboliserbart i Lacan tenkning, vil det imaginære (i de tekster som her skal behandles) omfatte hvorledes objektet representeres for subjektet – altså dets mentale kvaliteter og konnotasjoner. Som med de ovennevnte paranoiske prosesser, eller prinsipper, skal disse begrepene utvikles og nyanseres under rubrikken *paranoisk kunnskap*.

²¹⁷ Ibid., 297-298.

²¹⁸ Ibid., 313-316.

²¹⁹ Ibid., 242-243.

²²⁰ Lacan nevner to motsetningsfylte oppfatninger av forholdet det virkelige (*le réel*) og det rasjonelle: Charles Blondel som anser at den gale er den som har gått tilbake til en udifferensiert bergsoniansk virkelighet, og Édouard Pichon som anser at den gale ikke er den som har mistet forstanden, men den som har mistet alt annet enn forstanden. Mens Lacan selv beslutter at han ikke vil gå videre med flere slike ”skeptiske” (*suggestives*) kontradiksjoner. Ibid., 255-256.

Sammenligninger: Dalí og Lacan

Slik Dalí gjenforteller møtet med Lacan, rydder deres felles motstand mot den konstitusjonelle psykiatrien grunnen for dialog, og Dalí hevder da også at det fantes få punkter de var uenige om.²²¹ Det er også ved dette aspektet Dalís referanse til ”Dr. Lacan” tar fatt, i hans artikkel i den første utgaven av *Minotaure* i juni 1933 (som plasseres rett før Lacans artikkel i samme nummer).²²² Den ”beundringsverdige avhandlingen” hylles for sitt subversive bidrag til samtidspsykiatrien, og avklaringen av fenomenet paranoia.

Lacans verk gjør fullstendig rede for fenomenets objektive og ”kommunikative” finpissethet, gjennom hvilket deliret tar sin håndgripelige og uimotsigbare karakter, som plasserer det som motpol til stereotypisk automatisme og drøm. Langt fra å konstituere et passivt aspekt som del av tolkningen [...] konstituerer det paranoiske deliret allerede i seg selv en form for fortolkning.²²³

Dalí fremhever således både det dynamiske ved Lacans paranoia (hvordan deliret utvikles i kontakt med subjektets livsverden) og dets ikke-reduserbare karakter. Videre viser Dalí til paranoiaens aktive karakter, som sammenfaller med hans egne betraktninger, samt hvordan den paranoiske forståelse utgjør et nytt element for surrealismen, som må syntetiseres med den passive automatismen og drømmen som surrealismens kilder. Lacan, på sin side, virker i sin avhandling allerede å være bevisst denne dalíanske oppfatningen av paranoisk *aktivitet*, som beskrevet i ”L’Ane pourri”, og bevegelsen den effektuerer innenfor surrealismen:

En kan si at, i motsetning til drømmer, som må *fortolkes*, er deliret selv en aktivitet som selv *fortolker* det ubevisste. I dette ligger en helt ny betydning som kommer til syne i begrepet tolkningsdelir.²²⁴

I et større perspektiv er fortolkningen av virkeligheten, begjærets eller libidoens innretning mot omverdenen, en felles psykoanalytisk grunn for de to. Slik Dalís bilder uttrykker dette forholdet, og slik han begrunner det i ”L’Ane pourri”, opererer Lacan også med samme referanseramme:

[E]t hvert bevissthetens fenomen [...] har en mening [*sens*], i en av de to måter som språket bærer dette begrepet: som betydning og som orientering. Det mest rudimentære bevissthetsfenomenet, som er bildet [*l’image*], er symbol eller begjær [*désir*]. Videre, tilknyttet handlingen, følger persepsjon, vilje, og i en siste syntese, dømmekraft.²²⁵

²²¹ Dalí, *La vie secrète*, 19.

²²² Dalí, ”Interprétation Paranoïaque-critique”: 65-67. Artikkelen er forskrift til Dalís verk om Millets *Angelus*, som ikke blir publisert før 1963. For tittelen ”Dr. Lacan”, er det slik han oppføres i innholdsfortegnelsen til *Minotaure*.

²²³ Ibid., 66.

²²⁴ Lacan, *De la psychose*, 293.

²²⁵ Ibid., 247-248. Den andre betydningen av *sens*, er som sansning.

Men begge adskiller seg fra Freud, først ved postuleringen av paranoia som en særegen erkjennelsesform, og videre i en mistro til formuleringen av realitetsprinsippet til fordel for lystprinsippets mekanismer. Dalí, som vi har sett, setter med sine *idealbilder* et spørsmålstegn ved virkeligheten, hvis representasjon primært betinges av begjæret. Og det er gjennom denne oppsøkingen via den begjærstyrte persepsjonen at dets natur og restriksjoner utforskes, og billedgjøres på lerretet. Mens Lacan postulerer jegets (narsissistiske) selvidentifisering med familieobjektet (søskenet) som en lystprinsippets prosess: subjektet rekompenserer kastrasjonen, ved å rette begjæret mot objektet. Men også her maksimerer subjektet libidoen: det opplever tilfredsstillelse ved å selv identifisere seg med overgriperen som idealjeg, eller overjeg – den som har denne makten til å nyte og kastrere.²²⁶ Med andre ord er selvidentifisering og sosial adaptasjon også en lystprinsippets mekanisme. Den eneste virkelighet en i så fall kan snakke om er kompleksets (eksempelvis søsken- eller ødipuskompleksets) realitet, eller den fenomenologiske virkelighet av vitale relasjoner. Subjektets libido stagnerer visselig mot fortrykkende instanser, men disse samsvarer aldri med Freuds formulering av realitetsprinsippet: at det psykiske apparat ”i uteblivelsen av den forventede tilfredsstillelse” måtte ”beslutte å danne en forestilling om de reelle forhold i ytterverdenen”.²²⁷ Lacan sier senere i 1966, at primærprosessen (altså lystprinsippets ordning av virkeligheten) aldri finner noe virkelig (*réel*) annet enn det umulige – hvilket vitner om problemstillingens kontinuitet i Lacans verk.²²⁸

Identifikasjonen er hos Lacan således knyttet til narsissismen; dette er en annen interesse Lacan deler med Dalí. Haim Finkelstein har argumentert for at Dalís bilder, spesielt i perioden 1929-30, tematiserer Dalís egen ”libidoregresjon” til et autoerotisk stadium (den udiffrensierede tilstanden hvor verken jegobjektet eller andre objekt finnes)²²⁹ hvori han møter de ødipale sperrer og det objektrettede begjær (som vi hos Aimée kartla som nært knyttet til narsissismen).²³⁰ Videre blir Narsissus selv etter hvert et yndet tema for Dalí. Myten om Narsissus, som forelsker seg i sitt eget speilbilde er motiv for hans maleri og dikt *Métamorphose de Narcisse* fra 1937, som vi i neste kapittel skal se danner en enda bredere kontaktflate til Lacan. Temaet Narsissus og narsissismen brukes innenfor begges egne idékontekster, som et mytens bilde av tankens struktur. I historien om Aimée knyttes narsissismen til objektgjøringen av selvet i idealjeget – dets inversjoner og iterative

²²⁶ Ibid., 325.

²²⁷ Sigmund Freud, ”Formuleringer om de to prinsipper for psykiske prosesser” i *Metapsykologi I*, 62.

²²⁸ Lacan, ”De Nos Antécédents” i *Écrits*, 68

²²⁹ Freud, ”Om indførelsen af begrebet narcissisme” i *Metapsykologi I*, 91-92.

²³⁰ Finkelstein, *The metamorphoses of Narcissus*, kap.10, 128-140.

gjentakelser i de ulike forfølgerne, mens hos Dalí billedliggjøres slike inversjoner og fordoblinger eller mangedoblinger av objektene, hvilket får et selvrefleksivt særpreg i Narsissus-motivet. Det er neppe utenkelig at de to låner av hverandre i tematikken de utvikler rundt narsissismen på trettitallet, i det problemområde som Freud har åpnet.

Intellektuell nærhet kan også spores i språkbruk og benevnende termer. Lacans ”pre-logiske” prinsipp er et eksempel på en term som avslører en kontakt med surrealistene. Vi har sett at Breton setter logikken sekundært til både drømmen og den hegelienske dialektikken som kilde til det surrelle. Dalí er enda mer intens i sin forkastelse av logiske prinsipper som tid og rom, kontradiksjon, kausalitet og den mekanistiske vitenskapen som bygger på dem, og gir begjæret prerogativ på tilgangen til virkeligheten.²³¹ Dalí og Lacan finner hverandre også i begrepet *tolkningsdelir*, og det er mekanismene i dette begrepet som adskiller en paranoisk fra en rasjonell forståelse. De vil begge frem til samme slutning: at den paranoiske forståelsen er en primær og direkte virkelighetsforståelse. Det finnes ingen normalforståelse, som deliret omstokker. Lacan diskuterer med de samtidige psykiaterne Dromard, Serieux og Capgras’ teori om en rasjonell galskap (*folie raisonnante*), hvor delirets ”fornuft” ses å slutte fra en korrekt persepsjon til et feilaktig konsept, at deliret slik er sekundært til normalforståelsen av virkeligheten. Men Lacan fremholder, som Schmitt påpeker, at deliret er ett og samme som tolkningen, og at det på samme måte som hos Dalí karakteriseres av sitt direkte forhold til den fenomenologiske virkeligheten.²³² Lacan opererer dog med en objektets dobbelthet, som både seksuelt og sosialt betingethet, som ikke er eksplisitt hos Dalí, og som i dette henseende gjerne legger ham nærmere Bretons formulering av begjæret.

Men der Breton forfekter en syntese med objektet til en høyere virkelighet, og der Freud setter lyst i konflikt med realitet, er virkelighet for Dalí og Lacan *slik den utspiller seg* utstrakt i en psykisk og fenomenologisk virkelighet. I begges teorier forsøker subjektet å forbigå sine kompleks og hindringer – hos Lacan er dette en deskriptiv teori, mens hos Dalí er det et normativt, liketil moralsk, gode. Både *Innenwelt* og *Umwelt* befinner seg nødvendigvis innenfor subjektets domene, og både Dalí og Lacan står da for en pessimistisk syn med tanke på en tilgang til objektene ”i-seg-selv”. I tilgangen til virkeligheten av fenomenologiske forhold (begjærsrelasjoner og vitale relasjoner), opprettholder begge paranoikerens særstilling, som kommer nærmere dens reelle og konflikthylte karakter. Vi har vektlagt dette som en mer intuitiv innretning mot selvets objekter – en aktiv og identifiserende prosess, fremfor en passiv og konseptuelt formidlet forståelse.

²³¹ Dalí, ”Interprétation Paranoïaque-critique”: 65.

²³² Schmitt, ”Dalí et Lacan”: 131.

Lacans artikler i Minotaure

Minotaure var navnet på tidsskriftet som i 1933, da Breton ikke lenger kunne finansiere *Le surréalisme au service de la révolution*, overtok rollen som surrealistenes viktigste organ.²³³ Med bidrag fra skikkelser som Picasso, Tristan Tzara, Max Ernst og Hans Bellmer utvidet tidsskriftet sin sfære, både geografisk og kulturelt, og ble et medium for nye impulser.

I Lacans artikkel, "Le problème du style", fra det første nummeret, gjengår flere temaer fra avhandlingen, og han får spillerom til å fremheve poenger som der var tonet ned. Den marxistiske rammen er med, i uttrykk som "den borgerlige sivilisasjonen" og "ideologisk overbygg", og han omtaler sin metode i samme åndedrag som Ludwig Binswangers, som inspirert av fenomenologien. Kraepelin hylles for sin innsikt i galskapens ansikter, om enn han var bundet til visse teoretiske fordommer.²³⁴ Lacan ligger nære Dalí i kritikken av den mekanistiske vitenskapen i psykiatrien, og ser denne som et produkt av to ting: dens overtakelse av termer fra den positivistiske vitenskapen (som produseres av den borgerlige sivilisasjon) og behovet for lettfattelige kategorier for skyldspørsmålet i det juridiske apparat, hvor den gale måtte adskilles fra det frie moralske og ansvarlige subjekt.²³⁵ Som Jonathan Eburne påpeker, gir dette gjenklang til Bretons angrep mot den juridiske behandling av galskap og skyld, i "La médecine mentale devant le surréalisme".²³⁶ Lacan hevder igjen at psykiatrien må gå på tvers av slike definisjoner og se på den gales opplevelsesverden, hvor paranoikerens spesielle virkelighetsoppfatning og uttrykksform kan avleses. Det er verdien av disse som Lacan vil fremheve med artikkelen, hvilket belegger antakelsen at det "skjulte" budskapet i avhandlingen er viktig for forståelsen av Lacans tenkning under perioden. Forskjellen fra det galskapens perspektiv som ble omtalt i avhandlingen, er den rammen det her skrives inn i, som lar Lacan leke videre med tanken om galskapen som den negerende kraft, som hever seg over en gjengs forståelse og utforsker en virkelighet utenfor.

Paranoikerens forståelse og uttrykk sammenlignes med kunstnerens, og Lacan fremhever disse som noe spesifikt menneskelig, men likevel ved siden av det rasjonelle gjennomsnittsmenneskets forståelse.²³⁷ Lacan trekker frem tre poenger som er felles for paranoikerens virkelighetsforståelse og kunstnerens uttrykk: 1) Symbolenes menneskelige

²³³ Irene E. Hofmann, "Documents of Dada and Surrealism: Dada and Surrealist Journals in the Mary Reynolds Collection": 20 (Ryerson and Burnham Libraries, *The Art Institute of Chicago*, 2001).
<http://www.artic.edu/reynolds/essays/hofmann.PDF> (oppsøkt 11.11. 2009).

²³⁴ Jacques Lacan, "Le problème du style et la conception psychiatrique des formes paranoïaques de l'expérience", *Minotaure*, nr. 1 (juni 1933): 68.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Se Jonathan Eburne, "Surrealisme noir" i Spitieri et al., *Surrealism, politics and culture*, 103; Breton, "La médecine mentale devant le surréalisme": 31.

²³⁷ Lacan, "Le problème du style": 69.

betydning – som mytiske eller fantasifulle – som kan sammenlignes med kunstnerens naturfølelse, utopiske eller idylliske syn, og utfordrende antisosiale holdning. 2) Den iterative identifikasjonen av objekter: gjentakende fantasier, spaltinger av selvet og gjentakelser eller fordoblinger av personligheter. 3) En intuitiv og reell forståelse av den sosiale virkelighet (*valeur de réalité*). Lacan skriver:

Effektivt har deliriene ikke noe behov for fortolkning for å vise – i kraft av sin egen tematikk, og i en perfekt beskrivelse – de instinktive og sosiale komplekser som psykoanalysen med de største bestrebelser har satt på dagsorden i nevrosene.²³⁸

Han anerkjenner da psykoanalysen, samtidig som at han legger seg nærmere surrealistenes forståelse av galskapens intuitive og avslørende tilgang til virkeligheten.

Lacans forhold til surrealismen er likevel av noe ambivalent karakter: det utopiske og idylliske er noe positivt, og gir gjenklang til surrealismens aspirasjoner, samtidig som at Lacan unnlater å knytte galskapen teoretisk til det overskridende. Paranoikeren står for en intensivering av livet, og de meningsbærende forhold i ens personlige livssituasjon – som Breton utforsker i detalj i *Nadja*, og som Lacan ubetinget opphøyer. Samtidig er intensiveringen fremtilt som en kunstnerens beskjeftigelse, hvilket tar vekk noe av dens allmenne verdi og hverdagslige potensial til kulturell forandring. En spesiell komposisjon av et analytisk og et normativt nivå karakteriserer teksten. På den ene siden ser vi Lacans vesentlige interesse i surrealistenes måte å utforske og belyse galskap som det overskridende og negerende, og på den andre, forsøket på en analytisk distanse til galskapen. I så måte minner formen om surrealistenes egen prosa, om enn språket er mer nøytralt. Lacans teoretiske holdning til surrealismen unnviker seg definisjon, samtidig som at hans perspektiv utspiller seg som en vilje til å se galskap og virkelighet på surrealistenes premisser.

Tjenestepikene Christine og Lea Papin, som på det mest brutale vis drepte mor og datter i familien hvor de tjenestegjorde i Le Mans, blir gjenstand for Lacans andre artikkel i *Minotaure*.²³⁹ Saken ble først omtalt av Éluard og Péret i *Surréalisme au service de la révolution*, i samme nummer som Crevels artikkel, og illustrert av to fotografier (Fig. 1).²⁴⁰ Det første viser et bilde av søstrene før handlingen – et pertentlig familiebilde av de to i sin slående utseendemessige likhet, pyntet likt og med håret oppsatt på samme måte; like fullt

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Jacques Lacan, "Motifs du crime paranoïaque. Le crime des sœurs Papin", *Minotaure*, nr. 3-4 (desember 1933): 25-28.

²⁴⁰ Paul Éluard og Benjamin Péret, "Revue de la presse", *Surréalisme au service de la révolution*, nr. 5 (mai 1933): 28.

med et alvorlig, ubestemmelig, blikk. Den eldre søsteren Christine er litt høyere og litt mer dominerende. I det neste bildet, ”etter”, utstråler deres likhet en mørk fasade. De to er avbildet med slørte blikk (den eldre søsterens øyne er noe mer fokusert) i hva som kan se ut som slåbroker eller fangedrakter. Deres mørke ustelte hår og tykke øyenbryn dominerer, og gir bildet et dystert og skummelt preg, i motsetning til det første bildet. De utstråler en tydelig utilpasshet og noe potensielt farlig, som en avbildning av deres dåd. Bildene følges av undertittelen ”*Sprunget ut, fullt bevæpnet, av en Maldorors sang...*”.²⁴¹

Papinsøstrenes forbrytelse trekker til seg Lacans oppmerksomhet og tolkes som en paranoisk handling. Lacan holder seg ikke tilbake for å beskrive voldshandlingens natur: de to søstrene, tilsynelatende gode og pliktoppfyllende arbeidere, agerer simultant etter et strømbrydd i huset hvor de tjenestegjorde. Hver og en griper de tak i mor og datter, river ut øynene deres og avslutter mordene, hvorpå en detaljbeskrevet ”blodsorgie” (sic) følger, utført med de redskaper søstrene kan finne, før de legger seg sammen i samme seng.²⁴²

Artikkelen veksler på samme måte mellom Lacans fascinasjon versus analytiske synspunkt, en fascinasjon som igjen kan avleses i Lacans spenningsskapende språk, klasseaspektet mellom søstrene vis-à-vis sin arbeidsgiver, og emnevalget som nok en gang er kvinnelig og nok en gang av overskridende natur.²⁴³ Lacan hevder at deres delir må ses i relasjon med deres sosiale betingethet og anvender sitt begrep om selvbestraffelsesdeliret, knyttet til deres infantilt betingede homoseksualitet til hverandre. Som hos Aimée er det den sosiale rammen som utløser deliret, samtidig som at den paranoiske struktur settes sentralt, både på bekostning av klasseaspektet og de juridiske spørsmål.

Lacan trekker frem Christine, den eldre søsteren, sitt utsagn at i et annet liv ville hun ha vært søsterens ektemann, som gjentar Aimées fantasier om kjønnsmetamorfose.²⁴⁴ Videre foreslås et *délire a deux*, en galskap som forekommer mellom to personer i et familieforhold – i søstrenes tilfelle mellom en aktiv og en passiv part, låst i en infantil sado-masochistisk fase

²⁴¹ Bildevedlegg til *Surréalisme au service de la révolution*, nr. 5. Undertittelen referer da til Lautréamonts *Les chants de Maldoror*.

²⁴² Lacan, ”Motifs du crime paranoïaque”: 25. Av Christine Coffman gjøres denne siste scenen mer eksplisitt – ifølge henne kler de av seg før de legger seg i samme seng (Christine E. Coffman: ”The Papin enigma”, *GLQ A journal of lesbian and gay studies* 5.3 (1999): 331). Coffmans artikkel er godt dokumentert, og det er liten grunn til å betvile gjentellingen.

²⁴³ Enkelte passasjer illustrerer: ”Eksemplariske tjenere, har det blitt sagt, ettertraktede husholdersker; mystiske tjenere også [...] [D]et har bemerkt at deres mestere tilsynelatende viste en eiendommelig mangel av menneskelig sympati [...] [F]ra den ene gruppen til den andre ”snakket man ikke”. Denne vedvarende stillheten kunne ikke være tom, om enn den var obskur i aktørenes øyne. En kveld, den 2. februar, ble denne mørke obskuritet materialisert via en simpelt lynglimt av en elektrisk kortslutning.” Lacan, ”Motifs du crime paranoïaque”: 25.

²⁴⁴ Ibid., 27.

som ikke overkommes, og som kommer til uttrykk i voldshandlingen. Søstrenes nære forhold hindrer integrering med omverdenen, samtidig som at manglende integrering intensiverer forholdet. Den aggressive impulsen skapes av en uteblivende normalisering av den psykososiale konflikten. De to søstrene identifiserer seg med hverandre, til den grad at jeget og den andre ikke adskilles. Det er igjen en narsissistisk kjærlighetsrelasjon, hvor idealjeg og seksualobjekt identifiseres med selvet, og på samme måte som hos Aimée blir værende i denne relasjonen uten å kunne adskille det sublimerte objektet som utenfor selvet.

Klasseaspektet er lett å lese i saken om Papinsøstrene, samtidig som at søstrene, som Aimée, inkarnerer Bretons ”heltemodige” voldshandling (som beskrevet i forrige kapittel). Bildet er likevel mer komplisert. For det første skal ikke Bretons oppfordring leses slik den står alene, men slik den står i en kunstnerisk og kommenterende diskurs (lignende hva Lacan hadde foreslått i forrige artikkel). Den kan heller ikke ses løsrevet fra den mening den hadde i surrealismens idénettverk: som en absolutt negasjon av *sosial undertrykkelse*. Eburne har argumentert for at surrealistenes tolkning av Papinsaken ikke viser til utpregede elementer av klassekamp og marxisme, i motsetning til samtidens mediers vesentlige tendens til å tolke hendelsen. Han retter blikket mot surrealistenes nye orienteringer, som en vending tilbake til forståelsen av psykologiske prosesser: et mer teoretiserende blikk på virkelighetens fattighet, fremfor den eksplisitte marxismen.²⁴⁵ Det er en teoretisering av begjærets rolle i psyken, som svar på virkelighetens tvingende og undertrykkende fattighet. Det vil således være i *motivet* for handlingen hvor surrealistene ser dens mening, fremfor handlingen selv som en revolusjonær akt – slik Eburne påpeker, som *motiv* i både en kunstnerisk og psykologisk mening.²⁴⁶ Samtidig har vi også påpekt at surrealistenes utforskning går via begjæret, og jamfør våre betraktninger avslutningsvis i forrige kapittel, er ikke deres avdekkelser nødvendigvis alltid vakre og utopiske (men snarere *konvulsive*). Det kan virke som om Lacans avhandling og de påfølgende artiklene om den paranoiske strukturen kan ha vært en kilde eller et bidrag til en sådan orientering, mot begjærets psykologiske prosesser. Crevel rettet, som vi har sett, oppmerksomheten mot Lacans forklaringer av subjektets situasjon og fremmedgjøring, og den determinerende struktur mellom kompleks og begjær. De to videre artiklene lar galskapen kaste ytterligere lys over psykens mekanismer, og hvorledes virkelighetsproduksjonen betinges, begrenses og overskrides. Det paranoiske motivet skrives inn en diskurs hvor Lacan forsøker å stille seg utenfor og teoretisere over virkelighetens fattighet – som surrealistene, i et samtidig analytisk og estetisk perspektiv.

²⁴⁵ Eburne, ”Surrealism noir”, 94-94, 98-99.

²⁴⁶ Ibid., 106.

V. Den paranoiske kunnskap

Tiden videre markerer nye innflytelser for Lacan. I oktober 1933 begynner Kojèves berømte seminarrekke om Hegels *Åndens fenomenologi*. Lacan er til stede, sammen med blant andre Georges Bataille, Maurice Merleau-Ponty, Raymond Queneau og, fra tid til annen, også Breton.²⁴⁷ Roudinesco anser at Lacans, lite fruktbare, læreanalyse på Rudolph Loewensteins sofa sannsynligvis begynte noen få måneder før publikasjonen av Lacans avhandling i 1932, og i 1934 blir han tatt opp som medlem av SPP.²⁴⁸ 1936 markerer et sagnomsust årstall for Lacan, da hans foredrag om speilstadiet på *International Psychoanalytic Associations* konferanse i Marienbad, ble avbrutt av formann Ernest Jones. Artikkelen skal ikke publiseres før 1949, hvor Lacan fremlegger modellen om speilstadiet som en teori om subjektet.²⁴⁹ En del av innholdet i denne teksten kan spores i Lacans artikler fra og med 1936, og leder frem mot versjonen av speilstadiet fra 1949, som behandles for seg i neste kapittel.

Lacans filosofiske perspektiver og begrepsapparat hever problemnivået i tekstene som påfølger avhandlingen og *Minotaure*-artiklene, de blir mer komplekse både i form og problematikk. Begrepet paranoisk kunnskap, *connaissance paranoïaque*, er en rød tråd helt frem mot artikkelen om speilstadiet; til tross for dette er det likevel marginalt utforsket i Lacan-litteraturen. Mye av grunnen kan ses i at Lacan, i sine etterlatte skrifter, aldri selv gir noen entydig definisjon av begrepet. Han hevder i *Écrits* at den paranoiske kunnskap var popularisert gjennom hans undervisning i *Évolution Psychiatrique*-gruppen, i forelesninger som av egne grunner har forblitt upubliserte.²⁵⁰ *Connaissance paranoïaque* er slik idéhistorisk

²⁴⁷ Thomas Krogh, innledende essay til Alexandre Kojève, *Introduksjon til lesningen av Hegel*, overs. av Agnete Øye (Oslo: Pax forlag, 1996).

²⁴⁸ Loewenstein skulle bli en talsmann for den moralfostrende egopsykologien, som Lacan polemiserer sterkt mot. Roudinesco beskriver deres ulike holdninger til psykoanalysen: "I Loewensteins øyne var psykoanalysen primært en medisinsk metode for å kurere symptomer og forstå motstandsmekanismer, mens for Lacan var den fremfor alt et intellektuelt epos, en oppdagelse av psyken, en teoretisk odysse." Roudinesco, *HPF II*, 119 (Roudinescos retorikk, skal likevel ikke tolkes som at det terapeutiske ikke er viktig for Lacan).

²⁴⁹ En liten ramme rundt denne hendelsen: Tidsgrensen på innleggene på konferansen var satt til ti minutter. Og Lacan, som så seg selv som noe av et stjernesudd innen den franske psykoanalysen, ble avbrutt på slaget. Den ortodokse freudianer Jones hadde formodentlig liten kjennskap til, og liten forståelse for, den unge franskmannens teorier. Som en mytisk hendelse i "bildet av Lacan" representerer den Lacans konfliktfylte forhold til den internasjonale organisasjonen. Lacan selv var så opprørt at han ikke brydde seg med å sende inn manuskriptet, slik at innholdet i dette innlegget aldri ble publisert (Roudinesco, *JL*, 113-114, 117). Det eneste dokumentet på innholdet i dette innlegget er Françoise Doltos notater. Disse vil, sammen med Lacans referanser, belegge de betraktninger jeg gjør i forhold til tematikkens kontinuitet fra 1936 til 1949, og hva som tilføres i den endelige publiseringen. Notatene er publisert i et vedlegg til Gérard Guillerault, *Le miroir et la psyché. Dolto, Lacan et le stade du miroir* (Paris: Gallimard, 2003), 267-273.

²⁵⁰ Lacan, *Écrits*, 180. I en bredere sammenheng er det nettopp hvorledes Lacan, slik vi nevnte innledningsvis, skyr klare språklige definisjoner og heller beveger språket nærmere og nærmere en kjerneproblematikk, som jeg her vil forsøke å avdekke – språkets begrensninger til tross, om vi tror på Lacan.

både problematisk og forlokkende, da Lacans egne benevnelser av begrepet er både sporadiske og som oftest retrospektive. Jeg skal derfor i det følgende *spore begrepets tilkomst og utvikling* hos Lacan selv, for å vise en kontinuitet fra avhandlingen og frem til artikkelen om speilstadiet.²⁵¹ Paranoisk kunnskap er av bred betydning for utviklingen av Lacans tenkning, da det knytter sammen observasjonene rundt Aimée med teorien om speilstadiet. Lacan spiller ikke ut dette begrepet direkte mot surrealistene før i 1949, men han anvender sentrale idéer fra Dalí i utviklingen av dets teoretiske premisser. Som resultat, det konklusjonene av begrepet leder til, avleses kan en evaluerende kritikk av surrealismen, som Lacan kan formulere ved hjelp av Kojèves lesninger av Hegel. Slik er den paranoiske kunnskap av vesentlig betydning også for utviklingen av forholdet Lacan og surrealismen.

Før denne sporingen av begrepet kan finne sted er det nødvendig å forelegge en innledende definisjon, en fortolkning av begrepets teoretiske kjerne. Paranoisk kunnskap er for Lacan kunnskapens mest elementære form: hvorledes kunnskap konstitueres hos subjektet – hvilket for Lacan betyr: hvorledes objektet konstitueres for subjektet. Vi må heve blikket over den tradisjonelle definisjonen av paranoia som forfølgelse- og storhetsdelir, som for Lacan vesentlig var og forblir *effekter* av personlighets- eller kunnskapsstrukturen. Den paranoiske kunnskap bygger videre på subjektets utvikling jamfør personlighetskriteriene som definert i kapittel II; subjektets utvikling karakteriseres nå av en stadig ny objektgjøring av virkeligheten. Den essensielle forskjellen i forhold til personlighetskriteriene er her at subjektet aldri kommer til noen syntese av dets egen verden med omverdenen; det er snarere snakk om en antagonisme som gjenproduseres kontinuerlig. Som hos Aimée blir selv et eget objekt, samtidig som at virkelighetens objekter alltid er selvets egne. Subjektet forskyves over til objektets verden, og objektet til subjektets – men broen over kløften mellom de to verdener bygges aldri. Dette vil bli enda tydeligere i teorien i speilstadiet, som vi her vil kort komme inn på, men som ikke tydeliggjøres som nødvendig komplementær til den paranoiske kunnskap før i artikkelen om speilstadiet, i neste kapittel. Det elementære ved paranoisk kunnskap er slik dens narsissistiske struktur, som er det som vil kunne skape dens paranoiske effekter – forfølgelse og tanken om egen storhet. Å *kunne* noe paranoisk vil si å relatere, eller

²⁵¹ Av tekster som eksplisitt behandler begrepet kan Jon Mills artikkel "Lacan on paranoiac knowledge" nevnes (*Psychoanalytic Psychology*, vol. 20, nr. 1 (2003), 30–51). Mills ser paranoisk kunnskap, noe anakronistisk, i lys av Lacans senere verk, og presenterer slik et annet perspektiv enn den sporing av begrepet som her fremlegges. I *Litoral's* nummer om paranoisk kunnskap (utgitt av École lacanienne de psychanalyse) overlapper kun Abriats artikkel med mine egne betraktninger, men også denne peker i høy grad fremover og anlegger et helt annet perspektiv. Se Jean-Paul Abriat, "Du bon usages des antécédents", *Litoral*, nr. 31-32 (mars 1991), 159-175. Julien og Borch-Jacobsen gjør interessante lesninger av begrepets teoretiske kjerne, som dessverre er fattet i korthet. Borch-Jacobsen, *Lacan*, 57-61; Philippe Julien, *Jacques Lacan's return to Freud. The real, the symbolic and the imaginary*, overs. av Devra Beck Simiu (New York: New York University Press, 1994), 36-41.

skape, omverdenen i henhold til ens egne psykiske konflikter. Det vil si at det her bygges videre på konklusjonene fra sammenligningen med Dalí, hvor virkelighetens objekter ble ansett som subjektets egne, ut fra deres personlige verdi.

Jeg vil vise at Lacan kommer til en *universell* teori om kunnskapens paranoiske form. Gjennom studiet av objektets fremtredelse hos den gale, i galskapens inverteringer og forskyvninger av dets mening, oppdages nettopp objektets meningsfullhet. Sentrale aspekter ved den paranoiske kunnskap er hvorledes dens objekter bygger på de tre elementer av familiestrukturen (søsken-, mor- og farsrollen), hvorledes den er en umiddelbar og identifiserende for kunnskap om objektet (som i Dalí's og Aimée's paranoia), og hvorledes objektet vesentlig konstitueres av "den andres" problematiske tilstedeværelse, som i sin tur gir opphav til subjektets konfliktfylte begjær. Videre er *imagoet* – det mentale bildet, med alle dets psykiske konnotasjoner og betydninger – et sentralt begrep i den paranoiske kunnskap.

Mens kunnskapen skisserer forholdet til subjektets forhold til objektet, skisserer speilstadiet subjektets forhold til seg selv – to dimensjoner som vi i de neste to kapitlene skal se henger sammen til den utstrekning at de ikke kan skilles fra hverandre.

Sporingen av et marginalisert begrep

Ved utgivelsen av *Écrits* i 1966, omtaler Lacan den paranoiske kunnskap i artikkelen "De nos antécédents" ("Om våre forgjengere"), som fungerer som en fortekst til delen av *Écrits* som tar for seg tekstene frem mot femtitallet. Begrepet viser her til "resultatene av den klinisk uttømmende metode som doktorgradsavhandlingen utprøvde". Lacan nevner *Évolution Psychiatrique*-gruppen og deres "ekko" i surrealistenes miljø, og referer til Dalí og Crevel, men uten noen videre utdypelse. Videre trekker Lacan igjen frem navnet Clérambault – hans "eneste mester i psykiatri" (sic) – som hadde utløst interessen for paranoisk kunnskap.²⁵²

Både surrealistene og Clérambault er gjerne eiendommelige referanser for det "bildet av Lacan" som sekundærlitteraturen som regel forholder seg til. Oppsiktsvekkende er det også at Clérambault trekkes frem på bekostning av surrealistene. Lacan ønsker kanskje, i 1966, å distansere seg fra surrealismen, samtidig som at deres rolle i historien om den unge Lacan da nødvendigvis også bekreftes. Han kan også leses som å ville fremheve egen originalitet, ved å trekke frem Clérambault fra den historiske bakevje og en egen obskur relasjon til denne tenkeren. Slike betraktninger skal likevel ikke overdrives. Clérambault hylles for studiet av

²⁵² Ibid., 65.

symptomet, som blir et sentralt begrep i utvikling gjennom hele Lacans tenkning, og som i Lacans tilbakeblikk fanger inn det kreative i paranoikerens galskap:

Ved å ta konturene av symptomets form på alvor, som var det kliniske spor vi oppdaget som fruktbart, ble vi ledet til den grense hvor det slår ut i kreative effekter. I tilfellet for vår avhandling (tilfellet Aimée) fantes litterære effekter av så høy kvalitet at de ble gjengitt under (den ærverdige) tittelen "ufrivillig poesi", av Éluard.²⁵³

Vi kan i lys av forholdet mellom psykiatrien og surrealismen som har blitt opptegnet, og Lacans bekreftelse i *Écrits*, trekke slutningen at det spesielle forholdet mellom psykiatrien og surrealismen utgjør et teoretisk bakteppe for begrepet om paranoisk kunnskap, mens arbeidet med Aimée utgjør den eksperimentelle grunn på hvilket den paranoiske kunnskapens struktur bygges. Med dette som utgangspunkt ser vi på hvordan Lacan beveger problematikken.

I Lacans artikkel av 1936, "Au-delà du 'principe de réalité'"²⁵⁴, samles begrep som det identifiserende, prelogiske og imaginære til begrepet *image* – det mentale bildet. Lacan fremlegger en kritikk av såkalt "assosiativ" vitenskap i psykologi og kunnskapsteori – tanken at det mentale bildet korresponderer med virkeligheten i seg – og påpeker en slik tenknings utilstrekkelige evne til å forklare mentale fenomener som følelser, tro, delir og drømmer.²⁵⁵ Lacan adskiller en identifiserende kunnskap fra en rasjonell, mediert, kunnskap. Det mentale bildet uttrykker *identifiseringen* med andres personlighetstrekk, først og fremst med skikkelser i subjektets familie.²⁵⁶ Lacan slår her sammen begrepene *image* (som definert), og *imago* som i psykologien hadde blitt definert som den mentale projiseringen av et familiemedlem (eller *familieobjekt*, for å angi Lacans begrepsapparat) som ideal.²⁵⁷ Barnets identifiserende kunnskap om relasjonen mellom to mennesker, er ofte er mer eksakt og umiddelbar enn den voksnes rasjonelle oppfatning, som hemmes av sine konvensjonelle kategorier, hevder Lacan. Videre er den identifiserende kunnskapen, som forutgår en rasjonelle, konstituerende for vitenskapens antropomorfske trekk – altså hvordan naturen defineres, eller nettopp *identifiseres*, i sin relasjon til mennesket.²⁵⁸

²⁵³ Ibid., 66.

²⁵⁴ "Bortenfor realitetsprinsippet". Tittelen spiller på Freuds berømte artikkel, "Bortenfor lystprinsippet".

²⁵⁵ Ibid., 73-78.

²⁵⁶ Ibid., 89.

²⁵⁷ Begrepet *imago* stammer fra Carl Spittellers roman ved samme navn (1906), og ble tatt opp som begrep i psykoanalysen. "Spittellers roman stod i høy kurs hos psykoanalytikerne; de overtok termen *imago* som en betegnelse på det bildet et individ ubevisst bygger av sin far eller mor uavhengig av hvordan de egentlig er." Ellenberger, *The discovery of the unconscious*, 795.

²⁵⁸ Lacan, *Écrits*, 86-89. *Menneskets natur* derimot, hevder Lacan i et motsatt blikk på forholdet, er dets relasjon til mennesket. Ibid., 88.

L'image må være den psykologiske vitenskapens studieobjekt, hevder Lacan: det illusoriske *bildet*²⁵⁹ av virkeligheten som deliret frembringer, må bevisstgjøres i henhold til det familiekompleks det er et uttrykk for – slik Aimées bilde av forfølgeren må knyttes til konflikten med hennes idealjag, søsteren. Bildet, som symptom, har en *virkelighetens* (*réel*) betydning nettopp fordi det uttrykker noe sensurert og *uvirkeliggjort*. I psykoanalysens terapeutiske situasjon avtegnes analysandens (pasientens) *image* for analytikeren, og den terapeutiske situasjonens mål er å fortolke og gjenskape dette bildet i analysandens psykiske *realitet* (*réalité*); altså som en bevisstgjøring av komplekset.²⁶⁰ Med dette antydes noe av den vesentlige forskjellen mellom det usymboliserbare *reelle* (*le réel*) og subjektets *realitet* (som symbolsk formidlet). Lacan skriver:

[Psykoanalysens] terapeutiske akt [...] må defineres essensielt som en dobbel bevegelse gjennom hvilket *bildet*, først diffust og fragmentarisk, regressivt assimileres med det reelle for så å progressivt dissimileres med det reelle, det vil si gjenrestaureres i sin "rette" realitet.²⁶¹

Vi tar det følgende med oss videre fra artikkelen: begreper som *image* og identifikasjon utdypes henimot deres funksjoner i avhandlingen, samtidig som at subjektets mentale virkelighet frilegges som en psykologisk produsert *realitet*, som står i samband med en ukjent virkelighet (*le réel*). Lacan lar to spørsmål henge i luften, til en påfølgende artikkel: Hva er forholdet mellom menneskets realitet, knyttet til kunnskapsproduksjonen, og det mentale bildet? Og hvordan konstitueres *jeget* gjennom identifikasjonen?²⁶² Denne artikkelen kommer aldri, men enkelte svar gis i "Les complexes familiaux", to år senere.²⁶³

I denne teksten tar Lacan for seg familiegruppens betingelse for subjektets forhold til virkeligheten. Vi minnes at familien, som religion og nasjonalitet, var en slik begrensende struktur som surrealistene opponerte mot. Lacans utforskninger av familien avdekker hvorledes virkeligheten nødvendigvis betinges av dens psykiske representasjon. Som en teori om begjæret og dets undertrykkende mekanismer, kompleksene, kan en se tre veier mellom Lacan og surrealistene: 1) at Lacan og surrealistene deler problemområde, 2) at Lacans verk

²⁵⁹ Jeg skal i det videre bruke *bilde* og *image* synonymt. Lacan skal i de videre tekstene bruke *imago* for å betegne en slik fortetning av bildet og idealobjektet, og dets relasjon til komplekset.

²⁶⁰ Ibid., 82-86. Slik Lacan definerer den terapeutiske situasjonen, må analytikeren forholde seg tyst; som en speilflate for analysanden, som selv må komme til betydningen av sitt *image*. Analytikeren skal nedtone sin rolle så mye som mulig, og kunne komme med enkelte pekere; hans stillhet skal fremprovosere analysandens egen tenkning rundt sin konflikt. Språket har da selvsagt en essensiell rolle i denne situasjonen, som for Lacans senere tenkning. Dette åpner imidlertid for et område som strekker seg langt utenfor problemområdet som jeg har antegnet for oppgaven.

²⁶¹ Lacan, *Écrits*, 85.

²⁶² Ibid., 92.

²⁶³ "Familiekompleksene". Artikkelen stod først på trykk i *Encyclopédie Française*. Mine egne referanser er til Navarins gjenoptrykk, som antegnet ovenfor og i litteraturlisten.

kan ses som et bidrag til surrealistenes tematisering og teoretisering av begjæret, og 3) at Lacan innfører et kritisk nivå i forhold til surrealistenes tanke om en frigjøring via kjærlighet. Lacan legger frem en rekke kulturelle betingelser for menneskets tilstand som, siden de er selve konstitueringen av dets kunnskaps- og virkelighetsproduksjon, ikke lar seg overskride. La oss se på familiekompleksene og hva vi kan spore av den paranoiske kunnskap ut fra teksten selv.

Familien er for Lacan utelukkende et kulturelt produkt. Selv den mest primitive organisering av familien struktureres av forbud, lover og autoriteter. Institusjonaliseringen av familien er slik en bortseelse fra, eller en "miskjennelse" (*méconnaître*) av, biologiske bånd.²⁶⁴ Familiekomplekset er en kulturens matrise, en universell struktur for subjektets virkelighetsproduksjon. Lacan beskriver tre familiekomplekser: separasjonen, inntrengelsen og ødipuskomplekset, knyttet til mors-, søsken- og farsobjektet. Komplekset representerer subjektets realitet ved kompleksets genese (i barnets utvikling), og det fungerer aktivt i psyken ved å *gjenta denne situasjonen*. Det er knyttet til *objektet* i omverdenen, som en *kunnskapsrelasjon* (*connaissance*), på tre måter: i sitt innhold representerer det et objekt for psyken, dets form avspeiler hvordan virkeligheten objektgjøres for subjektet, og dets manifestasjon uttrykker en *mangelrelasjon* til virkeligheten – i den forstand at virkeligheten nettopp *avgrenses* som objekter.²⁶⁵ Lacans kunnskap er altså kunnskapen om objektet. Subjektets utvikling tar form som en dialektisk prosess, som i avhandlingen om Aimée, men er nå av mer hegeliensk karakter. Utviklingen tar form i den psykiske konflikten mellom subjektets realitet av objekter (*le réalité*) og den usymboliserbare virkeligheten (*le réel*), ved at konflikter *oppheves* (*surgir*) til en ny objektgjøring. Kunnskap definert på denne måten har da ingenting med natur og instinkt å gjøre, men er adskilt fra disse i kraft av at den retter seg mot objektet, som er kulturelt betinget (av kompleksene).²⁶⁶ Objektet bygger på representasjonen av de ulike familiemedlemmenes roller i komplekset, som er konstitutive for objektgjøringens form. Videre anvender Lacan nå begrepet *imago*, fremfor *image* for å betegne objektets ubevisste representasjon i komplekset, hvilket tydeligere konnoterer dets funksjon som et *idealbilde*. Disse innledende betraktninger Lacan gjør er fundamentale for

²⁶⁴ Lacan, *Les complexes*, 14-15. Forholdet mellom den biologiske og den kulturelle familien, hevder Lacan, er totalt kontingent, og den biologiske strukturen mor, far og barn er ikke mer enn en "numerisk likhet".

²⁶⁵ Ibid., 23.

²⁶⁶ Ibid., 22-24. Subjektets *connaissance*, som *fødes* via komplekset (vi merker oss Lacans ordspill på *connaissance*, altså med-født komplekset) adskilles fra en *connaturalité* i instinktet.

forståelsen av den paranoiske kunnskap. Vi ser videre på de tre kompleksene ut fra hvordan de kan informere oss om begrepet.

Separasjonkomplekset er knyttet til imagoet av morsbrystet og livmorseksistensen. Subjektets utvikling kan utspille seg mellom *realiseringen* av separasjonen (sublimeringen) og substitusjonen av morsobjektet, og motsatt: *regresjonen* til morsobjektet. Regresjon tar form som en nostalgi, en lengsel etter helhet og harmoni, slik subjektet opplever i livmoren eller ved den absolutte tilfredsstillelsen ved morsbrystet – en tilstand før verden er differensiert i objekter; hvor den eksisterer for subjektet alene. Dødsdriften (eller tendensen mot døden som det heter hos Lacan i 1938)²⁶⁷ er knyttet til separasjonskomplekset, og finnes i en hver psykoanalytisk erfaring, hevder Lacan. I sin hengivelse til døden forsøker subjektet å *gjenfinne morsimagoet*; altså det forsøker hvileløst å gjenfinne den fortapte uddifferensierte tilstanden.²⁶⁸ Dødens absolutthet er således nært knyttet til en presosial, ”prekunnskapelig” opplevelse, som er ukjent for subjektet fordi den er forapt. Komplekset skisserer slik også *objekttapet*, (det vil si: tapet av urobjektet, eller *Tingen*, som vi skal se videre på) som imagoet erstatter, mens tendensen mot døden skisserer kompleksets overskudd: de kulturelle betingelsenes utilstrekkelighet for subjektet. På denne måten er subjektets væren for Lacan alltid preget av en grunnleggende *mangel*.

I formuleringen av *inntrengelseskomplekset* knyttes tråder sammen fra arbeidet med Aimée til modellen om speilstadiet. Videre klarlegges begrepene om identifikasjonen og det imaginære (som nå formuleres som objektets mentale kvalitet; imagoet), og deres relasjon til kunnskapsproduksjon.

Søskenet representerer subjektets rival, ”den andre” i Lacans terminologi, men har også en positiv rolle i subjektets selvidentifisering, som skjer i imagoet av den andre. Lacan vektlegger at subjektets konfliktfylte forhold til sin andre ikke er et biologisk betinget rivaleri, men en kulturelt betinget sjalusi – knyttet til konkurransen om morsobjektet.²⁶⁹ I det

²⁶⁷ Lacan oversetter her Freuds *drift* til *instinkt*. Mens Lacan i 1938 ikke skiller mellom instinkt og drift, og kritiserer Freud for det biologiske aspektet ved instinktet, skal han senere endre sin forståelse av Freuds begrep om drift (*Trieb*). Han behandler problemet i en artikkel, samt i sitt seminar i 1964, og hevder da at drifter og instinkt ikke har noe felles. Driften er for ham en begrepsliggjøring av forholdet mellom subjektet og dets tapte objekt (som imagoet representerer), og fødes slik i en kulturell relasjon (slik Lacan også hevder i *Les complexes*). Det er denne struktur som gir liv til *begjærsrelasjonen* (*désir*) til objekter som substituerer det tapte objektet. Lacan, ”Du ’Trieb’ de Freud et du désir du psychanalyste”, *Écrits*, 853; *Le séminaire, livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (Paris: Éditions du Seuil, 1973), 49. Hans forståelse i 1938 beror formodentlig på en feil oversettelse av Freud til fransk, av *drift* til *instinkt*.

²⁶⁸ Lacan, *Les complexes*, 32-35.

²⁶⁹ Ibid., 40. Lacan nevner Augustins eksempel på menneskets misunnelse: barnets øyne som lyser av hat ved synet av søskenet ved morsbrystet. Da rivaleriet ville måtte opphøre når begge er mettet, vedvarer forholdet som et sjalusidrama, som slik er knyttet til morsobjektets kulturelle rolle.

kommunikative samspillet mellom to barn (i alderen 6 måneder til to år) er to scenarioer mulige, skriver Lacan: om barna er omtrent jevnaldrede vil en rekke kommunikative ”gester” spilles ut, og barnet vil gjenkjenne den andre som dets rival. Om aldersforskjellen er mer enn et par-tre måneder vil slike gester ikke myntes på den andre, men utspilles alene innenfor subjektets virkelighet. Det er nok at den andre er visuelt til stede for at barnet, *for seg selv*, spiller ut relasjonelle forhold, som fremvisning, forførelse eller despotisme. På bakgrunn av denne observasjonen modellerer Lacan den andres *imaginære* rolle i selvet – eller: den andre objektgjøres imaginært for selvet. Men forholdet mellom selvet og den andre, som beskrevet, er slik av transitiv karakter – barnet veksler frem og tilbake mellom selvets og den andres rolle, hvilket forutsetter at selvet også må identifisere *seg selv som et objekt*, eller som *en annen*, i dette samspillet.²⁷⁰

Det vil si at identifiseringen, spesifikt knyttet til den sosiale væremåte på dette stadiet, er basert på en fornemmelse av den andre, som en er dømt til å misforstå [*méconnaître*] uten en korrekt forståelse av dens fullstendige *imaginære* verdi. [...] Imagoet av den andre ser ut til å være knyttet til ens egen kropp, og spesielt i disses funksjoner i forhold til hverandre, via en bestemt objektiv likhet.²⁷¹

Videre presenterer Lacan modellen om speilstadiet: det øyeblikk hvor selvet gjenkjenner seg selv som en avgrenset helhet i speilet, som illustrerer både identifikasjonen og dens imaginære form – som nettopp med seg selv som bildet i speilet. Barnets fragmentariske forestillinger samles til et visuelt *bilde* av ens kropp, et helhetlig *objekt* utenfor selvet. Selvet blir på denne måten en modell for andre objekter, hevder Lacan, og initierer kunnskapsproduksjonen av andre objekter.²⁷² Lacan kaller dette objektet *le moi*, i kontrast til *le je*, hvilket kan ses på som et korrelativ til Freuds jeg (*das Ich*) i topologien *jeg, det og overjeg*. Persepsjonen av selvet i speilet er for Lacan ikke bare en objektgjørende fase, men også en fundamental mental struktur; den gir ”Narsissus-myten sin fulle mening”, som identifiseringens urform.²⁷³ Det er den måten *le moi*, på ett og samme vis, blir både selvets primære objekt og fremmedgjøres som ett objekt blant flere, som avdekker *selvets* paranoiske struktur og kunnskapsform. Vi minnes hvorledes Aimée så all virkelighet som rettet mot henne selv, samtidig som at hun ubevisst objektgjorde seg selv i andres skikkelser – hvilket var et definerende trekk for hennes delir.

²⁷⁰ Ibid., 36-38.

²⁷¹ Ibid., 38. ”Objektiv likhet” (*similitude objective*) kan her ses å bety ”likhet som objekter”.

²⁷² Ibid., 43. Imago, bilde og objekt kan ikke enkelt skilles fra hverandre. Deres betydninger henger sammen, og overlapper hverandre. Hvert begrep sammen flere meninger og blir slik fleksible; en kan si at Lacans refleksjoner skjer i og via slike begrep. Like fullt avdekker de ulike dimensjoner, eller funksjoner, av psyken. Det er nettopp en kløft mellom det symbolske språket og hva det referer til som Lacan forsøker å bevege.

²⁷³ Ibid., 44.

Vi skal se nærmere på teorien om speilstadiet i neste kapittel, og fortsetter med kunnskapen om *de andre* objektene; vi retter her et kort blikk på *ødipuskompleksets* objekt og sublimeringen. Ødipus-myten funksjon hos Freud er kjent: farsfigurens samtidig forbilledlige og kastrerende funksjon. Farsrollen representerer overjegets mentale struktur, og Lacan har nå adskilt begrepets to funksjoner: ”Den som undertrykker er overjeget og den som sublimerer er idealjeget.” (*Le surmoi og l’idéal du moi.*)²⁷⁴ Korresponderende, er overjeget den ubevisste, og idealjeget den bevisste representasjonen av farsfiguren. Farsimagoet er da modellen for sublimering, som det objektet selv vil identifisere seg med. Likevel merker vi oss at søskenet og faren kan ha lignende roller for selvets identifisering, som rivaler eller idealbilder av seg selv.

En kan si at det å ”skape virkeligheten i sitt eget bilde”, er det som underligger Lacans oppfatning av subjektets virkelighetsproduksjon (her i uttrykkets doble betydning, som underlagt en selv og som direkte bygd på bildet av en selv). Snarere enn å tilpasse seg realitetene, gjenskaper subjektet kontinuerlig sin realitet i nye objekter som substituerer familieobjektene og samtidig reproducerer deres form. Som en epistemologisk teori korrelerer virkelighetsproduksjonen med kunnskapsproduksjonen, og med kunnskap slik definert kan vi se nærmere på dens paranoiske dimensjon. Det er kunnskapen om objektet utenfor, dets personlige mening, som avdekker analogien mellom galskap og normalitet, og som reduserer dem til samme struktur. Denne strukturen vil her belyses ut fra galskapens posisjon, surrealistenes perspektiv og evalueringen av Aimées paranoia. La oss se på følgende sitat:

Vi ser [...] det psykologiske kompleksets påvirkning på en vital relasjon, og det gjennom dette det bidrar til konstitusjonen av subjektets realitet. Det er dette fenomenets betydning som ugyldiggjør en intellektualistisk definert psykogenese; det består av en bestemt følelsesmessig dybde som tillegges objektet. Denne [objektets] dimensjon, som utgjør grunnen for en hver subjektiv forståelse, kunne umulig vært adskilt som fenomen om ikke den kliniske erfaringen av mentale sykdommer hadde hjulpet vår forståelse, slik den viser en hel rekke degraderte tilstander i grenseområdet for vår forståelse.²⁷⁵

Lacan sier her flere ting. Først: psykens struktur (kompleksene) skaper subjektets virkelighet, fordi den *forutgår* møtet med forhold i virkeligheten (vitale relasjoner), og det er derfor ikke snakk om en form for psykogenus, eller psykogenese, hvor galskapen konstitueres som en *reaksjon* på en vital situasjon. Videre er det klart at galskapen belyser ”en hver subjektiv forståelse”, via studiet av objektets dimensjoner hos den gale. Det er da objektets dype

²⁷⁴ Ibid., 51.

²⁷⁵ Ibid., 57.

personlige mening for paranoikeren og dets tilknytning til et familieobjekt (begge vesentlige dimensjoner i Aimées delir) som – i sin samtidig eksplisitte og divergerende form – statuerer dets betydning for subjektet. I den paranoiske psykosen fremtrer *objektet* i delirets produksjon (*phase féconde du délire*), hvor det viser seg som sjokkerende, gåtefullt eller fullt av mening for subjektet.²⁷⁶ Objektet blir et knutepunkt for inverterte meninger og regressive imagoer.

Gitt at det er i *imagoet av objektet*, i den terapeutiske situasjonen, at den enigmatiske meningen utspiller seg, gis det grunn for Lacan til å anta at objektets rolle for psyken må være av essensiell betydning. I det mønsteret det deliriske bildet av objektet statuerer i subjektets psyke, avdekkes kunnskapens primære karakteristika: ”formell identitet, følelsesladet likhet, iterativ reproduksjon og antropomorfisk symbolisme”.²⁷⁷ Komplekset avspeiles, eller gjentas, i imagoet av objektet – som normaliserende sublimering eller som paranoisk regresjon. Som sublimering substitueres det originale familieobjektet av et annet objekt, mens som regresjon vendes det allerede substituerte objektet tilbake til familieobjektet (i delirets kodede form). Men i dette perspektivet fremstår disse to prosessene som nært tilknyttet, snarere enn som gjensidig utelukkende; begge representerer og gjentar kompleksets struktur. Komplekser kan da sublimeres, men forblir like fullt ubevisst forplantet i imagoet av objektet – den plass hvor substitusjoner, regresjoner og inverteringer finner sted.

Lacan må, for å komme til en slik konklusjon, se på imagoets natur, og det kan tenkes at han her får hjelp av surrealistenes utforskning. Imagoet er nettopp det mentale fenomen, det bilde som han i ”Au-delà” hevdet avtegner seg i terapien. En kan se surrealistenes eksperimenter som en stringent utforskning av denne typen imagoer, i sine aspirasjoner mot å utfordre og overskride virkeligheten, og å innta den gales posisjon. Imagoet er den plass hvori drømmer og deliriske bilder, knyttet til objektet, utspiller seg. Det er imagoet som markerer det mentale området; hvor tid, rom og logikk er oppløst, som i drømmen og deliret; hvor objektet fungerer symbolsk, atmosfærisk og anamorfisk; og hvor surrealistene tar i bruk inversjoner, sublimering og regresjon, eller andre former for meningsforskyvninger som en kreativ kilde til overskridelse. Dalís bilder er en konstant utforskning objektets dybde, flertydighet og personlige verdi, som vi senere i kapittelet skal betrakte videre.

Ser vi tilbake på Aimées delir, kan Lacan ses å utvide det teoretiske bakteppet, på bakgrunn av observasjonene i avhandlingen. Familierammen er tydelig hos Aimée, og

²⁷⁶ Ibid., 80. De oneiriske tilstander, jamfør Lacan. Ibid., 85

²⁷⁷ Ibid., 79. Altså former som er avdekket hos Aimée: identiske forfølgere, likhet i den form ulike hendelser rettes mot henne selv, gjentakelse av personer og delirets tematikk, og virkelighetens personlige symbolske betydning.

forfølgerne fremstår som imagoer av søskenobjektets ambivalente rolle – som rival og samtidig som hennes idealjag. Regresjonen til konflikten med søsteren effektueres da av Aimées problematiske selvbylde (eller imagoet av seg selv, *le moi*); hun makter ikke å ”realisere seg selv”, i en sublimerende ødipal identifisering. Samtidig viser tilfellet Aimée at den narsissistiske strukturen (selvidentifiseringen) slik er en mer primær og grunnleggende struktur, som forutgår og underordner seg den ødipale sublimeringen.

[I]dealjeget bygger på [...] modellen av søskenobjektet. Dette objektet forskyver den ødipale libidoen over på den primitiv homoseksualitetens imago, og skaper slik et ideal så narsissistisk at det ikke kan unngå å rasere sublimeringens struktur.²⁷⁸

Homoseksualiteten står, som vi allerede har fastslått i nær sammenheng med narsissismen: den Aimée elsker er dobbeltgjengeren av seg selv – sitt idealjag, som inverteres til forfølger i det substituerte objektet. Aimée forblir låst til det imaginære bildet av seg selv.

To retrospektive definisjoner

Lacans neste relevante artikler er fra 1946 og 1948.²⁷⁹ Vi retter blikket mot disse, og jeg vil her se Lacans flyktige definisjoner av paranoisk kunnskap henimot konklusjonene fra det foregående, som en ytterligere belysning og utvikling av problematikken. På denne måten belegges en kontinuitet i Lacans tenkning, frem mot artikkelen om spillstadiet.

I den første artikkelen, ”Propos sur la causalité psychique” opponerer Lacan igjen mot psykogenesen; galskap er snarere alltid latent i normaliteten og tar del i dens struktur. Problemstillingen settes i en større filosofisk ramme, og Lacan spiller ut mot en kartesiansk forståelse av galskap: tanken om det mentale bildet og virkeligheten i en korresponderende sannhetsrelasjon, og galskap definert som en radikal divergens mellom disse.²⁸⁰ Lacan kontrasterer mot Hegels oppfatning av galskap, som han selv slutter seg til: galskapen består snarere i å organisere verdens uorden etter ”ens eget hjertes lov”,²⁸¹ altså etter sine egne begjær og ønsker, som uttrykkes i subjektets objektgjøring av virkeligheten:

[E]n en kan se den spesielt iverksatt i hvilken som helst av de faser i menneskets dialektiske utvikling, hvori den i større eller mindre grad utspiller seg for hver skjebne; og den realiserer seg alltid som en statisk væren i identifikasjon med idealet, som karakteriserer dette øyeblikket i den enkeltes skjebne.²⁸²

²⁷⁸ Ibid., 86. Tittelen kan oversettes som ”Presentasjon av (eller bemerkninger om) psykisk kausalitet”.

²⁷⁹ Krigen medfører, for Lacan som for mange andre tenkere, en nedgang i intellektuell virksomhet.

²⁸⁰ Lacan, *Écrits*, 157.

²⁸¹ Ibid., 171-172.

²⁸² Ibid., 172.

Det vil si at galskapen utspiller seg i en hver fase av kunnskapens identifiserende objektgjøring – som er en identifisering *av*, og *med*, idealjeget. Men Lacan går enda lenger – den psykoanalytiske erfaringen, hevder han, har vist oss at ”ingenting adskiller jeget [*le moi*] fra dets idealformer”²⁸³, hvilket lar Aimées galskap billedgjøre psykens paranoiske struktur. Og Lacan introduserer nettopp i denne forbindelse begrepet paranoisk kunnskap. Han peker igjen på barnets dialektiske, eller transitive, sosiale spill i nærvær av den andre; og videre hvordan barnet, i inngangen til språket, omtaler seg selv i tredje person. Barnet opplever ”sin følelse av seg Selv [*Soi*] i bildet av den andre” – et bilde som ”bergtar [*captiver*] denne følelsen i ham”²⁸⁴, det vil si barnet låses i denne identifiseringen. Den paranoiske kunnskapsform knyttes tilbake til denne identifiseringen, slik Lacan i teorien om familiekompleksene hevdet at all identifisering er narsissistisk: en ”assimilering av subjektet med objektet.”²⁸⁵ Med andre ord følger subjektets kunnskap og virkelighet, som identifisering av selvet i (imagoet av) den andre, den paranoiske psykosens struktur.

Vi ser en liten forskyvning av essensiell betydning: der personlighetskriteriene markerte at galskapen var en form for normalitet, er normaliteten – med den paranoiske kunnskap – en form for psykose.

Med en slik definisjon av den paranoiske kunnskap finner vi i artikkelen ”L’Agressivité en psychanalyse” et pregnant uttrykk for begjærets rolle i den paranoiske kunnskapen. Lacan knytter her også begrepet opp mot Aimées delir. La oss først se på hvordan Lacan utdyper objektets rolle: virkelighetens *personlige betydning* i paranoiaen slår ut som effekt av en stagnasjon i subjektets dialektiske og objektgjørende utvikling, som retter objektet og dets mening tilbake mot subjektet selv. Igjen frilegges objektet som skjæringspunktet for galskap og normalitet, som kjernen for menneskets paranoiske kunnskapsform:

[D]enne formelle stagnasjonen er beslektet med den mest generelle strukturen for menneskets kunnskap: den som konstituerer jeget [*le moi*] og objektene sine egenskaper av varighet, identitet og utstrekning, i kort, som former for enheter eller ”ting” [...] Denne formelle fikseringen – som introduserer et bestemt nivåbrudd, en bestemt uoverensstemmelse mellom menneskeorganismen og dens *Umwelt* – er visselig den forutsetning som utvider dets verden og dets makt mot det uendelige, ved at den gir objektene deres instrumentelle fleksibilitet og deres symbolske flertydighet, og også deres potensial som våpen. Hva jeg har kalt paranoisk kunnskap viser slik å svare, i sine mer eller mindre arkaiske former, til visse kritiske øyeblikk som markerer menneskets mentale genese, og som hver og en representerer et stadium for den objektgjørende identifiseringen.²⁸⁶

²⁸³ Ibid., 179.

²⁸⁴ Ibid., 181.

²⁸⁵ Lacan, *Les complexes*, 62.

²⁸⁶ Lacan, *Écrits*, 111.

Følelsen av forfølgelse knyttes videre til *den andres* rolle, nettopp som inntrenger. Den andre blir et ubehagelig eller farlig (*mauvais*) objekt, siden selvet gjenkjenner *den andres begjær til det objektet det selv begjærer*.²⁸⁷ Vi må se denne relasjonen i samband med familiekompleksene. Det er da moren som blir til selvets aller første begjærsobjekt, i konkurransen med søskenet, samtidig som at *den udifferensierte tilstanden fortapes idet moren gjøres til et objekt*. Morsimagoet (lengselen tilbake til denne tilstanden) og imagoet av inntrenger (konkurrenten om begjærsobjektet) – begge disse dimensjoner gir liv til en *aggressiv* impuls hos subjektet. Det aggressive potensialet hos subjektet viser seg i den terapeutisk situasjonen, i analysandens *image* eller *imago*, hevder Lacan.²⁸⁸ Men mor- og søskenobjektet blir da *i seg* ikke så viktige som den selvets struktur de gir liv til: dets fundamentale *objekttap*, dets søken etter nye objekter, og dets forhold til den andre som rival.

Aggressiviteten er slik et utfall av kastrasjonen, enten den kastrerende andre er fars- eller søskenobjektet. Subjektets svar på denne situasjonen er å identifisere seg med ”overgriperens” rolle: den subjektet antar har tilgang på objektet for sitt eget begjær (far eller søsken).²⁸⁹ Konflikten kan på denne måten sublimeres, men slik sublimering erstatter aldri subjektets tap av denne urtilstanden, eller ”urtingen” – det ukjente objektet det leter etter, som konstituerer begjærsobjektene som substitusjoner. Og som resultat er psyken alltid markert av reaksjonen på tapet: en aggresjon uløselig knyttet til begjæret, et evig uforløst begjær, da substitusjonen aldri oppfyller den følelse av helhet før den andres inntrengelse.

Effektivt statuerer begjæret på denne måten også den paranoiske konflikten, knyttet (som hos Aimée) til den andre: den selvet kjemper mot er nettopp sitt idealjag, projiseringen av seg selv i den andres plass, eller *identifiseringen av seg selv i den andre*. Og som særtegnende for Lacans blikk på den paranoiske struktur, er det via galskapen selv, i betraktningen av mislykket ødipal identifisering, at strukturen avtegner seg.²⁹⁰

Begjæret fødes *med* kunnskapen om objektene (*co-naissance*) i inngangen til kompleksene og er dermed alltid kulturelt betinget – det er dette som adskiller begjæret fra lysten og naturen. Vi skal utdype disse betraktninger i forbindelse med Lacans innflytelser fra Kojève, hvor begjærets paranoiske aggressivitet som skissert i det foregående fremtrer som en kritikk mot surrealistenes tanke om frigjøring gjennom kjærlighet og begjær, underet og den konvulsive skjønnhet.

²⁸⁷ Ibid., 115.

²⁸⁸ Ibid., 103-104.

²⁸⁹ Vi har nevnt Lacan beskrivelse av ødipal identifisering i det foregående kapittelet, i forbindelse med Dalí. Se Lacan, *De la psychose*, 324.

²⁹⁰ Lacan, *Écrits*, 118.

Paranoisk kunnskap som en ambivalent kritikk

Etter å ha sett på begrepet om paranoisk kunnskap slik det figurerer i Lacans egne tekster, kan vi nå igjen se på forholdet til surrealismen. Vi har skissert surrealismen, på den ene siden, som en teoretisk posisjon: kritikken av den kulturelt produserte virkelighet; og på den andre siden, deres vidtgående aspirasjoner: som frigjøringen virkeligheten gjennom drømmen og automatismen, opphevelsen av virkeligheten til en surreell tilstand og samtidig et handlekraftig politisk alternativ. Resultatene, og de begrensninger som surrealismen selv møter og gjerne selv utforsker, må da bedømmes ut fra deres egen produksjon, og en eventuell kritikk er for oss kun interessant som formulert fra posisjoner som har forstått surrealismens idé og intensjoner.

Der forholdet på begynnelsen av trettitallet var avtegnet som en intellektuell dialog og en jamføring av interesser under en overlappende terminologi, karakteriseres Lacans videre tekster av et mer bevisst og reflektert forhold til surrealismens idé og resultater. I en viss (og ganske viktig) forstand, vitner dette om en mer substansiell innflytelse. Når, så å si, surrealismens ekstase har lagt seg, kan Lacan snarere *anvende* dens idéer. Vi kan gjennom surrealismen også se nærmere på den paranoiske kunnskapens mekanismer. Lacans ambivalente forhold til surrealismen kan settes opp i to punkter: 1) en anerkjennelse av deres teoretiske posisjon, og de verdifulle innsikter som følger av ”avdekkelsen” av den gales perspektiv, og 2) en kritikk av surrealistenes aspirasjoner om å overskride virkeligheten, for således å gjenfinne en høyere virkelighet i det surreelle. Punktene skal her henholdsvis belyses i forhold til Dalí's paranoisk-kritiske metode, og i forhold til begjæret og den problematiske tilstedeværelsen av ”den andre”, som mediert via Kojève.

Hos Dalí er både Narsissus-motivet og kompleksene gjennomgående temaer i hans billedkunstneriske virksomhet. Vi har nevnt *Métamorphose de Narcisse* og Dalí's motiver av Wilhelm Tell som illustrasjoner på hvordan han selv utforsker sin psyke, mellom begjær og kompleks. Disse motivene, som avgrensede enheter med flertydige meninger, kan med rette kalles psykoanalytiske objekter – eller gjerne, i lys av Lacan, imagoer av objekter. La oss først igjen se på *Métamorphose*, fra 1937 (Fig. 2). Verket avbilder Narsissus, bergtatt av sitt speilbilde i vannet, i følge Dalí adskilt fra en heteroseksuell gruppe.²⁹¹ Ved siden av

²⁹¹ Salvador Dalí, ”Métamorphose de Narcisse. Poème paranoïaque”, 2. Gjenpublisert av *Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres*, 2008. http://www.salvador-dali.org/media/upload/pdf/PoemaMetamorfosiNarcisFR-noticies_fr_home_101.pdf (oppsøkt 02.03.2010).

Narsissus, et nytt objekt som avspeiler hans figur: en hånd som holder et egg, av hvilken en blomst springer ut. Dalí beskriver i det komplementære diktet:

Første Port-Lligat fisker: Hva er det med den gutten, som hele dagen stirrer på seg selv i sitt gjenskinn?

Andre fisker: Om du virkelig vil vite det (han demper stemmen) har han en blomsterknopp i hodet. "En knopp i hodet [*Oignon dans la tête*]," på katalansk, referer eksakt til det psykoanalytiske begrepet "kompleks". [...]

Narsissus utsletter seg selv i den kosmiske vertigo
i det aller dypeste, som
synger
hans eget bildes kalde og dionysiske sirene.
Narsissus' kropp flyter ut og fortapes
i avgrunnen av sitt eget speilbilde [...] ²⁹²

Blomsten som springer ut av egget identifiserer Dalí med sin kjære Gala: "[...] den nye Narsissus, Gala – min narsissus". ²⁹³ Det foreligger her teoretiske koblinger til Lacans paranoiske kunnskap: i komplekset, speilbildet, fordoblingen og tapet av selvet, den dionysiske sirene – som kan kobles til subjektets grenser og den paranoiske aggressivitet, den homoseksuelle narsissismen, og forvandlingen til nye objekter eller idealobjekter. Dalís verk er preget av de samme betraktninger som Lacans paranoiske kunnskap, og er i følge ham selv også det første dikt og maleri "oppnådd alene gjennom den integrerte bruken av den paranoisk-kritiske metode". ²⁹⁴ Dalí anså da også sin metode som en teori om surrealistisk kunnskap, og i følge Schmitt forutgår Narsissus-motivet Lacans tekster om paranoisk kunnskap. ²⁹⁵

Vi har sett på hvordan de to kommer sammen i formuleringen av tolkningsdeliret. Tolkningen kan knyttet til imagoets, bildets, plass – som rommet for meningsforskyvninger og substitusjoner, fordoblinger og "pseudohallusinasjoner", sublimeringer og regresjoner – hvilke er felles for Lacans utlegninger av kunnskapen og Dalís paranoisk-kritiske bilder. Tolkningsdeliret er en term som Lacan opprettholder på den måten at objektene tillegges en personlig og symbolsk verdi – *mis-en-scène* av og for subjektet. Dalís *Métamorphose* viser ikke bare den symbolske betydningen, men skisserer også selve fortolkningen – hvordan objektet forvandles til å fungere symbolsk. Vi har sett på Dalís teori bak slike forvandlinger.

²⁹² Ibid., 1-3.

²⁹³ Ibid., 5.

²⁹⁴ Ibid., 1.

²⁹⁵ Se eks. Finkelsteins introduksjon til Dalís paranoisk-kritiske skrifter, i Salvador Dalí, *The collected writings of Salvador Dalí*, overs. og red. av Haim Finkelstein (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 273; Schmitt, "Dalí et Lacan": 133. En kan peke på flere bilder med overlappende tematikk; et annet interessant motiv er Dalís motiver av ansikter som avbilder seg i omverdenens kaos, som eksempelvis hans *Visage paranoïaque* publisert i *Surréalisme au service de la révolution*, nr. 3-4, eller *Le grande paranoïaque* fra 1936.

Dalí og surrealistene gjerne vil underminere kategoriene tid og rom. Imagoet i den paranoiske virkelighetskonstitusjonen er en plass hvor disse oppheves, og hvor logiske prinsipper er sekundære. Lacan vektlegger dette. Imagoets virkelighet er regressiv, men også tidløst til stede i psyken. Komplekset er således et "complexe spatio-temporel imaginaire":

[Imagoet] virker for meg korrelativt til en evig utstrakt plass, det vil si udelelig, [...] og til en tid lukket mellom forventning og utløsning [*l'attente et la détente*], en tid definert av faser og repetisjoner. [*Identifikasjonen*], som er et ikke-reduserbart fenomen, og *imagoet* lar seg på denne måten definere i det imaginære tidrom-komplekset som har som funksjon å realisere den identifikasjon som opphever [*l'identification résolutive*] en psykisk fase; med andre ord, en metamorfose av individets forhold til sitt medmenneske [*semblable*].²⁹⁶

Lacan beveger seg her i samme område som Dalís psyko-atmosfæriske-anamorfiske objekter, samtidig som at "repetisjoner" og "metamorfoser" er de primære karakteristika i Dalís imaginære landskap – spesielt i hans verk fra trettitallet. På samme måte tematiserer Dalís berømte motiver av de smeltende klokker en kritikk av rasjonell tid.²⁹⁷

Det er også en spesiell kobling mellom Lacan og Dalí i forholdet mellom subjektet og dets visuelle felt, som knytter subjektet til dets omverden (eller *Umwelt*). Hanjo Berressem har pekt på det visuelle forholdet mellom *det reelle* (den urepresenterbare virkeligheten) og det imaginære, som en struktur Lacan deler med Dalí. Dalí hevder i "La conquête de l'irrationnel" ("Erobringen av det irrasjonelle") at han vil finne det konkrete irrasjonelle bildet av virkeligheten i sin et paranoisk-kritisk aktivitet – en irrasjonell kunnskap, som tar form som en intuitiv tilgang til den fenomenale (altså som knyttet til fenomenet) virkeligheten. For Dalí er dette bilder som ikke kan medieres gjennom språket, og således heller ikke forstås.²⁹⁸ Mens subjektet hos Lacan møter en reell, usymboliserbar, vikelighet i synsfeltet, som i persepsjonen struktureres i henhold til begjæret. Denne persepsjonen er på samme vis primær, da den forutgår en språklig-symbolsk kunnskap. Den er en illusjon av realiteten, eller "reell illusjon", hevder Berressem.²⁹⁹ Lacans identifiserende kunnskap ligger i så måte nært til Dalís konkrete irrasjonalitet.³⁰⁰

²⁹⁶ Lacan, "Propos sur la causalité psychique" i *Écrits*, 188. "Semblable" er et uoversettelig ord i Lacans mening – sin likemann, sin lignende, eller sin andre. For Lacan konnoterer begrepet nettopp den måte selvet gjenkjenner seg selv i den andre.

²⁹⁷ Dalí, *Collected writings*, 272.

²⁹⁸ Dalí, "The conquest of the irrational", *Collected writings*, 265-267. Dette er et svært utilgjengelig verk som, meg bekjent, ikke har blitt gjenpublisert på fransk siden 1935. Da det ikke foreligger noe samlet utgave av Dalís skrifter på fransk, har jeg her benyttet meg av Finkelsteins oversettelse.

²⁹⁹ Hanjo Berressem, "Dalí and Lacan: Painting the imaginary landscape" i *Lacan, politics, aesthetics*, red. av Willy Apollon og Richard Feldstein (New York: State University of New York Press, 1996), 266.

³⁰⁰ Berressem gir flere eksempler på strukturelle likheter mellom Lacan og Dalí, og mener at "Dalís bilder gir oss en perfekt 'tekst' for en visuell tilnærming til Lacans topologi." Ibid., 289. Men han baserer seg da på Lacans senere topologi – det imaginære, reelle og symbolske – som blir fort anakronistisk for vårt perspektiv.

Lacans imago av objektet kan slik også på begjærets plan ses i sammenheng med Dalís objekter som fungerer symbolsk. Vi definerte virkelighetens (realitetens) objekter hos Lacan som substitusjoner strukturert etter utviklingen av den stadige konflikten mellom komplekset og den ”vitale situasjonen”. Objektene blir da enten sublimeringer eller inverteringer, men i begge tilfeller er objektet begjærets manifestasjon. Begjæret sensureres i en viss forstand aldri, da det alltid får et eller annet form for utløp gjennom objektet – også når det når sin egen grense og slår ut som inversjon. Slik at når vi identifiserer definerte objekter med utstrekning og varighet er det etter begjærets bilde, innenfor rammene av den kulturelle definisjon vi har angitt. På samme måte har vi har understreket at Dalís malerier avbilder begjæret i sitt møte med komplekset.

Om Dalís metamorfose i Narsissus-motivet kan sies å representere Lacans teori om den paranoiske kunnskapens struktur, ser det på motsvarende vis ut til at Dalís ulike objektgjøringer av virkeligheten kan hjelpe Lacan til å teoretisere over denne *imaginære* kunnskapen. Imagoets flertydighet og billedlige karakter hos Lacans subjekt er således analog til Dalís – både teoretiske og kunstneriske – utforskninger av objektet. I så fall virker Lacan å ta i bruk Dalís idé om det symbolske objektet i sin egen diskurs, hvor dets dalíanske karakter antar en annen mening i hans system: som subjektets objektgjørende utvikling. Begreper som *Narsissus-myten*, *objektet* – dets symbolske, personlige og flertydige dimensjoner, og *metamorfosen* avslører videre en språklig nærhet. Vi skal se at Narsissus-myten fulle betydning for Lacan vil kompletteres i artikkelen om spillstadiet.

Det *reelle* og usymboliserbare objektet derimot, som knyttet til *morsimagoet*, forblir umulig og fortapt for Lacan. Som vi så i ”L’Agressivité”, er det dette tapet som føder den aggressive impulsen, sammen med identifiseringen av den andres posisjon og den andres begjær til selvets begjærsobjekt. Vi skal se videre på dette forholdet i lys av Kojèves utlegning av det hegelianske begjæret. Kojèves Hegel-seminarer ved *École pratique des hautes études* fra 1933 til 1939 gir Lacan et viktig forståelse av begjæret og et perspektiv som lar ham skissere begjærets rolle i den paranoiske kunnskapen. Med det avdekkes også et teoretisk ståsted som kan leses som en kritikk av surrealistenes aspirasjoner mot en kjærlighetens frigjøring.

Alexandre Kojève får ofte æren for å ha introdusert Hegel til den franske filosofien, og ses derved som en foreløper til eksistensialistene (eksempelvis Sartre, de Beauvoir og Merleau-Ponty). Et par ord om dette: Bruce Baugh har redegjort for en epokegjørende nylesning av Hegel i Frankrike via Jean Wahl og Alexandre Koyré som starter i 1929. Også Roudinesco vektlegger en tidligere resepsjon, og har pekt på lignende motstandsmekanismer

mot Hegels lære som mot Freuds, forut for Kojève.³⁰¹ Vi har også sett på surrealistenes tidlige anvendelse av det hegelianske systemet. På samme måte som med Freud er det også et nytt bilde av Hegel som oppstår ved denne nylesningen. Den franske hegelianismen på trettitallet tar i første rekke utgangspunkt i *Åndens fenomenologi*. Mens Wahl og Koyrés lesninger (i følge Baugh) sirkulerte rundt begrepet ”den ulykkelige bevissthet”,³⁰² tar Kojève fatt på begreper som begjær og selvbevissthet, i dialektikken mellom herre og trell.

For Kojève er menneskets væren og kulturen essensielt definert av det menneskelige begjæret, som adskiller det fra det dyriske. Det menneskelige begjæret er et begjær etter den andres begjær – det vil si et begjær etter selv å være objektet for den andres begjær. Først ved slik *anerkjennelse* fra den andre oppnår menneske ekte *selvbevissthet*, som opphever det fra sin væren som *natur*, hevder Kojève.³⁰³ Forholdet mellom to mennesker statueres av en modell for individets møte med sin andre, som utspiller seg som en kamp på liv og død, hvor taperen må ta rollen som trell som anerkjenner den andre som herre. Men herren vil likevel aldri oppnå selvbevissthet, hevder Kojève, da trelle som anerkjenner herren selv ikke er anerkjent av noen andre. Trelle er slik kun et objekt, på lik linje med naturen, og den anerkjennelse herren nyter er verdiløs annet enn nettopp som nytelse av naturen.³⁰⁴

Muligheten til selvbevissthet, eller selvrealisering, ligger da hos trelle, som er den som har innsikt i forholdet og bevissthet om anerkjennelsens vesen og den anerkjentes plass. Trelle begjærer den andres plass, og det er dette som definerer det *menneskelige*, kulturelt betingede, begjæret. Mennesket er derfor alltid *tilblivende*: om det oppnår selvbevissthet, slutter det å være menneske, fordi det slutter å begjære. Menneskeligheten er en negativ væren, definert ut fra sin søken etter selvrealiseringens stabile form. For marxisten Kojève er det da trelle, altså arbeideren, som er det ekte mennesket, og som også kan oppnå en delvis selvbevissthet idet at han er den som bearbeider, og således hever seg over, naturen.³⁰⁵

For Lacan, i den grad han har vært opptatt av marxismen, er den etter krigen vesentlig skrevet inn i hegelianske figurer eller i et psykoanalytisk begrepsapparat. Konflikten om Aimée kan gjenleses i lys Kojève: hun ønsker selvrealiseringen, hun ønsker selv å bli begjært,

³⁰¹ Roudinesco, *HPF II*, 135-137; Baugh, *French Hegel*, 21-28.

³⁰² Begrepet refererer til subjektets fremmedgjøring som en negativ væren. Subjektet utvikler seg ved stadig å negere seg selv, og igjen vende tilbake til seg selv jamfør Hegels dialektikk. Den ulykkelige bevissthet tar da feste ved denne negative væremåte, som vi skal se gjengår også hos Kojève. Baugh, *French Hegel*, 23.

³⁰³ Kojève, *Introduksjon til lesningen av Hegel*, 13. Dette verket har en spesiell natur, som fortjener et par ord. Teksten er en transkripsjon av Kojèves forelesninger (med vekt på ”lesninger”, da de bestod av Kojèves høytlesninger av, og kommentarer til *Åndens Fenomenologi*), brakt i penn av Raymond Queneau, på bakgrunn av hans egne notater. Kanskje kan en foreslå at denne teksten selv har en viss psyko-atmosfærisk-anamorfisk karakter?

³⁰⁴ Ibid., 17-25.

³⁰⁵ Ibid., 25-34.

og hun begjærer den andres plass *som hun antar har sitt begjær anerkjent*. La oss forsøke å forklare. Først: *selvbevissthet* konstitueres for Lacan i møtet med den andre, men som en *objektgjøring av selvet* (altså en kan kun være bevisst seg selv som et objekt). Videre, kan denne objektgjøringen knyttes til Kojèves utlegning av begjæret: Jeget (*le moi*) konstitueres vesentlig som et objekt som forsøker å posisjonere seg selv for den andres begjær: moren, eller substitusjonsobjektet for moren, sitt begjær. Dets begjær er slik å vinne den andres begjær; med andre ord, *å ha sitt begjær anerkjent av den andre*. Begjæret er således fullstendig kulturelt betinget – det finnes ikke noe begjær utenfor dette forholdet til den andre. Dette er en vesentlig mekanisme i Lacans teori om objektgjøringen:

[D]en første effekt av *imagoet* som viser seg hos mennesket er en effekt som *fremmedgjør* subjektet. Det er i den andre at subjektet identifiserer seg selv og først blir seg selv bevisst [s'éprouve]. Et fenomen som virker mindre overraskende når vi ser på dets opphav i de fundamentale sosiale betingelser for menneskets *Umwelt* [...] Selve menneskets begjær, sier [Hegel], konstitueres under mediasjonens tegn: det er begjæret etter anerkjennelse av ens eget begjær. Det har som objekt den andres begjær, i den betydning at mennesket ikke konstituerer noe objekt for sitt begjær uten en viss mediasjon. Dette blir tydelig i dets tidligste behov, eksempelvis i det at dets mat må tilberedes; og vi gjenfinner dette i hele utviklingen av dets tilfredsstillelser, som begynner med konflikten mellom herre og trell og beveger seg gjennom hele arbeidets dialektikk.³⁰⁶

Også Lacans "tendens mot døden" kan ses i lys av Kojève. Kampen mellom herre og trell er en kamp til døden; en må være villig til å ofre livet, ens natur, for anerkjennelsen som menneske. Det er frykten og innsikten i døden – "den absolutte herre" – som lar mennesket se sitt avgrensede vesen. Døden, som herrens plass, er en stabil og absolutt tilstand, mens trellen selv er i en stadig uforløst bevegelse i begjæret etter herrens plass. Taperen, trellen, kan velge døden, og heve seg over naturen ved å unngå å objektgjøre seg for herren.³⁰⁷ Lacan knytter forholdet til døden og tendensen mot det fullendte, til morsimagoet og det udiffereensierte forholdet til virkeligheten før den andres inntrengelse. Menneskets væren er preget av en *mangel* og lengsel etter denne utilstanden, eller uobjektet (som morsimagoet representerer), som en, som med døden, ikke kan vite noe om. Det er dette ukjente objektet, eller "Tingen" en leter etter, som umuliggjør begjærets oppfyllelse. "Tingen" er det som forutgår, skaper og forklarer begjæret til de substituerte objektene. I selve sin skapelse, i kastrasjonen og objektgjøringen, bekrefter begjæret sin egen umulighet.³⁰⁸

³⁰⁶ Lacan, "Propos sur la causalité psychique" i *Écrits*, 181.

³⁰⁷ Kojève, *Introduksjon til lesningen av Hegel*, 27.

³⁰⁸ Det skal her nevnes at "Tingen" (Freuds das Ding, som med fordel kan ses i lys av Kants *Ding-an-sich* (Tingen-i-seg)) er et begrep som først og fremst introduseres i 1955, i Lacans foredrag "La chose freudienne ou Sens de retour à Freud en psychanalyse" (Lacan, *Écrits*, 401-436). Likevel er "Tingen", som det usymboliserbare objektet, tydelig til stede allerede fra artikkelen om familiekompleksene, knyttet til separasjonskomplekset og morsimagoet. Lacan sier her: "Det er motstanden mot separasjon som grunnlegger kompleksets positive mening,

På disse to måter er den paranoiske kunnskapens objektgjøring knyttet til begjæret: Som objektgjøringen av seg selv for den andres begjær, og som objektgjøringen av substitusjoner for ”Tingen” – et forhold som betinges av kastrasjonen og den problematiske tilstedeværelsen av den andre. Slik ser vi at Lacan henimot surrealistene teoretiserer over begjærets umulighet, som betinget av *objekttapet* og den andre. Dette begjærsforholdet kan ses som et svar på surrealistenes utilfredshet med virkeligheten, og et pessimistisk syn på kjærlighet og frigjørelse, som nødvendigvis alltid vil betinges av begjærets konfliktfylte natur – som betinget og begrenset ved selve inngangen til kulturen. Følger vi Lacans argument kan surrealistenes streben mot det absolutte ses som en streben mot døden, en lengsel etter det tapte uobjektet som nødvendigvis alltid vil være uinnfridd. Langt fra å løse konflikten mellom subjekt og objekt, slik Crevel hadde forespeilt seg, fremhever Lacan at objektet alltid defineres på subjektets premisser, og således nødvendigvis på begjærets premisser. Kanskje er det surrealistenes utforskning av objektet via begjæret, som hos Dalí, som lar Lacan komme til denne konklusjonen. Like fullt, objektet utenfor, dets eksistens i seg forblir ukjent for subjektet. Uansett hvor mange ganger Breton medierer rosens bevegelse – som i eksempelet fra første kapittel – kommer rosen aldri til sin absolutte, surreelle, tilstand.

Vi merker oss ”den andres” ambivalente rolle; som samtidig potensielt begjærsobjekt og potensiell konkurrent. I teorien om speilstadiet belyses den tredje dimensjonen av dette begjærsforholdet ytterligere: hvorledes selvet fremtrer som en annen, hvilket muliggjør det medierte begjærsforholdet, som vi har definert som objektgjøringen av seg selv for den andres begjær. Selvets drama utspilte seg som en relasjon mellom jegobjektet og den andre som objekt, som vi vektla som en transitiv relasjon. Det vil si at subjektets identifikasjon av seg selv vesentlig er en identifikasjon *av seg selv som en annen*. Hos Aimée var det nettopp disse tre dimensjoner som ikke ble holdt adskilt: hennes voldshandling var rettet både mot det objektet hun begjærte og det hun konkurrerte mot (altså hun begjærte den andres plass, den som hadde sitt begjær anerkjent). Like fullt var den andre *som seg selv* som hun egentlig rammet med handlingen. Som hos Kojève streber subjektet etter den andres plass; for Lacans subjekt er denne plassen alltid uoppnåelig fordi det ikke er den andre som besitter denne plassen, men subjektet selv, som dets eget objekt og idealjeg.

det vil si imagoet av det pleieforholdet det tenderer mot å gjenskape. Dette imagoets innhold skapes av følelsene i den aller tidligste alder, men har ingen annen form enn en mental organisering. Siden dette stadiet er forut for objektgjøringen, ser det ut til at dets innhold ikke kan representeres for psyken. Likevel reproducerer det seg i de mentale strukturer, som en modell [...] for senere psykiske erfaringer.” Lacan, *Les complexes*, 28. Samtidig har det i sammenheng med familiekompleksene blitt påpekt hvordan objektgjøringen hos Lacan uttrykker en *mangelrelasjon* til objektet (Ibid.). Det er denne kløften som indikerer ”Tingen”.

VI. Til en teori om mennesket

”Je est un autre.”³⁰⁹

- Arthur Rimbaud

”O evige teater, du befaler oss ikke bare for å spille en annens rolle, du dikterer den også. Vi maskerer oss i dens likhet, slik at speilet vi stiller oss foran reflekterer et fremmed bilde.”³¹⁰

- André Breton

”Barnets første ’uskyldige’ valg av identifikasjoner bekrefter ingenting annet [...] enn den galskap gjennom hvilken mennesket tror det er et menneske. Et paradoksalt uttrykk som dog tar sin fulle gyldighet med tanke på at mennesket er mye mer en sin kropp, samtidig som at det ikke kan vite noe annet om sitt vesen.”³¹¹

- Jacques Lacan

Lacans artikkel om speilstadiet, ”Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je” (”Speilstadiet som konstitutiv for jeg-funksjonen”), utgis endelig i 1949, og er gjerne det stedet hvor ”bildet av Lacan” begynner å ta form. Artikkelen behandles ofte slik den peker frem mot Lacans senere utdypelser og teoretiske videreutviklinger, eller slik teorien skrives inn i nye problemkontekster. I den foreliggende historien derimot, markerer artikkelen sluttpunktet for det ”bildet” som her er forelagt, og en kulminasjon av problematikken rundt paranoia og paranoisk kunnskap. Med dette menes at selve problematikken i speilstadiet må forstås på bakgrunn av Lacans teori om paranoisk kunnskap, samtidig som at artikkelen også innfører et nytt nivå. Den mest vesentlige forskjell er at Lacan nå fremlegger modellen av speilstadiet som en teori om mennesket; like fullt er dette først og fremst en forskyvning i forhold til Lacans intensjoner med teksten. Vi har allerede sett på modellen om speilstadiet i Lacans teori om familiekompleksene, og de to påfølgende artiklene ligger også tett opp til problematikken i speilstadiet. 1949-utgaven relaterer også til surrealismen på flere nivåer. Vi ser først på teksten, og deretter på koblingene til paranoisk kunnskap og surrealismen.

Teorien om speilstadiet

Når barnet er mellom seks og atten måneder gammelt vil det oppdage at bildet i speilet er bildet av det selv, og knytte sammen det visuelle med den realitet av objekter som det visuelle

³⁰⁹ ”Jeg er en annen.” Arthur Rimbaud, brev til Georges Izambard (mai 1871), trykt i Arthur Rimbaud, *Lettres du voyant*, red. av Gérard Schaeffer (Genève: Librairie Droz, S.A., 1975), 113. Sitatet får stå på fransk, da oversettelsen ikke formidler tredjepersons formen. Rimbaud skriver ”Je est un autre”, og ikke ”Je suis un autre”.

³¹⁰ Breton, ”Introduction au discours sur le peu de réalité” i *Œuvres Complètes*, 2:266.

³¹¹ Lacan, ”Propos sur la causalité psychique” i *Écrits*, 187-188.

fordobler. Denne aktiviteten avslører en "ontologisk struktur for menneskets verden, som plasserer seg [*s'insère*] i våre betraktninger om den paranoiske kunnskap", ifølge Lacan.³¹² Bildet i speilet fungerer som et *idealjeg*, som barnet jublende antar³¹³ og identifiserer seg med. Identifikasjonen forutgår dialektikken med den andre, og er rettet seg mot et ideal i den forstand at barnet opplever en gledesrus ved å erfare seg selv som en stabil mental helhet; dets fragmentariske forestillinger og ukontrollerte bevegelser samles i bildets enhet. Samtidig er dette også en avgjørende fremmedgjøring av selvet; det vil alltid være en kløft mellom selvet slik det opplever seg selv som objekt og som senter for sin egen realitet – en kløft som aldri fullt ut kan oppheves via syntese i subjektets utvikling.³¹⁴ Bildet knyttes via det visuelle til imagoet av en selv, som kan vise seg i drømmer, hallusinasjoner eller i den terapeutiske situasjonen.

Lacan viser til forsøk fra biologien, som hos visse dyrearter har vist at et individs syn av sitt eget speilbilde vil, likt som synet av et annet individ av samme art, lede til dets kjønnsmodning. Men, hevder Lacan: "Vi har selv påvist i den sosiale dialektikken som strukturerer menneskets kunnskap som paranoisk, hva det er som adskiller [dets kunnskap] som mer autonom enn dyrets i forhold til begjærets domene, men som samtidig også betinger den i den *virkelighetens fattighet* [*le peu du réalité*] som surrealistene deri har forkynnet."³¹⁵

Forholdet mellom selvet og dets bilde, eller bildet av den andre, kaster videre lys over subjektets oppfatning av rom: som fenomenologisk betinget og som konstituert av forholdet til den andre. Det er dette som skaper menneskets *Umwelt*, og som viser til dennes sosiale karakter. Hos mennesket, i motsetning til hos dyret, peker denne romdimensjonen mot en fundamental splittelse i dets persepsjon, som forutgår selv den sosiale dialektikken: nemlig i det at mennesket som spedbarn ikke gjenkjenner helhetlige objekter i omverdenen, men utvikler en *Innenwelt* til hvilken introduksjonen av en *Umwelt* av objekter fremstår som en fremmed verden. Altså, spedbarnets forhold til dets virkelighet er udifferensiert. Det er på denne måten en må forstå Lacans utsagn at mennesket er født prematurt.³¹⁶

Videre fører dette forholdet mellom *Innenwelt* og *Umwelt* til en spesiell subjektiv tidsdimensjon, hvor subjektets tilblivelse i historien er i en dialektisk utvikling i det problematiske forholdet mellom *Innenwelt* og *Umwelt*. Dette forholdet defineres av relasjoner

³¹² Jacques Lacan, "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je" i *Écrits*, 94.

³¹³ Lacan bruker her *assumer* og *assomption*, som kan bety både at selvet *antar* at bildet er det selv og at det direkte *antar* bildets plass, plasserer seg selv i bildet. Ibid.

³¹⁴ Eller som kun "asymptotisk" kan nærme seg, i følge Lacan (altså nærmere og nærmere mot det uendelige). Ibid.

³¹⁵ Ibid., 96. *Le peu du réalité* er en umiskjennelig referanse til Bretons tekst.

³¹⁶ Ibid.

som utilstrekkelighet og antesipasjon (snarere enn rasjonell tid, eller syntese mot enhet), som markerer kløften mellom selvet og jegobjektet. En forventer å kunne realisere seg selv, men en er alltid utilstrekkelig i dette henseende, gitt at en selv alltid er en annen – et objekt utenfor.

Denne erfaringen av selvet, som splittet mellom dets *Innenwelt* og *Umwelt* er tilgjengelig i den psykoanalytiske (terapeutiske) situasjonen. Lacan skrev i "Au-delà" at *l'image*, eller imagoet, først måtte assimileres med det reelle (usymboliserbare), og videre hevder han i "L'Agressivité" at pasienten kan induseres i en kontrollert paranoisk tilstand, for på denne måten å bevisstgjøre sin konflikt.³¹⁷ I en slik tilstand, som i drømmen, vil imagoet avbilde selvets oppløsning: fantasier av fragmentariske bilder av ens egen kropp (*corps morcelé*), løse eller fordoblede kroppsdelar og organer, mutasjoner eller artifisielle utvokster av kroppen – som i Hieronymus Boschs bilder, skriver Lacan. Motsvarende symboliseres dannelsen av jeget som en beskyttet beleiring (*camp retranché*) eller festning, eller et stadium – en *arena* hvor selvet angripes av krefter utenfra.³¹⁸

Spilstadiet forutgår slik den sosiale dialektikken, hvis overgang beskrives som "[...] den paranoiske fremmedgjøringen hvor det spekulative jeget blir til det sosiale jeget."³¹⁹ Samtidig er det nettopp det at selvet oppfatter seg selv som et objekt, som utløser den sosiale dialektikken og subjektets paranoiske kunnskapsform. Det er etter den *primære* narsissismen, i spilstadiet, at den *sekundære* trer inn, i identifikasjonen med den andre i den paranoiske kunnskap. Lacan legger med andre ord sin egen mening i disse freudianske termene:

I det øyeblikket hvor spilstadiet fullbyrdes, begynner – via identifiseringen i *imagoet* av ens identiske andre [*semblable*] og den opprinnelige primitive sjalusis drama – den dialektikken som derfra vil knyttes til sosialt utviklede situasjoner. Det er dette øyeblikket som endelig tipper hele menneskets kunnskap [*savoir*] inn i dets mediasjon med den andres begjær, som konstituerer dets objekter i en abstrakt ekvivalens i konkurransen med den andre, og som gjør jeget til et apparat til hvilket presset fra instinktene utgjør en fare – om enn disse svarer til en naturlig modningsprosess. Selve denne modningens normaliserende funksjon vil hos mennesket være avhengig av kulturens intervensjon: slik en ser i valget av det seksuelle objektet i ødipuskomplekset.³²⁰

Det skisseres her en naturens libido (instinktene) og en kulturell libido; det er da selve gapet mellom disse som skaper det aggressive paranoiske *begjæret*, og tendensen mot døden og det absolutte (som hos Kojève), da den kulturelle libidoen alltid er utilstrekkelig henimot naturen.

³¹⁷ Ibid., 85, 109

³¹⁸ Ibid., 97. Slike krefter symboliserer da Freuds "detet" (*le ça* eller *das Es*), som det driftsrelaterte og dyriske – det som ikke er jeget, men som likevel er en del av selvet.

³¹⁹ Ibid., 98.

³²⁰ Ibid. Med objektets abstrakte ekvivalens, mener Lacan den måten et hvert objekt kan substitueres eller sammenlignes med et annet. Se Jacques Lacan, "Some reflections on the ego", foredrag holdt for *British Psycho-Analytical Society*. 02.05.1951, gjenpublisert i *International Journal of psychoanalysis*, vol. 34 (1953): 12.

Om paranoisk kunnskap og surrealisme i speilstadiet

Mye kan sies for å fylle rommet mellom linjene i denne korte og kondenserte programmatisk tekst for ”bildet av Lacan”. Vi skal her først og fremst anse den måten teksten selv belegger at den paranoiske kunnskapen står i et forhold til surrealismen, og at disse har en plass i teorien om speilstadiet. La oss se på hvorledes disse dimensjoner kaster lys over enkelte mekanismer i teorien om speilstadiet.

Lacan hevder følgende: 1) Speilstadiet tar del i betraktningene om den paranoiske kunnskap. 2) Menneskets kunnskap om omverdenen adskiller seg fra dyrenes, gjennom begjærets medierte form, og skisserer surrealistenes misnøye med virkeligheten. Vi ser på den første referansen:

Vi har påpekt koblingene mellom Dalí og Lacan, i deres utlegninger av paranoia, i Narsissus-myten og i det symbolske objektet, som lot seg definere i en subjektiv utstrekning av tid og rom. Alle er definerende for den paranoiske kunnskapen, og tar sin plass i artikkelen om speilstadiet. Artikkelen viser videre hva som forutgår den paranoiske kunnskapen; den forklarer diskrepansen mellom subjekt og objekt som den paranoiske kunnskapen bygger på, slik denne først spiller seg ut i den transitive relasjonen mellom selvet og den andre. På denne måten gjentas, og universaliseres Aimées konflikt: jeget struktureres etter et *idealbilde* av seg selv, som tilsvarende den fundamentale første objektgjøringen av selvet. Samtidig avdekker denne kløften at jeget alltid en annen, et objekt og en fremmed.

Som psykens struktur er det da ikke hva som ligger mellom subjekt og objekt som utspiller seg (som mellom Freuds lyst og realitet) men hvordan denne antagonismen gjenproduserer seg videre i hver nye objektgjøring av virkeligheten. Speilstadiet er slik nettopp en teori om jegets paranoiske struktur: Selvet er verdens sentrum, som underlegger alle objektene seg selv, til den grad at alle objektene er rettet mot en selv og definert i forhold til ens eget begjær. Men samtidig projiserer subjektet seg selv som et objekt, det konstituerer seg selv i identifikasjonen med andre objekter og det stiller krav til dette objektet. Som en megalomani utspiller subjektets rolle seg både som en solipsisme og som jegobjektets utopiske rolle, mens som forfølgelsesdelir rettes all virkelighet mot en selv samtidig som at forfølgeren nettopp er idealjeget – objektet utenfor. Subjekt og objekt byttes om og fordobles, men møtes aldri. Og Aimée har over femten år senere fremdeles en essensiell rolle for Lacans teori om mennesket.

Vi ser videre på Lacans referanse til surrealismen. Utsagnet sirkler inn, og virker å bekrefte hvorledes teorien om det paranoiske begjæret i forrige kapittel ble skissert som en kritikk av surrealistenes aspirasjoner om overskridelse. Samtidig er det en kritikk som

betingelser erkjennelsen av deres teoretiske posisjon: Lacan, ved slik å bekrefte virkelighetens fattighet, anerkjenner og inntar nettopp med det surrealistenes holdning overfor virkeligheten.

Surrealistene hadde ingen doktrine, hevdet Nadeau, som vi så i første kapittel. Likevel lot det seg skissere en teoretisk posisjon i deres kritikk av det som produserte virkeligheten, og et ønske om dens overskridelse. Det har også blitt nevnt i det foregående at en kritikk av surrealismen må skisseres fra et ståsted som forstår dens idé. Lacan nevner da Hieronymus Bosch, og Bosch kan kanskje ses som et billedkunstens svar på Sade som innflytelseskilde for surrealistene.³²¹ Lacans anvendelse av Boschs som bilde på subjektets oppløsning kan også ses som en evaluering og forskyvning av surrealistenes problematikk.

Det er vanskelig å se Boschs malerier som representative for en kjærlighetens revolusjon; men vi må da minnes hvorledes surrealistenes kjærlighetsbegrep, nettopp som et negerende uttrykk, var befengt av både et *kritisk* og et *overskridende* uttrykk. Og overskridelsen var ikke nødvendigvis alltid av utopisk karakter. Kjærligheten er da heller ingen doktrine, men en utforskning, gjennom det antatt undertrykte begjæret. Lacan bruker uttrykket *corps morcelé* (fragmentert kropp); *cadavre exquisite* (utsøkt kadaver) er et relatert uttrykk, og refererer til surrealistenes eksperimenter hvor hver og en tegnet ulike kroppsdelar som ble satt sammen til en hel figur. Som et interesseløst eksperiment gav surrealistene liv til et imaginært landskap som skulle prege surrealismens billedregister. Et talende eksempel er den tyske surrealisten Hans Bellmer, hvis uttrykk veldig eksplisitt avbilder begjærets mørkere sider, som muterte og fragmenterte kropper. Hans *die Puppe* (Dukken) var en plastikkskulptur som i ulike positurer fremstilte en ung kvinnekropp i slike muterte, og nokså forstyrrende, former. Disse var avbildet i sjette utgave av *Minotaure* fra desember 1934, under tittelen *La poupée*. Lacan tar også opp Bosch og imagoet av den fragmenterte kroppen både i "Les complexes" og i "L'Agressivité", knyttet til kroppen og til dukken. Lacan viser til barnets fantasier om kroppslig mutasjon, som barnet som river i stykker sin dukke.³²²

Nok en gang, poenget er ikke her å avgjøre om akkurat denne Lacans dukke egentlig er Bellmers, men å vise at surrealismens tematikk og produksjon kaster et vesentlig lys over Lacans tekster fra perioden. Surrealistene avdekker et mørkt og aggressivt begjær, og det er

³²¹ Sarane Alexandriane, selv senere medlem av den surrealistiske gruppen holder Bosch som den surrealistiske billedkunstens viktigste forløper, og et mønstereksempel for surrealistene. Sarane Alexandrian, *Surrealist art*, overs. av Gordon Clough (London: Thames and Hudson, 1985), 10.

³²² Hal Foster, "Armor Fou", *October*, vol. 56 (vår 1991): 83, n49; Malcolm Bowie, *Lacan* (London: Fontana Press, 1991), 215-216, n6; Lacan, *Les complexes*, 60; *Écrits*, 105. Flere andre illustrasjoner kan her nevnes. Betegnende for tematikken er eksempelvis en scene fra Dalí og Luis Buñuels berømte surrealistiske film "Un chien andalou" ("Den andalusiske hund") fra 1929, hvor en avkuttet hånd spiller en vesentlig rolle. Som en illustrasjon av begjæret, vekker synet av denne hånden – og synet av at kvinnen som oppbevarer den blir overkjørt av en bil – en aggressiv seksuell lyst hos tilskueren fra vinduet.

nærliggende å spørre seg om slik aggressivitet kan motivere Lacans *paranoiske begjær*, gitt at vi flere andre steder har avdekket en nærhet mellom Lacan og surrealistene, og gitt at Lacan bekrefter en bevissthet om surrealistenes posisjon i sine formuleringer om begjæret i teorien om speilstadiet. I så fall kan surrealistenes utforskning av imagoet ses som en kilde til det oppløste selvet som Lacan skisserer – på lignende vis som vi har foreslått at Lacans artikkel om Papinsøstrene kunne ha bidratt til en mer dyster vending innenfor surrealismen, som allerede hadde bevegde seg bort fra den politisk-kommunistiske aspirasjonen om revolusjon.

Samtidig beveger Lacan igjen problematikken. Det aggressive er ikke denne tilstanden i seg, men til subjektets forsøk på å tre ut av den. Det aggressive er knyttet til identifikasjonen – ønsket om å innta den andres plass, eller nettopp sin egen plass, som sitt idealbilde. Denne aggresjonen blir da motivert idet subjektet (i sitt voksne liv) nektes identifisering og *bringes tilbake* til kastrasjonsstadiet – den plassen hvor dets identitet er oppløst. Aggresjonen er på denne måten knyttet til ønsket om å innta sin egen forespeilte identitet, som (jamfør argumentet i speilstadiet) aldri kan oppfylles.

Lacan formulerer med sin artikkel en subjektsteori, som ligger på et annet nivå enn surrealistenes intensjoner. Der surrealistene forespeiler seg overskridelsen, kan Lacans referanse til Breton vanskelig ses som noe annet enn et pessimistisk blikk på en slik mulighet. Begjæret er alltid hvileløst og bundet i subjektets paranoiske forhold til den andre, og mennesket er *alltid allerede* fremmedgjort – som simultant subjekt og objekt. Like fullt skisserer surrealistene en menneskets tilstand, som på samme måte avspeiler et fremmedgjort vesen, og som skyr identitet i familie, religion og nasjon. Mens Breton teoretiserer over virkelighetens fattighet i en sådan kulturell identitet, skisserer Crevels prosaisk-poetiske pamflett en fremmedgjort identitet, som er til stede hos Lacan fra avhandlingen om Aimée til teorien om speilstadiet.

Hva kan så subjektet gjøre i denne eksistensielle tilstanden, og hva kan psykoanalysen gjøre – hva er psykoanalysens mål for Lacan? En kan tolke Lacan som at en vil måtte akseptere sin identitet, men likevel være bevisst sine konflikter, sin tilblivelse som menneske. Lacan avslutter artikkelen om speilstadiet:

I den fremgangsmåte vi fastholder – subjekt til subjekt – kan psykoanalysen gå veien med pasienten til den ekstatiske grensen: ”Du er dette”, hvor koden for hans dødelige skjebne avsløres for ham. Men det står ikke i vår egen makt som utøvende psykoanalytikere å bringe ham til det punktet hvor den virkelige reisen begynner.³²³

³²³ Lacan, *Écrits*, 100.

Konklusjon

Jeg innledet oppgaven med å bemerke at ”innflytelse” er et vanskelig begrep. Snarere enn å teoretisere alle dimensjonene dette begrepet kan ha, har jeg heller valgt å vise, gjennom mine egne betraktninger, hvorledes det utspiller seg. Det ble også innledningsvis lagt vekt på at innflytelsesforholdet er en dynamisk prosess, og at det ikke er snakk om store avgrensede idéer som går i arv. Hadde det siste vært tilfelle ville det gjerne ikke vært noe å *avdekke*, eller avdekkelsen ville ikke vært spesielt interessant. Det er i min mening det dynamiske snarere enn det statiske, dialog og posisjonering snarere enn gjenbruk og overtakelse, som gjør forholdet spennende og avdekkende i et idéhistorisk perspektiv. Slik er det også hvorledes partikulære idéer prøves ut, forskyves, evalueres, kritiseres eller finner ny mening i en annen systemkontekst, som har vært definerende for forholdet mellom Lacan og surrealismen.

I første kapittel ble det oppstilt en rekke definerende idékjerner i surrealismen: automatismen og forholdet til Freud og psykiatrien, det ambivalente forholdet til marxismen, galskapens perspektiv på virkeligheten, begjærets og kjærlighetens overskridelse, og subjekt-objekt-problematikken. Disse kan ses å prege Lacans tenkning i årene frem mot hans artikkel om speilstadiet fra 1949; mens automatisme og psykiatri, marxisme og sosial undertrykkelse utspiller seg i Lacans tidligste tekster på trettitallet, åpner det galskapens perspektiv de er innsvøpt i, for mer teoretiske perspektiver på mennesket – dets muligheter for selvrealisering via sine begjær og ønsker, og forholdet til verden utenfor, objektene. Lacans relasjon til surrealismen følger slik en bevegelse fra et utprøvende forhold, et felles intellektuelt område hvor de to partene i ”innflytelsesforholdet” kommer til lignende oppdagelser som de kommuniserer til hverandre – og siden til en større grad av teoretisk bevissthet, som lar Lacan mer aktivt anvende surrealismens tankegods, gjennom utviklingen av begrepet paranoisk kunnskap og teorien om speilstadiet. Mens det i første omgang er snakk om en kontaktflate med flere berøringspunkter mellom Lacan og surrealistene – avlest i Lacans doktorgradsavhandling og de omliggende artiklene – anvender han videre idéer fra Dalí og Kojève for å kunne formulere en teori som forholder seg som en kritikk av surrealistenes syn på begjæret. Som bemerket innledningsvis kan slike utviklinger, både av tematikk og teori, likevel vanskelig ses som entydig ensrettede.

Det har blitt avdekket to perspektiver ved ”bildet av Lacan”. På den ene siden, har jeg forsøkt å utføre en systematisk og helhetlig redegjørelse for Lacans forhold til surrealismen frem mot artikkelen om speilstadiet. Marginale referanser, ord og språkbruk, og tilsynelatende

like eller overlappende idéer og holdninger har dannet utgangspunkt for undersøkelsen av forholdet. På den andre siden har jeg valgt begrepet paranoia som en ramme for utviklingen av forholdet, etter først å ha nedtegnet en teorisk og kontekstuell bakgrunn. Begrepet paranoisk kunnskap har blitt sporet i Lacans tekster fra perioden, og begrepets ”retensjoner” og ”protensjoner” (altså hvorledes det peker fremover og bakover i Lacans tekster) kan avleses henholdsvis i doktorgradsavhandlingen om Aimée og den paranoiske psykosen, og i Lacans artikkel om speilstadiet. Jeg anser da disse to sentrale perspektiver, surrealismen og paranoia, som å bidra til en viss grad av originalitet, og kaste et lys over mindre utforskede sider ved ”bildet av Lacan”. Det har også vært viktig å se på disse perspektiver som en del av den utløsende prosessen for Lacans senere tekster og seminarer som dette bildet veldig ofte hviler på.

Utvalgte skrifter av Lacan fra perioden 1931 til 1949 har blitt behandlet. Enkelte av tekstene er mindre behandlet i litteraturen om Lacan, men er like fullt, jamfør mitt eget argument, essensielle for en idéhistorisk forståelse av Lacans tenkning. Studiet av disse har vært karakterisert av en *dybde* i forhold til Lacans tenkning og utvikling, som har inntatt den sentrale rolle i oppgaven. I forbindelse med surrealismen har jeg rettet blikket mot fremtredende idékjerner, for å vise at sammenhengen mellom Lacan og surrealismen er langt fra marginal. Studiet av surrealismen har slik vært karakterisert av en *bredde*, samtidig som at det har blitt ledet av et perspektiv på surrealismen som en teoretisk holdning. Breton er ubestridelig den sentrale skikkelsen i surrealismen, og det er også han som formulerer surrealismens teoretiske standpunkt i klartekst, først og fremst i manifestene. Det har dermed vært naturlig å legge hovedfokus på ham. Dalí er behandlet på bakgrunn av en realhistorisk kobling som har vist seg tidlig i undersøkelsen, og som har avdekket dypere teoretiske samband. Mens psykiateren Clérambault, surrealisten Crevel og filosofen Kojève er blant mange interessante mellomliggende figurer, som fyller ut bildet av tekstens trekløver: Breton, Dalí og Lacan.

Med dette sagt står området fremdeles åpent for videre undersøkelser av forholdet Lacan og surrealismen. En kunne ha trukket frem skikkelser som Max Ernst, som komplementær til Dalí, eller vist til Aragons skrifter for å fylle ut Bretons poenger. Bataille og Heidegger er andre skikkelser som relaterer til Lacans skrifter under perioden – det er også mindre ruvende skikkelser som eksempelvis psykologen Henri Wallon og essayisten Roger Callois. Disse kunne alle ha belyst surrealismen og Lacans skrifter ytterligere med mer plass til rådighet, men ville samtidig ha sprengt perspektivet for den avgrensningen som er angitt: problematikken rundt begrepet paranoia og paranoisk kunnskap.

Et annet spørsmål bør omtales i forbindelse med disse konklusjoner – hvilken betydning har de for Lacans videre forfatterskap? Jeg kan her ikke gi spørsmålet den plass den egentlig fortjener, men kun antyde på hvilke måter jeg mener de har en slik betydning. Vi må først kort betrakte Lacans begreper om det imaginære, symbolske og reelle. Disse anses gjerne som perioder hos Lacan, som deler inn den tidlige (frem mot seminarene), den midterste (1953-1962) og den senere perioden (fra 1963 og til Lacans død i 1981). Samtidig er et dette skillet noe rudimentært, da begrepene henger nødvendig sammen i hele Lacans tenkning (som en *topologi*, i samme forstand som Freuds topologi om jeget, detet og overjeget).³²⁴

Det imaginære referer jamfør denne inndelingen til hele den perioden vi har tatt for oss, og som regel i sekundærlitteraturen til subjektets forestillinger om den andre og om seg selv – som begjærsobjekt og som objektet for den andres begjær. Den paranoiske kunnskap virker å ha belyst denne problemstillingen. Det symbolske referer til den måten psykens struktur kommer til uttrykk i, og reguleres av, språket. Symbolsk kunnskap er da en passiv form for kunnskap i motsetning til den aktive imaginære og paranoiske identifikasjonen; den dreier seg om hvorledes subjektet underlegges en sosial-symbolsk ordning som struktureres av forbudet.³²⁵ Vi har kommet inn på språkets rolle i forbindelse med automatismen og de paranoiske skrifter, og kanskje skisserer språket et annet nivå mellom Lacan og surrealismen. Like fullt har språket således en motsatt rolle hos den senere Lacan i forhold til surrealistene, som undertrykkende, fremfor frigjørende – slik surrealistene så på språkets muligheter. Når det gjelder det reelle, er dette kanskje Lacans vanskeligste begrep, gitt at det reelle nettopp er usymboliserbart. Vi har sett at et grunnlag for utviklingen av dette begrepet forekommer allerede i 1936, i "Au-delà". En kobling mellom morsimagoet – den udifferensierte tilstanden – og Lacans senere formuleringer om Freuds "Ting" (*das Ding*), har blitt antydnet, som vil ta del i Lacans begrep om det reelle. Videre har Roudinesco pekt på at teorien om de tre familiekompleksene (inntrengelsen, ødipuskomplekset og separasjonen) kan ses som en

³²⁴ Lacan presenterer i seminaret fra 1974 det imaginære, symbolske og reelle som en borromeansk knute, det vil si som tre ringer som er uløselig festet i hverandre (som de olympiske ringer). Seminaret er ikke enda utgitt, men Lacans originale notater er tilgjengelige i arkivet til den brukerbaserte Lacan-nettsiden *No Subject*. Jacques Lacan, seminar (10.12.1972), 9. http://nosubject.com/Seminar_XXII (oppsøkt 16.04.2010).

³²⁵ Det er da snakk om farsforbudet og respekten for faren, som skissert av Freud i *Totem og Tabu*, hvor myten om sønnene som dreper sin far skaper incestforbudet og skyldfølelsen i overjeget. Hos Lacan er dette en psykens struktur som opprettholdes av den symbolske ordningen, som skissert i hans begrep *farsnavnet* (*le nom du père*, hvis stumme 'm' også spiller på betydningen *le non du père* – *farsnei*). Sigmund Freud, "Totem and taboo" i *The complete works*, 13:143-144; Lacan, "Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse" i *Écrits*, 278-289.

forløper for formuleringen av det imaginære, det symbolske og det reelle.³²⁶ Lacans topologi utvikles også på bakgrunn av den kulturelle rammen som kunnskapen og begjæret skrives inn, som vedholdes gjennom hele Lacans tenkning.

Årene forut for Lacans seminarer – ”oppdagelseskonteksten” som omtalt innledningsvis – virker da ikke å være helt uten relevans, om enn vi står i behov av en dypere undersøkelse av disse forhold. En kan utvilsomt trekke frem flere teoretiske koblinger til Lacans senere verk, men som en idéhistorisk konklusjon er det dog viktigere å belyse det perspektivet som her har blitt presentert som en nødvendig del av ”Historien om Lacan”. Det er gjennom oppdagelsen av det meningsfulle i den gales diskurs, i en kontekst som er fargelagt av surrealismen, at Lacan markerer sin posisjon som psykoanalytiker. Mitt videre argument har vært at Lacans teori om paranoisk kunnskap og kulminasjonen i teorien om speilstadiet, er utviklinger som har utspilt seg i mediasjon med surrealismen.

I en større ramme, om en tegner med nokså grove idéhistoriske linjer, kan utviklingen av teorien om speilstadiet ses som en del av en desentrering av det kartesianske selvet – en utvikling i nyere fransk tenkning som eksempelvis Derrida eller Roland Barthes kan ses å komplettere, på ulike vis. Likevel er teorien om den paranoiske kunnskap ingen avskrivelse av selvet – snarere står den, som en idéhistorisk partikularitet, i en kuriøs mellomstilling. For å leke litt med Freuds analogi kan en si at selvet er den enerådende herre i sitt eget hus, samtidig som at det kun kan vite dette ved å tre ut av huset, og betrakte det utenfra. Analogien ville vært perfekt om en kunne si at derfra vil det aldri kunne komme inn igjen i sitt hus, men dette er bare halve sannheten. Det er hvorledes selvet er både i huset og utenfor, det er i den paradoksale kløften mellom disse, i umuligheten av å være to steder samtidig, at selvet defineres av Lacan – splittet, fremmedgjort og paranoisk.

³²⁶ Roudinesco, *JL*, 145.

Litteraturliste

- Abriat, Jean-Paul. "Du bon usages des antécédents". *Litoral*, nr. 31-32 (mars 1991), 159-175.
- Alexandrian, Sarane. *Le surréalisme et le rêve*. Paris: Gallimard, 1974.
- _____. *Surrealist art*. Oversatt av Gordon Clough. London: Thames and Hudson, 1985.
- Althusser, Louis. "Freud et Lacan". *La Nouvelle Critique*, nr. 161-162 (desember 1964): 88-108.
- Bataille, Georges. *Historien om øyet*. Oversatt av Tomas Espedal. Oslo: Spartacus, 2002.
- Baugh, Bruce. *French Hegel. From surrealism to postmodernism*. New York: Routledge, 2003.
- Becker, Annette. "The avant-garde, madness and the great war". *Journal of contemporary history*, vol. 35, nr. 1 (januar 2000): 71-84.
- Berressem, Hanjo. "Dalí and Lacan: Painting the imaginary landscape". I *Lacan, politics, aesthetics*. Redigert av Willy Apollon og Richard Feldstein. 263-297. New York: State University of New York Press, 1996.
- Billig, Michael. "Lacan's misuse of psychology: Evidence, rhetoric and the mirror stage". *Theory, culture and society*, vol. 23 (2006): 1-26.
- Borch-Jacobsen, Mikkel. *Lacan. The Absolute Master*. Oversatt av Douglas Brick. California: Stanford University Press, 1991.
- Bowie, Malcolm. *Lacan*. London: Fontana Press, 1991.
- Breton, André et. al. "Déclaration du 27 janvier". *Bureau de recherches surréalistes* (1925), <http://www.site-magister.com/surrealis.htm> (oppsøkt 13.01.2010).
- Breton, André. "La médecine mentale devant le surréalisme". *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 2 (juli 1930): 29-32.
- _____. *Les pas perdus*. Paris: Éditions de la Nouvelle Revue Française, 1924.
- _____. *Manifestes du surréalisme*. Paris: Gallimard, 1967.
- _____. *Nadja*. Paris: Gallimard, 1964 [1928].
- _____. *Œuvres Complètes*. Redigert av Marguerite Bonnet. Bd 2. Paris: Gallimard, 1992.
- _____. *Position politique du surréalisme*. Paris: Denoël/Gonthier, 1970 [1935].
- _____. *What is surrealism? Selected writings*. Oversatt og introdusert av Franklin Rosemont. 2.utg. New York: Pathfinder, 2004.

- Brüne, Martin. "Erotomania (De Clérambault's syndrome) revisited – clues to its origin from evolutionary theory". *Advances in Psychology Research*, vol. 21 (2003): 185–212.
- Buvik, Per. *Georges Bataille*. Oslo: Gyldendal, 1998.
- Chadwick, Whitney. "Dalí's *Mythe tragique de l'angelus de Millet* and the paranoiac-critical method". I *Myth in surrealist painting 1929-1939*. 61-73. Michigan: UMI Research Press, 1980.
- Chiesa, Lorenzo. *Subjectivity and otherness. A philosophical reading of Lacan*. Cambridge: MIT Press, 2007.
- Clément Catherine. *The lives and legends of Jacques Lacan*. Oversatt av Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press, 1983.
- Coffman, Christine E. "The Papin enigma". *GLQ. A journal of lesbian and gay studies*, vol. 5, nr. 3 (1999): 331-359.
- Copjec, Joan. "The Sartorial Superego". *October*, vol. 50 (høst 1989): 56-95.
- Crevel, René. "Notes en vue d'une psycho-dialectique". *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 5 (mai 1933): 48-53.
- Dalí, Salvador. "Interprétation Paranoïaque-critique de l'image obsédante de 'L'Angélus' de Millet. Nouvelles considérations générales sur le mécanisme du phénomène paranoïaque du point de vue surréaliste". *Minotaure*, nr. 1 (juni 1933): 65-67.
- _____. "L'Ane pourri". *Le surréalisme au service de la révolution*, nr. 1 (juli 1930): 9-13.
- _____. *La vie secrète de Salvador Dalí*. Paris: La table ronde, 1952.
- _____. "Métamorphose de Narcisse. Poème paranoïaque". Gjenpublisert av *Fundació Gala-Salvador Dalí. Figueres*, 2008 [1937].
http://www.salvador-dali.org/media/upload/pdf/PoemaMetamorfosiNarcis-FR_noticies_fr_home_101.pdf (oppsøkt 02.03.2010).
- _____. *Oui. The paranoid-critical revolution. Writings 1927-1933*. Redigert av Robert Decharnes, oversatt av Yvonne Shafir. Boston: Exact change, 1998.
- _____. *The collected writings of Salvador Dalí*. Oversatt og redigert av Haim Finkelstein. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Davis, Frederick B. "Three letters from Sigmund Freud to André Breton". *Journal of the American psychoanalytical association*, nr. 21 (1973): 127-134.
- De Klerk, Eugene. "A striptease in pink limelight: Removing the veil between the subjective and the objective". *eSharpe*, nr. 5 (sommer 2005): 1-11.
- Dean, Carolyn. *The self and its pleasures. Bataille, Lacan, and the history of the decentered subject*. New York: Cornell University Press, 1992.

- Deleuze, Gilles og Félix Guattari. *Capitalisme et schizophrénie: l'anti-œdipe*. Paris: Minuit, 1972.
- Dowbiggin, Ian. "Delusional diagnosis? The history of paranoia as a disease concept in the modern era". *History of Psychiatry*, vol. 11 (januar 2000): 37-69.
- Ellenberger, Henri F. *The discovery of the unconscious. The history and evolution of dynamic psychiatry*. New York: Basic Books, 1970.
- Éluard, Paul og Benjamin Péret. "Revue de la presse". *Surréalisme au service de la révolution*, nr. 5 (mai 1933): 19-28.
- Ferreira, José. *Dalí – Lacan, la rencontre. Ce que le psychanalyste doit au peintre*. Paris: L'Harmattan, 2003.
- Ferry, Luc og Alain Renault. *La pensée 68: essai sur l'anti-humanisme contemporain*. Paris: Gallimard, 1985.
- Fine, Reuben. *A history of psychoanalysis*. New York: Columbia University Press, 1979.
- Finkelstein, Haim. "Dalí's paranoia-criticism or the exercise of freedom". *Twentieth Century Literature*, vol. 21, nr. 1 (Februar 1975): 59 -71.
- _____. *Salvador Dalís art and writing, 1927-1942: The metamorphoses of Narcissus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- _____. *Surrealism and the crisis of the object*. Michigan: Ann Arbour, 1979.
- Foster, Hal. "Armor Fou". *October*, vol. 56 (vår 1991): 64-97.
- _____. *Compulsive beauty*. Cambridge: MIT Press, 1993.
- Foucault, Michel. *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. Oversatt av Fredrik Engelstad og Erik Falkum. 3.utg. Oslo: Gyldendal, 1999.
- Friedman, Barbara & Onno van der Hart. "A reader's guide to Pierre Janet: A neglected intellectual heritage". *Dissociation*, vol. 2, nr. 1 (Mars 1989): 3-16.
- Freud, Sigmund. *Brev 1873-1939*. Redigert av Harald Schjelderup. Oversatt av Inger og Anders Hagerup. Oslo: Aschehoug & Co, 1971.
- _____. *Metapsykologi I*. Oversatt av Ole Andkjær Olsen, Børge Kjær og Simo Køppe. 2.utg. København: Hans Reitzel forlag, 1983.
- _____. *Metapsykologi II*. Oversatt av Ole Andkjær Olsen, Børge Kjær og Simo Køppe. 2.utg. København: Hans Reitzel forlag, 1983.

- _____. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. Bd. 12, 13, 17 og 18. Oversatt av James Strachey. 5.utg. London: The Hogarth Press, 1968.
- _____. Tre brev til André Breton. Trykt i André Breton, *Les vases communicants*. 200-207. Paris: Gallimard, 1955 [1932].
- Garrabé, Jean. "Clérambault, Dalí, Lacan et l'interprétation paranoïaque". *Annales Médico Psychologiques*, nr. 163 (2005): 360-363.
- _____. "Évolution Psychiatrique". *International Dictionary of Psychoanalysis*. Redigert av Alain de Mijolla. Michigan: Thomson Gale, 2005.
<http://www.enotes.com/psychoanalysis-encyclopedia/evolution-psychiatrique-l-developments-psychiatry> (oppsøkt 13.11.2009).
- Grosrichard, Alain. "Dr. Lacan, 'Minotaure', surrealists encounters". I *Focus on Minotaure. The animal-headed review*. 159-175. Genève: Prolitteris & Cosmopress, 1985.
- Guillerault, Gérard. *Le miroir et la psyché. Dolto, Lacan et le stade du miroir*. Paris: Gallimard, 2003.
- Haugsgjerd, Svein. *Jacques Lacan og psykoanalysen. En presentasjon av Lacans liv og verk*. Oslo: Gyldendal, 1986.
- Herbert, Patrick. "Un phénomène élémentaire du président Schreber". I *Savoir de la psychose*. 81-89. *Ecole Freudienne* (essai collectif). Paris: De Boeck & Larcier s.a., 1999.
- Hinzie, Leland E. og Jacob Shatzky, red. *Psychiatric dictionary*. New York: Oxford University Press, 1940.
- Hofmann, Irene E. "Documents of Dada and Surrealism: Dada and Surrealist Journals in the Mary Reynolds Collection". Ryerson and Burnham Libraries, *The Art Institute of Chicago*, 2001.
<http://www.artic.edu/reynolds/essays/hofmann.PDF> (oppsøkt 11.11.2009).
- Jauss, Hans Robert: "Litteraturhistorie som utfordring til litteraturvidenskapen". Oversatt av Gunver Kelstrup. I *Værk og læser. En antologi om receptionsforskning*. Redigert av Michel Olsen og Gunver Kelstrup. 56-133. Holstebro: Borgens Forlag, 1981.
- Jenny, Laurent. "From Breton to Dalí: The adventures of automatism. *October*, vol. 51 (vinter 1989): 105-114.
- Julien, Phillippe. *Jacques Lacan's return to Freud. The real, the symbolic and the imaginary*. Oversatt av Devra Beck Simiu. New York: New York University Press, 1994.
- Kojève, Alexandre. *Introduksjon til lesningen av Hegel*. Oversatt av Agnete Øye. Innledning av Thomas Krogh. Oslo: Pax forlag, 1996.
- Kraepelin, Emil. *Lectures on clinical psychiatry*. Oversatt av Thomas Johnstone. 3.utg. New York: William Wood & Co, 1913 [1904].

- Lacan, Jacques, Jean Levy-Valensi og Pierre Migault. "Écrits 'inspirés': Schizographie". *Les Annales Médico-Psychologiques*, vol. 2 (1931): 508-522. Gjenpublisert av *L'École lacanienne de psychanalyse*, <http://www.ecole-lacanienne.net/pastoutlacan30.php> (oppsøkt 07.01.2010).
- Lacan, Jacques. *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Paris: Éditions du Seuil, 1975 [1932].
- _____. *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil, 1966.
- _____. "Le problème du style et la conception psychiatrique des formes paranoïaques de l'expérience". *Minotaure*, nr. 1 (juni 1933): 68-69.
- _____. *Le séminaire, livre III. Les psychoses*. Paris: Éditions de Seuil, 1981.
- _____. *Le séminaire, livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris: Éditions du Seuil, 1973.
- _____. *Le séminaire, livre XX. Encore*. Paris: Éditions du Seuil, 1975.
- _____. *Le séminaire, XXII. RSI*. Publisert av *No Subject*, http://nosubject.com/Seminar_XXII (oppsøkt 16.04.2010).
- _____. *Les complexes familiaux dans la formation de l'individu. Essai d'analyse d'une fonction en psychologie*. Paris: Navarin Éditeur, 1984 [1938].
- _____. "Motifs du crime paranoïaque. Le crime des sœurs Papin". *Minotaure*, nr. 3-4 (desember 1933): 25-28.
- _____. "Some reflections on the ego". *International Journal of psychoanalysis*, vol. 34 (1953) [1951]: 11-17.
- _____. "Structures des psychoses paranoïaques". *Semaine des Hôpitaux de Paris*, nr. 14 (1931): 437-445.
- _____. *The seminar, book XI. The four fundamental concepts of psychoanalysis*. Oversatt av Alan Sheridan. New York: Norton & Company, 1978.
- Lautréamont, Comte de. *Maldorors sanger*. Oversatt av Annie Riis. Oslo: Gyldendal, 1988.
- Lewis, Aubrey. "Paranoia and paranoid: a historical perspective". *Psychological Medicine*, nr. 1 (1970): 2-12.
- Lyford, Amy. "The Aesthetics of Dismemberment: Surrealism and the Musée du Val-de-Grâce in 1917". *Cultural Critique*, nr. 46 (høst 2000): 45-79.
- Macey, David. *Lacan in contexts*. London: Verso, 1988.

- Mahieu, Eduardo. *Lacan, Aimée, Jaspers*. Seminar gitt ved *Cercle d'Etudes Psychiatriques Henri Ey de Paris*, 20. juni 2002.
<http://eduardo.mahieu.free.fr/Cercle%20Ey/Seminaire/lacan-jaspers.htm>
 (oppsøkt 15.02.2010).
- Mills, Jon. "Lacan on paranoiac knowledge". *Psychoanalytic Psychology*, vol. 20, nr. 1 (2003), 30–51.
- Nadeau, Maurice. *The history of surrealism*. Oversatt av Richard Howard. Middlesex: Penguin Books, 1978.
- O'Neill, John. "Psychoanalysis and sociology: From freudo-marxism to freudo-feminism". I *Handbook of Social Theory*. Redigert av George Ritzer and Barry Smart. 112-124. London: Sage, 2001.
- Paradis, Kenneth. *Sex, paranoia and modern masculinity*. New York: State University of New York Press, 2007.
- Politzer, Georges. *Critique des fondements de la psychologie*. 4.utg. Paris: Presses Universitaires de France, 1974 [1928].
- Phillips, James. "Lacan and Merleau-Ponty: The confrontation of psychoanalysis and phenomenology". I *Disseminating Lacan*. Redigert av David Pettigrew and Francois Raffoul. 69-106. New York: State University of New York Press, 1996.
- Picabia, Francis. "Manifeste cannibale dada". *Dadaphone*, nr. 7 (1920).
http://dadasurr.blogspot.com/2010_02_01_archive.html. (oppsøkt 16.03.2009).
- Rabaté, Jean-Michel. "Loving Freud madly: Surrealism between hysterical and paranoid modernism". *Journal of Modern Literature*, vol. 25, nr. 3-4 (Sommer 2002): 58-74.
- _____, red. *The Cambridge companion to Lacan*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Rimbaud, Arthur. *Lettres du voyant*. Redigert av Gérald Schaeffer. Genève: Librairie Droz, S.A., 1975.
- Robert, Bernard-Paul. *Antécédents du surréalisme*. Ottawa: Les presses de l'Université d'Ottawa, 1988.
- Roudinesco, Elisabeth. *Jacques Lacan*. Oversatt av Barbara Bray. Cambridge: Polity Press, 1997.
- _____. *Jacques Lacan & Co. A history of psychoanalysis in France, 1925-1985*. (Først publisert som andre bind av verket *La bataille de cent ans: Histoire de la psychanalyse en France*.) Oversatt av Jeffrey Mehlman. Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- _____. *La bataille de cent ans: Histoire de la psychanalyse en France I, 1885-1939*. Paris: Seuil, 1986.

- Sarup, Madan. *Jacques Lacan*. London: Harvester Wheatsheaf, 1992.
- Schmitt, Patrice. "Dalí et Lacan dans leurs rapports à la psychose paranoïaque". *Cahiers Confrontations*, nr. 4 (høst 1980): 129-135.
- Shorter, Edward. *A historical dictionary of psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Starobinski, Jean. "Freud, Breton, Myers". *L'Arc*, nr. 34 (1968): 87-96.
- Stavrakakis, Yannis. *Lacan and the political*. London: Routledge, 1999.
- _____. "Wallon, Lacan and the Lacanians: Citation practices and repression". *Theory, culture and society*, vol. 24 (2007): 131-138.
- Spitieri, Raymond og Donald LaCoss, red. *Surrealism, politics and culture*. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Turkle, Sherry. *Psychoanalytic politics. Freud's French revolution*. New York: Basic books, 1978.
- Wellmer, Albrecht. *Dialektiken mellan det moderna och det postmoderna. Förnuftskritik etter Adorno*. Oversatt av Joachim Retzlaff. Stockholm: Symposium, 1986.